Tartalom

LII. ÉVFOLYAM, 11. SZÁM

1998. NOVEMBER

TANDORI DEZSŐ: Élbevonszolás 3
SÁNDOR IVÁN: Rocinante nyomában (1998 március–augusztus) 14
HÁSZ RÓBERT: Végvár az időben (Részlet) 18
PODMANICZKY SZILÁRD: Elvetemült naplók (í.) 34
ORBÁN JÁNOS DÉNES: Ó én marha ki nem hittem Kosztolányit; A Hold, kíváncsi Nap se; A talponálló 38
FEKETE VINCE: A holló és a róka 41
LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ: Reggeli torna; Fül 45
ZALÁN TIBOR: Papírváros (egy lassúdad regény újabb fejezete) 47

TANULMÁNY

ORBÁN JOLÁN: Írásaktusok – Derrida és Joyce 68
FRIED ISTVÁN: Irodalomelméleti/történeti indulások 82
HEGYI PÁL: Az olvasás rettenete 83
FRÁTER VERONIKA: Manfred Frank Én–Ki az ma? (Ich-Wer ist das heute?) című esszéjéről (1995) 91
PATAKI VIRÁG: Tíz tanulmány A. Rimbaud „Egy évad a pokolban” című ciklusáról 94

MŰVÉSZET

SZALAY KÁROLY: Arcok törött tükörben (Würtz Ádám ikonjai) 98

„A Tisza-parton mit keresek?”

HOLLÓSI ZSOLT: Modernizmus és hagyomány metszéspontján (Beszélgetés Huszár Lajos zeneszerzővel) 104

Szerkesztői asztal ..... a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

WÜRTZ ÁDÁM rajzai a 37., 67., 97., 103. és a 112. oldalon

DIÁKMELLÉKLET

TVERDOTA GYÖRGY: József Attila: Flóra 1. Hexaméterek

TANDORI DEZSŐ

Élbevonszolás

Az abbamaradtaknak?

Én e szóra
– „nyomán” –
vitorláshajót
látok, nem túl
nagyot,
és nem
tőkesúlyosat,
persze,
bevonszolják
a nádasba,
meghasítja
szegélyét,
a vonszolók
káromkodnak,
torzsákba
lépnek,
mit nem
csáklyázzák
inkább?
két padlóléc,
egy vécékotró
megtenné, de
nem,
a parton dühösen
várják őket,
valaki,
utasít nyers
hangon két
másik
valakit, gyerünk,

mozgás,
húzzák be
ezeket a
szemétládákat,
négy órát
késtek,
leitták magukat
a túlsó
parton,
gyerekkel
ráadásul,
ez én
volnék, kínos
az egész, de még
nem
érzékelek ilyesmit,
csak
az idegen
szoba sötétjén,
a falakon
háborgó
tengerek és vadul
verdeső
vitorlák
képeivel
nem bírok
elaludni,
a könyvszekrényből
Nelson admirális
életrajza
komor gerinccel
adná pedig
„a példát” – gondolj
a kicsi
Nelsonra,
bátorított
a házvezető
néni,
mikor szüleim
hétévesen
elhagytak

nyaralni ezeknél
a kemény
vízi
embereknél – – –
de jó
dolgom is volt!
Jó dolgodban
ne nyavalyogj,
mondhatja
valaki
a Charlie Parker
dzsesszzenésznek,
ahogy
nóta közben
hirtelen össze-
hányja a színpadot,
vagy
össze-
kap a dobossal,
kirohan,
leül
most már saját
klubja elé
a járdára,
most már saját
klubja van,
na
ja, most már
késő
most már ez
van vele.

Velem nincs
úgy semmi,
állandóan próbálok
valamit, egy-egy
kész
siralom, néma
– de hát én vágytam
az egyedül-

létre! – hétvége
után sem
mondhatom,
ez volt
maga a
járdaszegély a klub
előtt, hogy
lett volna, senkivel
sem
kaptam össze,
arról nem
szólva, hogy
évtizede
nem dobtam ki ilyen
csárlisan
a taccsot. Nem,
minden ilyen
fullasztó,
magányos hétvégén
kitaláltam
valamit azért,
egy-egy lehetőséget
kotortam ki a
semmiből, ne-
tán a múltakból,
visszahoztam a
sírból,
cikkeket írtam,
egy-két flekket,
tömören
és lényegre-
törően kell
csinálni az ilyet,
és ment, azt
hiszem, megvan
az eredménye,
fordítási munkámat
elvégeztem,
munkaadóim
örültek, munkaütemem
a régit idézte, vagy

a gondos műhely-
megdolgozás
pepecselő
szorgalmát is
bírta. Mikor
hogy.
Lejárt az útlevelem,
kihúztam a
telefont,
néha visszakapcsoltam,
pont senki
sem hívott,
biztos máskor,
szentségeltek,
na ja,
nem hiányoztam
volna senkinek
úgy,
belegárgyulva már a
hőségbe,
allergiásan
csöpögő orral,
ahogy ezt
a Lajos
kocsmárossal
vagy másokkal
egy-egy reggel
megbeszéltük.
Én azért
elmennék a
francba, mondta
valaki,
mondtam,
nem, nekem ez
befejeződött,
marad
három utca, jó, az
Arany
János utcán kell
megközelíteni,
„a Háromszöget”,
ugyebár,

veszek madarainknak
salátát,
krumplit,
gyógyszert, leszoktam
a kukoricáról,
gombát
is utoljára vásároltam,
azt hiszem,
a világ
legkülönösebb
rántott gombáját
szoktam
készíteni magamnak:
utólag keverem
össze a felap-
rított gombadarabkákat és a
mellettük
pirított
zsemlemorzsát stb.
Hozok a Roziéktól,
a Sanyi-
éktól másfél
litert, vagy
nem hozok,
csak megiszom egy
decit, kettőt,
műanyag
pohárban
viszem fél kilo-
méteren át,
háromnegyeden,
a Holdtól
a József
nádorig elérek vele, még
mindig
van az
alján, amit
a járdaszél
mellé lehet
löttyinteni, vagy az
egészet
bele lehet

b...ni a ku-
kába. Jövök át a
Dunán,
néztem, Arany
János
hatvanöt évet élt,
csak?? Hol vagyok
én, ki vagyok
én Arany
Jánoshoz képest, és akkor
túléltem
szegény
Kosztolányit, Ka-
rinthyt,
ki vagyok
én hozzájuk
képest, és közben
rég az
öcséim a halálban.
De hát nem ez
számít,
mondom, ahogy így
beszélgetünk,
mondjuk,
a Lajosnál,
mesélem Charlie
Parkert,
nem ez számít,
egyszerűen
elég volt
idegen helyeken
vonszolódni.
Jó, hogy
könyveimet legföljebb
megérintgetem,
végig-
nézegetem őket, de csak
„a Háromszög”,
a lakás
dög ismert út-
vonalai,
még ha

egyedül is,
teljesen
lebénulva: elegendőek!
„a szivemben” úgy, hogy
fogalmam
sincs,
a centire
kidolgozott
novellát a jól
fizető pályázatra
egyáltalán
lesz-e képes-
ségem megírni,
egyáltalán,
nem csak nyavalygok-e,
ha nincs (mert alig
van!) fordítás,
hátha
nem is akarnék már; pihenj
kicsit, nem za-
var sen-
ki, mondja bíztatva
társném,
hát jó, öt napot
pihentem így, csináltam
egy adag képverset,
egy verset,
meg ezt itt,
utolsó hajnalban,
szerencsére
abbamaradt a tüsz-
szögés, mégse
a pollenszemek?
a gáz a konyhában?
madaraink
lassan feléb-
rednek, feleségem
hazatér a kutyával,
mennyi
változat: társném,
T. Á.,
feleségem,

még jó, hogy nem
három személy
tényleg,
az lenne csak...!
magamból is
teljesen
elegem tud lenni.
És elegem tud
lenni a
mindenféle vécékből,
mondom a
Lajosnál, valakinek
ezt mondom,
az ember inkább
visszafogja:
visszafogja
két napig, mikor
máskor meg
kétségbe van esve,
hogy ez
akkor mi,
elegem volt
ülni ott, mint
egy Hašek- vagy Eliot-hős,
ingujjasan, vagy előre
fordított
támlájú
széken,
az ablakban könyökölve,
vagy a járda-
szélen,
ki se készülve, mint
a Charlie Parker,
csak mit tudom én, elég
volt, azt nézni,
egy sűrű,
kanyaros kereszteződésnél
hány piros
és hány fekete
autó fordul be,
melyikek magasabbak,
melyikek lapo-

sabbak. Ezért kár
akárhová
elmenni,
rosszul vagyok, ha csak
arra gondolok,
fel kell
ülni egy vonatra, be kell
préselődni egy
re-
pülőgépbe,
meg van beszélve
egy időpont,
le kell
ragasztani egy levelet,
el kell
számolni valahol
egy múlt havi
dologgal.
Franc akarta a múlt
havi dolgot!
És így tovább,
ezt már
a Lajoséknál el se mondtam.
Megvolt,
mit tudom én,
hová és mikor
tűnt a boldog érzés,
az a tünemény válaszfal,
mely a tényleg
rendesen
elvégzett dolgokat
– 4 év alatt, hajtogattam,
én
akkor ugye
elvégeztem
téma szerint
mindent, „ami rám volt bízva!” –,
hova
lett
ennek a boldogsága,
nincs
sehol, hazudnék,

ha azt mondanám, hogy
megvan.
A medvés és
verebes könyv, pályáim emlékezete, két verskötet, két
aforizmás-féle tragikus könyv, egy trilógia
(madarak, játékok, Budapest és vidéke, monden),
és most a két lókönyv, tessék, hol van az,
hogy én ezekkel olyan boldog vagyok, akkora
nyugalom tölt el. Hol a vonszolódásnak is
legalább a szellőssége? valami tömör és
– én nem tudom – semmilyen talapzatra tottyad
ez, áll rajta, álldogál, néma napok, semmi
nem akarózik, s még hogy a lovak! hol vannak
a lovak, nincsenek nekem semmiféle lovak! és az
angyalok riadtan kuporognak idegen klozettok
jól-rosszul letakarított vécécsészéi felett,
aztán elszállnak vonszolódva a levegő torzsái közt.
És Nelson emlékműve is egy ilyen, most mihez kezdjük?
A szárnyak mint kifehérült, lejárt útlevelek verdesnek, rend,
a húnyt angyalszemek úgy néznek héjaik alá, mint ha – végre! –
nem beszél meg az ember semmit, nem igér semmit, nincs, már ne,
hogy javasoljanak neki bármit, habgipsz angyalszemek
belső héján vonul végig, mint ki átaléli életét még
egyszer, de vége sincs, kinyitja, körötte vonszolódik
minden.
Maradjunk ennyibe.

SÁNDOR IVÁN

Rocinante nyomában

1998 MÁRCIUS–AUGUSZTUS

Ma elkezdtem a Proust-esszét. Szeretnék a *Recherche*-től elindulva eljutni a századvégi regényhez. Proust az Én (még) „összerakhatóságának", és (már) „összerakhatatlanságának" históriai- illetőleg regényidejében írta meg művét. Az Emlékező Én és a Felidézett Én közötti többezeroldalas útonléttel akarta áthidalni az azóta továbbszélesedő-mélyülő szakadékot. A mai regény az univerzális világpillanatnak, és az Én-nek az európai kultúra omlásában megpillantható „új helyzetéhez" más körülmények között közeledik. Ma az Én „összerakhatatlansága" és emlékezésképtelensége kerül az epikai szerkezet centrumába.

*

Mario Vargas Llosa mondja, hogy két regénytechnikai módszert tanult Borgestől. Az egyik az, hogy kivel mondatja el a történetet. A másik az, hogy miként bánik az Idővel.

Az egyik, – gondolom – a nézőpontra, a hangvételre, a narráció jellegére utal. A másik a szerkezetre. Ezek fontos tanulságok. De még tovább kell lépni. A mesélő ugyanis, – erre sok példa van évtizedeink regényében – megoszthatja azt, hogy kivel-kikkel mondatja el a történetet. Nem azért, mert egyetlen nézőpont *feltétlenül* kevés. De kevés *lehet* akkor, ha egy regény éppen a centrális nézőpontok osztódásáról, eltűnéséről beszél.

Vettük-e észre, hogy Proustnál hogyan kettőződik meg a regény elbeszélője? Van, ahol Proust, Marcel „nélkül" beszél, van, ahol Marcelen „át", s van, ahol *kizárólag* Marcel nézőpontja érvényesül. De Llosának az időhasználatáról, a szerkezetről szóló másik megjegyzését is érdemes továbbvinni. Éppen Borges az, aki az Én-t a metafizikai dimenzióban „realizálja". A metamorfikus regény, miközben szabadon kezeli az Időt, valójában *kiiktatja.* Ebben valósul meg a *szerkezet időtlensége,* az ilyen poétikájú regényben.

*

Beckett már 1931-ben megértette, hogy a *Recherche*-ben az Idő nem kizárólag a regényszerkezet konstituálása felől értelmezendő. Az Idővel kapcsolatos regénypoétikai kérdések nem meríthetőek ki az epikai formaváltozatok elemzésével. Beckett használta először a *romboló idő* fogalmát.

Az Idővel foglalkozó regényteóriák egyik problémája az, hogy nem fordítanak kellő figyelmet a század stílusteremtő regényeinek egyik alapmotívu-

mára. Arra, hogy az Én veszélyeztetettségének-veszendőségének visszavonhatatlansága nemcsak tematizálódik, de az epikai centrumra is hatással van. Amikor Beckett hetven éve használni kezdte a *romboló idő* fogalmát, valami olyant előlegzett meg, – és valósított is meg munkái egy részében – ami a mai regény epikai szerkezetét a *romboló idő* figyelembevételével rendezi át.

*

Regényeimben – hívta fel rá a figyelmet egy barátom – elég sokszor kezdődnek a mondatok így: *mintha*... Ez azzal a nézőponttal kapcsolatos, amely állandó elmozdulásban-szóródásban *látja* a „tárgyát", és azzal az epikai szerkesztéssel, amelyben a *vizionált valóságot* keresem.

Ráakadtam most Wolfgang Iser *A fikcionalitás aktusai* című eszmefuttatásában néhány ideutaló érdekes gondolatra. A *Mintha* „azt mondja ki, hogy az ábrázolt világ tulajdonképpen nem igazi világ, hanem a meghatározott cél érdekében olyannak kell elképzelnünk, mintha az lenne... a szövegben ábrázolt világ nem önmagát jelenti", miközben egy létező világ mozzanatait hasonlítja össze egy imaginatív szint mozzanataival.

A szefforiszi ösvény negyedik fejezetéből: „Azon a hajnalon, amelyen a századost megölték, Simon kiáltást hallott. Nem tudta, hogy kiét. Nem is kutatta a hang forrását. A napjai részének tekintette. Nem csak a veszélyeztetettség, de a mindent az enyészetnek átadó események beszédeként. Nem távoli kiáltás volt, ami eljutott hozzá azon a hajnalon. Mintha az ő hangja lett volna, kifejeződéseként a roncs világnak..."

A világ roncsolt állapotának „hangja", amely egy meghatározhatatlan pontról (imaginatív szintről), hallható, de *mintha* Simoné lenne, s így *belül* szól*na.* Nagy virtuális szinteket (világokat) kell tudni egy mondatban összekapcsolni annak a prózának, amelyben hiszek.

*

Minden regénykorszaknak megvan a változó regényanyanyelve. Az új jelenségek mélyére való lehatolás, az új fogalmak megszületésével *egyidejűen* történhet meg. Vajon a fogalom egy „megtalált" megnevezéssel egyszeriben körülhatárolható, vagy több lépcsőben lehet eljutni annak az útbejárásnak a „végére", amellyel egy új lényegiség fogalommá avatódik? Ez a kölcsönösség fokozatokban jelenik meg.

A történelmi korszakok változó anyanyelvei és a regény változó anyanyelve között hasonló kölcsönösség van. Proust így írja le Marcel töprengéseit erről: „... egy új író kezdett olyan műveket közreadni, amelyekben a dolgok kapcsolatai annyira különböztek azoktól, amelyekkel én kötöttem őket össze, hogy szinte semmit sem érthettem abból, amit ez az író írt... Mindamellett éreztem, hogy nem a mondat hibás, hanem én nem vagyok elég erős és fürge ahhoz, hogy végigmenjek az egész mondaton..."

A regénykorszakok radikális változásait, a regényanyanyelvek változásai hozzák, amelyekben az új jelenségek új fogalmakkal való megközelítésének új regénypoétikája, másféle szerkezete, ritmusa stb. talál formát. Proustot rendkívül erősen foglalkoztatta annak a regénykorszaknak a regényanyanyelve, amelyet meg akart haladni. Az *Álmok, szobák, nappalok*-ban olvashatjuk, amit Balzac és Sainte-Beuve módszeréről írt. Ismerte, hogy mi az, ami a rendelkezésére áll, de már nem használható a számára, amiközben megteremti azt az új anyanyelvet, amelyet ő beszélt először.

*

Innen közelíthetőek meg a mai regény-nyelvről szóló néha egészen komolytalan eszmecserék. A „nyelvvel" az elmúlt évtizedben olyan divatszó lett, mint hajdan a szocialista realizmus. A regény új anyanyelve(i), és az élet új látásmódja, a láthatatlan valóság epikai formába-öntésének rocinantei útján szétválaszthatatlanok. Nincs primátus, csak egyedi-személyes változat. (Ami persze szerencsés esetben stílust, irányzatot is teremthet.)

Nemrégiben olvastam egy figyelemreméltó gondolatsort, amely segítheti a probléma teoretikus megközelítését: „Tudat és nyelv közös gyökerű, fejlődésük is kéz a kézben jár. Amit a nyelvi jel megragad, nem lehet más, mint egy „tönkreáltalánosított és tönkreközönségesített világ", ám a nyelvi eszközökre is jellemző lehet egyfajta bőség, túláradó gazdagság, a puszta kommunikatív funkciót messze túlszárnyaló poétikusság, amely a jelentésen túl a ritmust és a képet is játékba hozza." (Sutyák Tibor Nitzschéről; az idézet Nitzsche *A vidám tudomány* című művéből.)

Itt a tudományos nyelvről van szó. De a tudat és a nyelv *közös gyökere* a művészetben sem kerülhető meg. Itt a nyelvi jel a *nem* „tönkreáltalánosított és *(nem)* tönkreközönségesített világ"-ot ragadja meg, amit aztán új metaforavilággal, ritmussal, képi világgal hoz játékba.

*

Lengyel András elküldte igen érdekes, Nitzsche- és Freud-kapcsolatokat kimutató új Kosztolányi-tanulmányát. Biztos filológiai aparátussal, körültekintő elemzéssel kimutatja Kosztolányi prózájának az Én-integritás bomlásának gondolkodástörténeti folyamatába való beágyazottságát.

A magyar próza ütemvesztését, huszadik századi elzárkózását talán ezen a ponton lehet a legtermékenyebben megragadni. Amit Proust elbúcsúztat, amit Kafka, Musil, Broch, majd más hangvétellel Céline, mindmáig a magyar regény „felől" nem eléggé végiggondoltan Camus, aztán a lengyelek az abszurd, a csehek az önironikus, újabban az osztrákok egy világregény paradigmáját követve megvalósítottak, ahhoz a húszas évektől a nyolcvanas évekig leginkább Kosztolányi prózája járult hozzá. Az Én (lassú? gyors? tényszerű!) leépülését, a harmincas évek némely regénye kísérte (Németh László, Füst Milán). De nálunk

poétikailag az Én-megőrzés (hite?, akarása? illúziója?) dominál. Az, amit Ottlik, – éppen Kosztolányi-esszéjében – az élet áradó kedvének, tágasságának, áhítatának nevez, a boldog emlékek rádium-sugárzásának, amelyet „nem szabad veszni hagyni", ami „nem ábránd, illúzió, hanem az élet kiindulópontja, mintegy tárgyalási alapja".

Az Én-veszendőségét elmesélő Kosztolányinak van egy, ezt a „tárgyalási alapot" őrző tekintete is. Ha egyszer megírja majd valaki a huszadik századi európai regény történetét, a magyar regény bizonyára az európai értékek egyik utolsó (fantom?) bástyájaként szerepelhet. Persze kifejtésre vár majd az, hogy mi volt ebben a karakterjegyben a történelmi indíték (például az örökös újrakezdésekhez szükséges kapaszkodók keresése), illetőleg egyféle szembenézéshiány, illúzió-világ. Idetartozóan: a huszadik századi regényből azt hiszem a radikálisan szembenéző regények, a leszámolás prózája marad meg.

*

Ciorant a végső kérdésnél elhagyta lebilincselő iróniája. Azon a ponton, amikor a történelem *végéről*, a regény *végéről* beszél. Azt gondolom, hogy ebben a kérdésben az *ő feleleteinek a végességéről* van szó. Ez húzódik meg annak a gondolatmenetének a konklúziójában is, amely szerint a tökéletes tisztánlátás, az illúziókkal való radikális leszámolás megegyezik a történelem végével.

Ellenvéleményemmel nem a jövőre hivatkozom, múlt időben beszélek róla. Hiszen a kérdések elmaradtak (azoknak valóban *vég*ük lett), ám a történelem azért ment *tovább.* Cioran summázata óta már lassan két évtized telt el. Ezért, habár nincs bennem iróniára való hajlam, ami, tudom, megbocsájthatatlan, azt mondanám: az illúziókkal való leszámolás, a tisztánlátásra való törekvés része a folyamatosan tovább változó történelem értelmezésének, és inspirálója a folyamatosan tovább változó valóság epikai formáit kereső regényanyanyelveknek.

*

Fiatal esztéta barátom telefonbeszélgetésünk alkalmával azt mondja, hogy *A szefforiszi ösvény* a számára kissé pesszimista és rögtön hozzáteszi: mindenesetre úgy látja, hogy ez, igen jól szolgálja a regényt.

Pesszimizmus... Elég szürke, elkoptatott megközelítés. Azt mondanám: számvetés a változó civilizációs korszak tényeivel. Felemelt fejjel. Azt kíséreltem meg, hogy *A szefforiszi ösvény* végső elnémulása így legyen beszédes, miközben a „végső elhunyt pillantás" éberen farkasszemet néz a korszakkal.

HÁSZ RÓBERT

Végvár az időben

(RÉSZLET)

Először Dagbar hordta a követ, Hiram pedig rakta. Aztán cseréltek. Hordani nehezebb volt, mint rakni. És egyre messzebbről kellett hordani a köveket.

Amikor Hiram nagyot szusszanva lerakta a terhét, Dagbar fölhorkant.

– Miért pont ilyen nyápicot küldtek nekem!

Hiram fölpillantott az öregre, de nem szólt semmit. A verejték csípte a szemét, amitől a tűző napban olybá tűnt neki a világ, mintha víz alól tekintene rá.

A negyedik forduló után megállt, és kifújta magát. Dagbar is fáradt volt, Hiram látta ezt lassú mozdulataiból, ahogy fölemeli a követ a falra, ahogy egyre többet piszmog a helyreigazításával, forgatja, illesztgeti a többihez. Addig sem kell neki lehajolnia a következőért. De az öreg büszkébb volt annál, semhogy ezt beismerje.

Hiram fogta magát, és elballagott a sátrukhoz. Meghúzta a vizestömlőt, majd lemosta arcáról az izzadságot. Aztán fölemelte a földről a dárdáját, és beledöfte merőlegesen a földbe. Egészen rövid volt az árnyéka. Visszasétált a falhoz, ahol Dagbar épp az utolsó kőért hajolt le.

– Hozz még követ!

– Enni is kéne már – felelte, majd fölkapaszkodott a másfél embermagasságnyi falra, és lepillantott a túloldali mélységbe.

Közvetlenül a fennsík pereménél, alig néhány lépésnyire a szinte függőlegesen alázuhanó szakadék szélétől kezdték el rakni a köveket. Ha lenézett, egy darabon a meredek, sziklás hegyoldalt látta maga alatt, aztán egy keskeny sávnyi ritkás cserje következett, majd a tüskés, áthatolhatatlan bozótos, ami szinte átmenet nélkül adta át helyét a sűrű erdőnek, melynek lombkoronája ilyen magasból zöld pázsitnak tűnt az enyhén hullámzó lejtőn, egészen a mélyen benyúló tengeröbölig. Ott lent, mélyen alatta, a tenger tükre most sima és mozdulatlan, kékeszölden ragyog a tűző napban, akár a csiszolt smaragd. Messze, egészen a látóhatár peremén színe kifakul, elmosódik, eggyé olvad a lehajló égbolttal.

A hajók, ha jönnek, abból az irányból fognak érkezni. Hiram nagyon sokszor elképzelte magában, hogy milyen is lesz az, amikor megérkeznek. Amikor a gályák benyomulnak az öbölbe, innét föntről vízen ringó, apró pálci-

káknak látszanak majd, vagy vízbe pottyant, evező-lábaikkal kapálózó rovaroknak. Egyáltalán nem tűnnének veszedelmesnek.

– Már várom őket – szaladt ki a száján.

– Ostoba kölyke! Hordanád inkább a követ...

Hiram ellépett a kőfaltól.

– Éhes vagyok – mondta.

*

Volt annak a szőlőlugasnak valami meseszerű varázsa, amit Livius maga sem értett igazán, jóllehet akkoriban nem is igen töprengett ezen. Egyszerűen csak elfogadta a tényt, hogy van a világnak egy szűk, kicsi, elkerített paradicsoma, ahol mindig jól érzi magát. Pedig ha most visszagondolt rá, be kellett ismernie, hogy valójában a leggondozatlanabb kert volt, amit valaha látott. Persze, nehezen is tudta elképzelni Fabrio papát metszőollóval a kezében, amint a gyümölcsfák felesleges ágacskáit nyesegeti, vagy kiskapával kaparász a szőlőtőkék között. Ennek még a gondolatától is mosolyognia kellett. „Hadd nőjenek", felelte egyszer Liviusnak arra a véletlen megjegyzésére, hogy a szőlőindák már végtelen gubancként csavarodnak egymásba. Nem mintha Liviust ez túlzottan zavarta volna. Talán mert éppen innét eredt a kertnek az a varázsa, amit Fabrio sem akart megtörni, és nem lustaságból vagy nemtörődömségből hagyta szabadon a burjánzást, átengedve a kertet a természet gátlástalan mohóságának, hanem ugyanúgy menekült ebbe a vissza nem fogott, érintetlen vadságba, ahogy később maga Livius is. Eleinte persze Antóniával járt oda, pontosabban Antónia miatt, hiszen ez is alkalom volt arra, hogy együtt lehessen vele. Utóbb már gyakran egyedül, sőt legszívesebben egyedül, főleg azért, hogy egy időre megszabaduljon Ceciltől meg Maria-Luisától. Abba a tágas nappaliba ugyanis ritkán szökött be a fény, a nehéz, sötétzöld brokátfüggönyök többnyire be voltak húzva. A méla bútorok: a faragott tölgyfa szekrény, a keskeny vitrinek, az üvegablakos könyvespolcok a falak mentén és a fekete zongora a szoba végében örökös félhomályban éltek. A politúrozott szekrény előtt, a bordó-vörös perzsaszőnyeg fehér szegélyén belül, a szőnyeg virágos mintáin álltak, vagy inkább terpeszkedtek az öblös, halványrózsaszín kárpittal bevont karszékek, és a szoba közepén, nem túl távol, de nem is nagyon közel a karszékekhez a teázóasztalka, melynek lábai oly kecses eleganciával futottak le a bolyhos szőnyegig, hogy úgy tűnt, mintha az egész asztal lábujjhegyen állna. Egyébként pedig nem szerette a teát, nyáron meg, amikor odakint vibrált a levegő az augusztusi hőségben, egyenesen utálta. Undorát leplezve emelte a porceláncsészét a szájához, megjátszva a jól nevelt úri gyereket, amivel, az igazat megvallva, titokban talán még imponált is önmagának, miközben abban reménykedett, hogy a négy üveg előre behűtött sör, amit kint hagyott a ház előtt a kerékpárján, nem fog túlságosan fölmelegedni. De a ceremóniának le kellett zajlania mindig, mindig ugyanúgy. Aminek végül is Livius számára megvolt az

az előnye, hogy sosem érhették meglepetések. Előregyártott, kipróbált mondatokat váltott Maria-Luisával egyetemről, családról, irodalomról, inflációról és árakról, azon a társalgó-dallamos, de mégis monoton, élettelen hangon, amelyről Livius tudta, hogy sosem fog köztük bizalmasabbá, természetesebbé válni. Antónia persze ilyenkor a háttérben maradt, esetleg csendben mosolygott Livius kínszenvedésein, mintha csak azt gondolta volna magában, hogy „nesze, ezt akartad, most viseld is a következményeit". És mindez idő alatt feltűnésmentesen kellett kerülnie Cecil olykor leplezetlenül gunyoros pillantásait. „Megyek", szokta mondani egy idő után, megjátszott közönnyel a hangjában, miközben felállt a teázóasztal mellől, és hanyag léptekkel elindult az ajtó felé, magára hagyva a három nőt; „megnézem Fabriót"...

– Ezek meg mit akarhatnak?

Livius hadnagy összerezzent a tizedes hangjára, kissé bosszúsan, amiért megzavarták kellemes ábrándozásában. Előrehajolt a hátsó ülésen és kipillantott a szélvédőn.

Ketten álltak az út mentén. Egyikük magas, szálfatermetű, terepszínű gyakorlóruhában, géppisztollyal a vállán. Néhány lépéssel mögötte, közvetlenül a függőlegesen fölfelé tornyosuló sziklafal előtt egy alacsonyabb alak állt, sötét esőköpenyben, rohamsisakkal a fején. Mintha csak amannak az árnyéka lett volna a kőfalon.

– Álljon meg! – mondta. – Lehet, hogy bennünket várnak.

A sofőr, aki a terepjárót vezette, egy fiatal, ábrándos képű tizedes, bólintott, kissé jobbra fordította a kormánykereket, majd lehúzódott az út szélére.

A géppisztolyos katona odajött a kocsihoz, és a vezető felőli ablakon bekukkantott a hátsó ülésre.

– Maxim Livius hadnagy?

Livius a katona rangjelzésére pillantott, majd a napbarnította, szikár arcra. – Így van, őrmester. Csak nincs valami gond?

Az őrmester kinyitotta a sofőr melletti ajtót:

– Kiszállhat, tizedes!

A tizedes, miközben még mindkét kezével a kormánykereket markolta, értetlenül bámult az őrmesterre.

– Hogyan?...

– Ne vitatkozzon! Innét már mi vezetjük tovább a kocsit. Önnek sajnos gyalog kell visszatérnie a bázisra.

A tizedes zavarba jött. Először mintha hátra akart volna fordulni a hadnagyhoz, hogy tőle kérjen segítséget, de aztán meggondolta magát, és visszapillantott az őrmesterre:

– Ehhez nincs semmi joga! Parancsom van, hogy...

– Ne pofázzon velem, tizedes. Nekem mindenhez jogom van. Ez itt határzóna, és ha úgy van kedvem, akár egy tábornokot is hasra fektethetek. Na, kifelé, míg szépen mondom!

Nem kiabált, éppenhogy csendesen beszélt. És mintha kicsit még mosolygott is volna közben. Talán ez győzte meg a tizedest. Egyet-kettőt még morgott, aztán kikászálódott a dzsipből.

Az őrmester becsusszant a helyére, becsapta az ajtót, majd indított. Szinte ugyanabban a pillanatban érkezett oda az esőkabátos, és beült mellé az anyósülésre.

– Mehetünk, Divjak!

Amikor a kocsi elindult, Livius hadnagy hátrapillantott a magára hagyott tizedesre, aki még mindig tanácstalanul állt az út közepén.

– Ez nem fog tetszeni Blankov ezredesnek – jegyezte meg halkan.

– Kit izgat? – vonta meg a vállát az őrmester. – Ez Mavrov ezredes körzete, nem Blankové. Különben is, szükségünk van a helyőrségben egy dzsipre, a miénk lerobbant.

– Abban sem vagyok biztos, hogy Mavrov ezredesnek tetszeni fog – folytatta a hadnagy. – Kétlem, hogy boldoggá teszi majd a hír, hogy az emberei elloptak egy dzsipet!...

– Efelől megnyugodhat – fordult most hátra az esőkabátos, miközben levette fejéről a rohamsisakot. Ritkás, szőke haja volt, és a tekintete mosolygott. – Mavrov ezredes ki nem állhatja Blankov ezredest, azt az ostoba, beképzelt hájfejű alakot. Seggnyaló bunkónak tartja, és Mavrov ezredest mindig kéjes boldogság tölti el, ha Blankov ezredesnek keresztbe tehet valami módon!

Az őrmester felröhögött.

Livius hadnagy összevonta szemöldökét, de nem szólt semmit. Mi köze már neki mindehhez? Még két hét...

– Apropó, hadnagy, hozott-e nekünk valamit a központból? – kérdezte a szőke.

A hadnagy közelebb húzta magához a válltáskáját.

– Meglehet.

– Világos. Értettük – bólintott amaz, aztán előrefordult és fütyörészni kezdett.

Micsoda hely, gondolta magában Livius hadnagy. Hiába, ez már a vadon. Határzóna, félig-meddig hadiállapot. Az Isten háta mögött. És amikor kipillantott a terepjáró ablakán, a kinti világ csak megerősítette benne ugyanezt. Terméketlen, kopár hegyvidék, se ember, se állat, de még egy fa sincs semerre. Csak valami ronda, derékig érő tüskés cserje, meg ritkás, sárgás fű, mely úgy nőtt ki a meredek hegyoldalakból, mint valami gigantikus borosta. És a sziklák. Mintha valaki odahányta volna őket, egymás hegyére hátára. Közben az út egyre csak emelkedett, Livius hadnagynak már zúgott a füle. Milyen magasan

lehetnek? Ezer méterre a tengerszint felett? Vagy magasabban? A sötétszürke, már-már fekete felhők mintha ott csüngtek volna karnyújtásnyira a fejük felett. Akár valami sűrű, lomha füstgomolyag, amely megrekedt a hegyormok között. Livius hátrahajtotta fejét a támlára, és önkéntelenül behunyta a szemét, hogy megsemmisítse maga körül ezt a nem embernek való világot. Antónia, Antónia, sóhajtott magában Livius, még két hét, és ismét otthon leszek. Még két átkozott, rohadt hosszú hét, itt, a világvégén. Csukott szemhéjai mögött végtelen síkságot látott, aranyló, hullámzó búzamezőket, zöld, lombos erdőket, csendes, lusta folyót, a folyó két oldalán kicsiny városkát, magas templomtoronnyal, rendezett, egyenes utcákkal... De ez a gyönyörű vidék is hamarosan szertefoszlott, pontosabban egy másik képpé állt össze; a fák, mezők, kalászok és virágos rétek emberi arccá olvadtak egybe, a lombokból zöld szempár lett, a kalászokból szőke fürtök...

...ült a napfényes szőlőlugasban, Antóniáék kertjében, a kerek, gyalulatlan asztalka mellett, melyet Fabrio faragott ki csendes megszállottságában abból a másfél méter vastag eperfából, amit a vihar csavart ki a kert alján a földből, valamelyik elmúlt nyáron, a sok-sok egyforma, mozdulatlan nyarak egyikén. Az öreg Fabrio – aki tulajdonképpen nem is volt öreg, még Livius éveinek szemszögéből nézve sem – ennél a kerek, gyalulatlan asztalkánál jelentette ki egyszer, hogy az idők megértek a változásra. Vagy valahogy másképp mondta, talán úgy, hogy „Mostantól minden másképp lesz, mint eddig volt". Fabrio papának hatalmas bajusza volt, amit még a vég nélküli tengeri hajóútjai során növesztett, és szinte teljesen kopasz feje. Sörpocakjával, mely nagyvonalúan kimutatta magát csíkos matróztrikója alól, meg azzal a nyíratlan, örökké izgőmozgó bajuszával olyan volt, akár egy emberré lett rozmár. A pannon tengerész. A városka nevezetessége, akár a szentté nyilvánított gyógyforrás a templom oldalánál, a pünkösdi búcsújárások színhelye. Távoli tengerek tanúja volt ő, a legenda arról, hogy azért mégsem minden sors előre elrendeltetett, hogy mégiscsak van kiút a sár és a por földjéről. Livius ott ült mellette, a kék-bordó csíkos kempingszéken, kinyújtózva, ölében a pohár hideg sörrel, és hunyorogva pislogott a lugasra fölfuttatott szőlőlevelek közt villódzó napsugarakra. Picit talán el is bóbiskolt, vagy csak a sör andalította el, esetleg a leveleket susogtató gyenge szellő, a bágyadt nyári délután. Még Fabrio hangját sem hallotta meg azonnal, mintha a szavaknak időre lett volna szükségük ahhoz, hogy utat találjanak füléhez, néhány pillanatig csak ott keringtek körülötte, mint a zümmögő, szédült legyek. „Mi lesz másképp?" kérdezte Livius, csakhogy kérdezzen valamit, és jelezze, ott van még. „Az egyforma, unalmas napok ideje hamarosan lejár", folytatta Fabrio, mint aki megkapta a jóváhagyást. „Pedig hogy szeretem ezeket az egyhangú, vég nélküli napokat, hónapokat, Istenem, ezeket az egymásba folyó éveket! Mintha mindig ugyanaz a nyár, ugyanaz a tél történne velünk. Mintha nem is az évszakok változnának körülöttünk, hanem

mi utaznánk körbe-körbe az időben, mindig ugyanabba a nyárba, ugyanabba a télbe érkezve meg." Livius hümmögött. Ivott a söréből. Ha megkérdezi Fabriótól, minek köszönhető ez a váratlan bölcselkedő hangulata, estig hallgatná a választ. Pedig bízott benne, hogy azt a napot már megúszta. Lopva a lugas bejárata felé pillantott, hátha föltűnik már Antónia, és megmenti őt. Szerette Fabriót, csak nehezen viselte, ha lépten-nyomon, amikor annak eszébe jut, arra kényszeríti őt, hogy gondolkodjon. Kortyolt még egyet a söréből. Antónia sehol. Sokatmondón sóhajtott, Fabrió ezt akár válaszként is elfogadhatná. De végtére is leendő apósáról volt szó. Erőt vett magán. „Honnét ez a hirtelen bölcselkedés, Fabrio papa?" kérdezte, olyan halkan, amilyen halkan csak tehette. „Mit mondsz?" Livius behunyta a szemét. „Kérdem, honnét ez a hirtelen bölcselkedés?" Fabrio összefonta ujjait a pocakján, és komoly képet vágott. „Tudod, fiam, ha be akarsz kerülni ebbe a családba, márpedig minden jel arra vall, hogy így lesz, egy valamit tudnod kell, és ezt neked elmondom, mert most magunk között vagyunk: hogy ebben a családban valaha is emberszámba vegyenek, hogy egy kicsit is megbecsüljenek és legalább látszatra tiszteljenek, ahhoz meg kell venned nagybecsű családom ugyancsak nagybecsű tagjait. Ez pedig, tekintettel családunk nagyságára és mohóságára, nagyon sokba kerül. Persze, ez énrám nem vonatkozik. Én nem származom grófi családból." Livius töprengett egy darabig, aztán egy egészen halvány, cinkos mosoly mellett bólintott: „Sejtem, mit akarsz mondani." Fabrio papa megvakarta a hasát. „Így is gondoltam. Van neked szemed." Aztán fintorogva elhúzta a száját: „De ha valóban van annyi eszed, amennyit én tebenned föltételezek, akkor talán mégsem fogsz sokat adni arra, ki mit gondol minálunk rólad. Ez mindenképpen olcsóbb. Legföljebb az lesz a sorsod, mint az enyém immár harmincvalahány éve"; elvigyorodott: „légyszarszámba sem vesznek, de legalább nyíltan röhöghetek rajtuk." Kiitta a sörét, aztán keze fejével letörölte a bajuszára ragadt habcseppeket. „És ne rémülj meg, ha majd olykor úgy érzed, menekülési rohamok szállnak meg, leküzdhetetlen bujdosási vágy kerít hatalmába, eltűnni szeretnél, megszűnni egy időre: mindezeket jómagam is átéltem. Hajaj. Ámbár igaz, nekem valamivel könnyebb dolgom volt: időközönként hajóra szálltam, és fél évre letudtam minden gondomat. Semmi más, csak a kék, végtelen óceán... a víznek aztán édes mindegy, kit ringat a hátán. Bár ha belegondolok, mégiscsak szerencsésebb helyzetben vagy, mint én voltam hajdanán, hiszen te nem a feleségemet veszed el... Mellesleg, hogy van az apád?" Az utolsó mondatába, mintha csak áthúzták volna, belenyikordult a kertajtó. Egyszerre fordították fejüket a hang irányába és pillantották meg a három női alakot. A lugas végében, ahol a napsugarak akadálytalanul ömlöttek alá a tiszta nyári égből, mintha tündöklő, fehér fényfal takarta volna el a kijáratot. És az érkezők, Maria-Luisa, leendő anyósa, Cecil, a sógornője és Antónia, ebből a ragyogó fényzuhatagból bukkantak elő, akár angyalok az árnyékvilágban. Elöl Maria-

Luisa, hófehér, könnyű ruhában, kék övszalaggal a derekán, fején széles karimájú szalmakalappal, karját Cecilébe fonva lépdelt, oly finoman, mintha csak vízen járna. Valamivel mögöttük Antónia, kezében egy zöld tálka, benne a frissen szedett, vérvörös málna. Fabrio sóhajtott egyet, kezét Livius térdére helyezte, majd odasúgta: „Biztos vagy benne, hogy csak az egyiküket kéred?"...

Egy éles kanyar Livius hadnagyot szó szerint kibillentette álmaiból. Olyannyira, hogy ha kezét eddig is nem tartotta volna maga mellett az ülésen, bizton oldalt vágódik az ajtónak. A visszapillantó tükörben még elkapta az őrmester vigyorgó tekintetét. Legszívesebben leteremtette volna a pimaszt, de aztán meggondolta magát. Egyrészt mert nem akart nevetségessé válni, másrészt meg amikor kinézett az őrmester feje mellett a szélvédőn, meg is feledkezett az egészről. Nem messze előttük, a párás, ködös félhomályból kissé elmosódott körvonalakkal előbukkant a fellegvár.

Ez volt a legtalálóbb kifejezés a helyőrségre. Valaha minden bizonnyal lovagi várként is szolgált, erről tanúskodtak a magas, lefelé szélesedő falak, a bástyák kiugró, csonka maradványai, de még a hatalmas, boltíves kapu is, mely előtt az alattuk futó aszfaltút végződött. Annak ellenére, hogy a régi kőfalakat már betonburkolattal erősítették meg, az ormokon itt-ott antennarudak nyúltak az égbe, és a bástyákon hordónyi reflektorok feketéllettek, Livius hadnagy nem tudott szabadulni az érzéstől, hogy évszázadokat repült vissza az időben.

Pedig egyéb jelek is mutatkoztak ennek cáfolatára. A futballpálya nagyságú lapos fennsíkon, mely a helyőrség innenső oldalán terült el, Livius ügyesen álcázott hadieszközöket pillantott meg. Terepszínű háló alá rejtett légvédelmi ütegeket, tarackágyúkat, gyalogsági lőállásokat. Egy háznyi sziklatömb mögött, közvetlenül az út mellett, kamionok, tartálykocsik álltak, jórészt tengelyükig beásva. Livius elképzelte, mi munkát jelenthetett ez itt, a sziklás talajon. Arrébb páncélozott szállítójárművek sorakoztak, szorosan egymás mellett, ugyancsak álcázóhálóval lefedve. Hát igen, tűnődött magában Livius, a mendemondák talán igazat beszélnek. Valami készül itt. Meg talán odaát is. A határ túloldalán. A hírek szerint lent a völgyben, a parton úgyszintén beindult a hadigépezet. Aztán eszébe jutott, hogy két hét múlva leszerel. Ez már, remélhetőleg, nem az ő gondja lesz. Fegyvercsörgetés, erőfitogtatás meglehetősen gyakran fordult elő ezen a határszakaszon. Olykor éreztetni kell a sereggel, hogy nem csupán díszfelvonulásokra teremtették. De két hét múlva Maxim Livius már szabad ember lesz. Itthagyja ezeket az átkozott hegyeket meg a sereget. Meghagyja őket egymásnak. Civil ruhát ölt, elbúcsúzik a még mundérban maradottaktól, kölcsönösen megígérik, hogy tartják egymással a kapcsolatot azután is, hogy kilépnek a szabad világba, címet, telefonszámot cserélnek, és bár elhangzik még néhány ugrató célzás azon mulasztás mihamarabbi bepótlására, melyet a szolgálat ideje alatt a nőnemű lények hiányában elszenvedtek, de már valahogy erőltetett lesz a mosoly, túlságosan szívélyes a kézfogás, vala-

hogy mindenki szeretne már túlesni az egész búcsúzási ceremónián, az is, aki marad, az is, aki megy; kinek-kinek terhes a maga módján. Annak, aki elmegy, egyszerűen azért, mert már türelmetlen, alig várja, hogy kilépjen a kapun, és lelke mélyén tudja, hogy sose fogja fölhívni egyik telefonszámot sem, sosem fog levelet írni ezekre a címekre, hiszen már most sem ismeri ezeket az embereket. Kik ők, hogy arcvonásaikat magával vonszolja a civil életbe? Neveik kihullanak fejéből, még mielőtt fölszállna a hazafelé induló vonatra. Akik pedig maradnak, megszabadulni szeretnének tőle minél előbb, hogy ne is emlékeztesse őket senki a szabadságra, arra a pillanatra, mely számukra még elérhetetlen messzeségnek tűnik, menjen már el, ezzel a pillanatával egyetemben, mert csak fölkavarja a gondolkodás nélküli szürke napokat, keservessé teszi az elkövetkezőket, pedig holnap már a fene se fog emlékezni arra, hogy valaha is köztük járt... Livius mindezt már sokszor elképzelte magában. Végigélte az érzéseket is, melyeket a búcsúzáskor majd érezni fog. Kigondolta a távozás koreográfiáját, az első perctől az utolsóig.

De Maxim Livius hadnagy most éppen megérkezett. A terepjáró, mintha csak egy óriáscet szippantaná magába, begördült a sötét kapun.

Egyetlenegy tágas, aszfaltozott térből állt a várudvar. Néhány alacsony panel-barakkot látott Livius szétszórva az udvaron, egyébként semmi más nem törte meg a vár archaikus jellegét. Kopott téglaépületek sorakoztak a falak mentén, szinte hozzájuk nőve, résnyi utácskákat alkotva maguk között; keskeny, szűk ablakú tornyocskák nyúltak a csipkézett várfokok fölé, nyitott, függő erkélyek futottak körbe a falakon, hol lefelé, hol fölfelé kanyarogva, összekötve az épületek emeleteit a falakkal és a tornyokkal.

– Helyben vagyunk – mondta az őrmester, miközben átvágott a széles téren, és lefékezett a parancsnoki barakk előtt. Egy jókora, szabadkézzel fölfestett fehér csillag virított a falán.

A szőke esőkabátos hátrafordult az ülésen, elmosolyodott, majd a kezét nyújtotta Livius felé.

– Hadd mutatkozzam be: Mavrov ezredes vagyok.

Livius egy pillanatra szó nélkül maradt.

– Bocsánat – dadogta –, nem tudhattam...

– Hát most már tudja. Isten hozta minálunk – majd a parancsnoki épület felé bökött: – Mit szólna egy kis üdítőhöz?

Ahogy ezt kimondta, a következő pillanatban eleredt az eső. Minden átmenet nélkül, a nagy, kemény cseppek dobszóként kezdtek el pattogni a kocsi tetején, közben olyan sötét lett, mint késő alkonyatkor. A súlyos felhők nem csupán kiengedték magukból terhüket, de rá is telepedtek a fennsíkra.

Azt a néhány métert az épületig futólépésben tették meg. Bent a szobában az ezredes villanyt gyújtott, majd lerázta magáról az esőköpenyt. Most már Livius is megpillantotta az ezredesi váll-lapokat.

– Átkozott eső – morogta az ezredes. – Ősztől tavaszig szinte egyvégtében esik. Mindent nyirkossá tesz, az ember olykor úgy érzi, hogy bőre alatt még a csontok is átitatódnak nedvességgel! Na, üljön már le!

A rozoga székre mutatott az íróasztal előtt. Az őrmester az ablakhoz lépett, és kifelé bámult a zuhogó szürkeségbe. Livius hadnagy egy pillanatig tétován állt.

– Igenis – felelte végül, majd leült.

– És hagyja ezeket a szabályzati marhaságokat, rendben? Itt nem szalutálunk és nem vágjuk magunkat vigyázzba. Annál fontosabb dolgunk is akad – az ezredes elővett egy üveg Masztikát a szekrényből, kirakott az asztalra két vizespoharat és félig töltötte őket. – Minthogy az őrmester sosem iszik, ne is törődjünk vele!

Az egyik poharat áttolta az asztalon Livius elé, majd a sajátját fölemelte: – Na, egészségére!

Livius végignézte, ahogy a tekintélyes mennyiségű konyak egy szempillantás alatt lezúdul az ezredes torkán, majd csak ezután kortyolt bele a sajátjába.

– Szóval megérkezett – motyogta az ezredes, miután szusszantott egyet a konyakra. Zubbonya zsebéből előhúzott egy félig elszívott szivart, amit nem kevés kínlódás után sikerült meggyújtania. – Ez az átkozott nedvesség a dohányt is tönkreteszi... Na, szóval: mit hozott nekünk a központból?

Livius kihasználta az alkalmat, hogy megszabaduljon a poharától. Fölemelte a földről a táskáját, és kivette belőle a lezárt, jókora sárga borítékot.

Mialatt az ezredes a borítékkal pepecselt, Livius szemügyre vette a parancsnoki irodát. De igazából nem sok érdemeset talált benne. Szegényesen, mondhatni spártai módra volt berendezve, csak a legszükségesebb bútorokkal. A falakat katonai és domborzati térképek borították. A két ütött-kopott széken és az íróasztalon kívül, mely mögött az ezredes trónolt, csak egy sárga, megfakult szekrény, egy rádióadó és külön, alacsony asztalkán, mintegy félrerakva, kiközösítve a többi berendezéstől, egy fekete írógép pihent. Nem úgy nézett ki, mintha a közelmúltban használták volna. De a fegyverpolc az ezredes feje fölött, rajta a két automata géppisztollyal – egyik sem szabványos katonai – valamint egy duplacsövű vadászpuskával, ragyogott a tisztaságtól és a friss olajozástól. Livius röstellte, hogy ültében megforduljon, így csak érezte maga mögött az őrmester néma jelenlétét. De hogy még mindig az ablakon bámul-e kifelé, vagy őket nézi, ezt nem tudta megállapítani.

– Helyes, helyes – motyogta az ezredes, miközben a papírok között lapozott. – Csupa hülyeség... mit is várhat az ember a bürokratáktól?... Mondja, Livius hadnagy, mióta van a futárszolgálatnál?

– Hat hónapja.

– És előtte?

– Határőri kiképzés Negrovban, aztán négy hónap a tartalékos-tiszti iskolán...

– Ezek szerint fegyverrel is tud bánni?

Livius fölvonta a szemöldökét.

– Az, hogy valaki katona – magyarázta az ezredes –, sajnos nálunk nem jelenti egyben azt is, hogy tud bánni a fegyverekkel. Amilyen állapotok uralkodnak... De úgy tudom, Negrov még azon ritka kivételek közé tartozik, ahol nem csak etetik és hizlalják az újoncokat, hanem foglalkoznak is velük.

– Igen, uram. Úgy értem, tudok bánni a fegyverrel.

– Az nagyon jó, hadnagy. Nagyon jó.

Livius nem tudta mire vélni az ezredes jelentőségteljes pillantását, ezért jobbnak látta, ha mindjárt az elején tisztáznak bizonyos dolgokat.

– Hadd jegyezzem meg – kezdte kissé bátortalanul –, hogy két hét múlva lejár a szolgálati időm, és leszerelek. Tulajdonképpen erre az útra sem nekem kellett volna már jönnöm, csak a másik futár, aki helyett beugrottam, jelenleg családi okok miatt eltávozáson van, ezért én...

Mavrov ezredes egy kézmozdulattal megállította Livius szóáradatát.

– Hát magának nem mondták? – kérdezte.

A hirtelen beállt csendben Livius tisztán hallotta, ahogy háta mögött az őrmester bakancsa megnyikordul a padlón. Rossz előérzetei támadtak.

– Mit nem mondtak? – kérdezte halkan.

Az ezredes hátradőlt a székén, sóhajtott egyet, majd lemondón megcsóválta a fejét.

– Látod, Divjak? – mondta, szavait Livius feje fölött az őrmesterhez intézve. – Ilyenek ezek. Arra sem képesek, hogy tisztességesen közöljék az emberrel a döntéseiket. A dolgok kellemetlen részével egyszerűen nem hajlandók foglalkozni.

– Mit kellett volna közölniük? – kérdezte Livius egyre növekvő aggodalommal.

– Nos, hadnagyom – kezdte az ezredes hamiskás mosollyal, miközben a boríték tartalmából előkeresett egy gépelt ívet –, ezen a papíron az áll, hogy önt a mai nappal áthelyezték az én határkörzetembe, aminek én igencsak örülök, tekintettel arra, hogy tisztiállományom az utóbbi időben kissé megfogyatkozott, de hogy szó szerint idézzem: „Maxim Livius hadnagy, katonai száma stb. stb. a – itt a mai dátum áll – naptól kezdve a Várhegy helyőrség parancsnoksága alá helyeztetik át. Tekintettel az említett körzetben kihirdetett magasabb harckészültségi fokozatra valamint a Hadkötelességről szóló törvény idevágó paragrafusára, szolgálati idejét határozatlan időre, pontosabban a VÖRÖS HAJNAL akció lezárultáig meghosszabbítom. Ezen irat szigorúan titkos, melyet stb. stb...” Na, hát érti már, hadnagyom? Maga mostantól az én emberem.

Még mielőtt az érzelmeknek bármiféle hulláma elérte volna, Maxim Liviusnak két, igen magvas jelentésű szó jutott az eszébe. Utóbb visszaemlékezve nem volt benne egészen biztos, hogy kimondta-e őket, vagy sem. De tekintettel arra, hogy az ezredes részéről semmiféle reakció nem érte, minden bizonnyal mégsem mondta ki. Utána viszont valami olyasmi következett, amit sehogy másképp nem lehetne leírni, mint süket döbbenetnek. Livius ült, hallgatott, és se nem látott, se nem hallott. Nem tudta, mennyi idő telhetett el, talán néhány másodperc, de felőle lehetett akár néhány perc is, vagy óra, nap, hónap, amikor ezt a bénult döbbenetet követte a harag. Eszeveszett, gyilkos harag, melyhez képest az a két, ki nem mondott szó illatos virágcsokornak tűnt. Mint ahogy a hányingert követi az öklendezés, úgy tolult föl benne a harag. Elindult valahonnan a gyomra tájékáról, föl, egyre fölfelé, de nem állt meg a torkán, hanem belezubogott a fejébe, mint egy sistergő áradat, elöntötte agytekervényeit...

– Kicsit elsápadt, hadnagy. Rosszul érzi magát?

Az ezredes felé tolta a poharat.

– Talán igyon egy kortyot, az majd segít – aztán hátradőlt a székében, és jókedvűen pöfékelt. – Ne vegye úgy a szívére, barátom. Katonák vagyunk, férfiak. Kötelességeink vannak. Hazánk, amit védeni kell. De gondolom, ebben a pillanatban szarik maga az egészre, mi?

Livius csak bámult, és valami ellenállhatatlan erőnek engedve, bólintott. Aztán észbe kapott, de amikor fölpillantott, csak az ezredes vigyorgó arcát látta a gomolygó szivarfüst mögött.

– Sebaj, Livius hadnagy, majd elmúlik. Én különben is szeretem a dühös katonákat. Belőlük lesznek a legjobb harcosok. Ám úgy látom, önnek sürgősen szüksége van friss levegőre. Divjak, vezesd föl a hadnagy urat a mellvédre, csodálja meg a gyönyörű panorámát, legalább kiszellőzteti a fejét. Aztán kísérd a szállására, hadd pihenje ki magát.

A láthatatlan bakancsok megcsikordultak Livius mögött, elindultak, majd megálltak mellette.

– Hadnagy?

Livius felállt, fogta a táskáját, majd anélkül, hogy tisztelgett vagy engedélyt kért volna a távozásra, elindult az ajtó felé. A szabálytalan lelépés, úgy tűnt, senkit sem zavart különösebben. De az ajtóban még utolérte az ezredes hangja.

– Aludja ki magát, hadnagyom. Ja, és ne feledje, reggel nyolckor eligazítás, itt nálam.

Livius kibotorkált a parancsnoki irodából, sarkában a szótlan őrmesterrel.

Az eső alábbhagyott. Vagy inkább csak átváltozott hangtalan, sűrű permetté, amitől Livius hadnagynak olyan érzése támadt, mintha nedves rongyot tapasztottak volna az arcára. Az őrmester megkerülte őt, majd szó nélkül elindult előtte, keresztül a várudvaron, bele a leszálló alkonyatba. Követte lép-

teit, tekintetét föl sem emelte az őrmester fekete bakancsáról, mely tocsogó hangokat hallatott előtte a nedves aszfalton. Ment a bakancsok után, gondolatok nélkül, akár egy távirányított báb. A harag ott izzott a gyomrában, tompa, állandó fájdalommal, mint egy frissen szerzett seb.

Amikor egy lapostetejű, kivilágított épület előtt haladtak el, az őrmester rá mutatott:

– Az étkezde. Bármikor megéhezik, itt kap enni. Sosem zár be.

Meredek lépcsősor vezetett föl a várfokra. Az őrmester megvárta, amíg Livius is fölér, aztán lefelé mutatott, a mélybe.

– Innen aztán gyönyörű a kilátás, nem?! – kiáltotta.

Föltámadt a szél, mire fölértek, szinte egyik pillanatról a másikra, mintha hirtelen szabadult volna ki a felhők fogságából. Vadul támadt minden irányból, zúgva, fütyülve kereste magának az utat a sziklahasadékok között, esőpermetet szórva maga előtt. Livius úgy érezte, menten megfagy ott fönn, alig kapott levegőt. A nedves hideg behatolt zubbonya alá, didergett, de azért erőt vett magán, odalépett a mellvédhez, lepillantott – és még a maradék lélegzete is elállt.

A félhomály és az eső összemosta a tájat, nemigen tudott egyebet kivenni, csak a félelmetes mélységet. A várfal ott emelkedett közvetlenül a szakadék pereménél. Sötét, feneketlen űrt látott maga alatt, mintha csak Thule végső pontján állna, és a világ megszűnne előtte, nem lenne tovább... Ahhoz már túl sötét volt, hogy bármit is megpillanthatott volna lent a mélyben, így a szakadék felőle folytatódhatott akár a végtelenségig.

– Nos, hogy tetszik, hadnagy?

Az őrmester ott állt közvetlenül mellette, de a hangja tompán hallatszott, mintha a szél láthatatlan falat emelt volna közéjük.

– Félelmetes, mi? De csak most. Szép időben, nyáron, csodálatos a kilátás. Lelátni egészen az öbölig. Most nem látszik, de vagy hatszáz méternyire tőlünk, ahol már nem ilyen meredek a hegyoldal, kezdődik az erdő. Az a határ. Az erdő már nem a miénk.

Liviust ez nem rázta meg különösebben. Egy pillanatra úgy érezte, ha nem kapaszkodik meg a vár fokán, menten leszédül a mélybe. Tenyerével megtámaszkodott a mellvéden. A kő hideg volt, nyirkos. Liviust az a képtelen érzés szállta meg, hogy az élettelen terméskő helyett egy behemót, óriáshüllő bőrét érintette meg kezével.

– Az erdőt teljesen elaknásították. Botlóaknákat kötöztek a fák törzséhez, húsz centire a talajtól az egész erdő zsineggel van behálózva. Sajnos a zergék ezt nem tudják, úgy hogy ne lepődjön meg, ha olykor robbanást hall. Az öböl másfél kilométernyire van innét. Ott van a támaszpontjuk. De a hegy innenső oldaláról számunkra megközelíthetetlen. Ezen a terepen másfél kilométer egyenlő az örökkévalósággal. Az aknák miatt szó szerint is az.

Livius egyre jobban fázott. Szeretett volna már ágyba bújni, akárhova, akármilyen ágyba, beburkolózni a meleg takaróba, elveszni benne, és aludni, aludni... Közben nem tudta elfordítani tekintetét a mélységről, szinte megbabonázta az a sötét űr...

Az őrmester széltépte hangja szakadozva jutott el füléig.

– ...el vannak vágva a szárazföld belsejétől. Az utánpótlást hajón kapják, vizet, élelmet, mindent. Ritkán helikopteren, ha szép az idő. Vagyis ősztől tavaszig kizárólag hajón... – a szél itt végképp fölülkerekedett. Az őrmester szavai apró foszlányokra szakadva, menthetetlenül elröppentek a sötétségbe. Livius nem tudta eldönteni, honnan fúj a szél, egyszerre kapta arcába, hátába a lökéseket.

Az őrmester váratlanul megfogta a karját és lefelé mutatott.

– Látja?

Tekintetével a mutatott irányt fürkészte, de a vaksötéten kívül semmit sem látott.

– Ott lent, figyelje csak!

Livius erőltette a szemét, de csak hiába. Szinte tapintható volt a sötétség.

Aztán valami megvillant. Egészen apró fénypont. Valahol az éjszaka mélyében. Néhány másodperc múlva ismét fölvillant. Az apró fénypont alig észrevehetően haladt.

– Az őrjáratunk – mondta az őrmester, nyilvánvaló büszkeséggel a hangjában. – A szabályzat ugyan tiltja, de az átkozott sziklás terep miatt kénytelenek zseblámpát is használni. Nincs ott lent egy talpalatnyi sima felület sem. A fiúk lemennek egészen az erdő pereméig, ott bevetik magukat lesállásba, egy órácskát üldögélnek, míg kifújják magukat, aztán indulnak vissza. Első hallásra egyszerűnek tűnik, de hat órába is beletelik, mire megjárják. Szép, nyugodt időben. De ma hajnalig nem fognak visszaérni. A legkeményebb szakasz. Az embereim úgy hívják: pokoljárás. Még nem volt olyan évünk, hogy valaki ne maradt volna ott.

Livius az őrmesterre pillantott, aki biccentett.

– Lezuhantak a sziklákról, rájuk lőttek a túloldalról, vagy disznó-aknába botlottak...

– Disznó-aknába?

– Előretolt akna. Olykor kilopóznak az erdőből, átjönnek a mi oldalunkra, és eldugnak egy-két taposóaknát a kövek közé. Nálunk alapszabály, hogy az őrjárat minden alkalommal más útvonalon közlekedik. Mégis előfordul.

Livius szinte látni vélte, ahogy a sötétség fokozatosan fölkúszik egészen a várfalakig. Az árnyak föloldódtak az éjszakában, csak a szél zúgott, lobogott láthatatlanul körülöttük, akár valami elvadult kísértet. Aztán az őrmester megérintette a karját, jelezve, hogy felőle indulhatnak.

Az étkezde mellett elhaladva az őrmester megkérdezte Liviust, nem éhes-e. Nem volt éhes. Egyébként egész idő alatt egy lélekkel sem találkoztak. Kihalt volt minden, csendes és sötét. Máskor talán különösnek találja, hogy nyomát sem látja az egyébként szokásos takarodó előtti mozgolódásnak, a készülődésnek a vacsorához, zászlóbontáshoz. De most képtelen volt bármit érzékelni maga körül. Csak aludni szeretett volna, lehetőleg azonnal. Nem gondolkodni, egyáltalán semmire nem gondolni, mert attól tartott, ha töprengeni kezd az előállt helyzeten, és ha főleg megengedné önmagának, hogy levonjon bármiféle következtetést, itt helyben főbe lőné magát. Az automata Scorpio ott volt az oldalán. Annyira hozzánőtt, hogy már a súlyát sem érezte. Kikapcsolni mindent. Engedni a testnek, hogy tegye a dolgát, rábízni magát a rutinos mozdulatokra. Anyaggá lenni. Puszta, érzéketlen anyaggá. Mint annak idején, a gyalogsági kiképzés legelején, Negrovban, ahol nagyon hamar kénytelen volt megtapasztalni, milyen érzés túllépni a fizikai végkimerültség határát, amin túl semmi sem számít már, ember, világ megszűnik, csak a fájdalom az úr, minden eggyéolvad, a hangok, a képek, a lélegzet, minden egyesül a kínban. A napi huszonöt kilométeres menetelések, teljes harci felszerelésben, hozzátartoztak a hetente megrendezett terepgyakorlatokhoz. Livius sosem volt atléta alkat. De az az eszelős tizedes, aki vele cipeltette a RUP-12-es rádióadót – holott Liviusnak semmi köze sem volt a rádiósokhoz, soha meg sem tanították a kezelésére –, valószínűleg úgy vélte, ezzel majd megtöri Livius nyilvánvaló, sosem titkolt közönyét a sereghez. Hegyvidéki ember volt a tizedes, tulajdonképpen környékbeli, aki ha eltávozásra ment, mindig azzal kérkedett, hogy egy órán belül már otthon sörözik a haverjaival a faluban. A sereg, a fegyver, meg úgy általában a férfiasnak hitt katonaélet iránti odaadó szeretet, mint a hegylakók többségének, bele volt írva a génjeibe. És mivel Liviust már néhány hét után azok közé a pipogya, megvetendő alakok közé sorolta, akik nem feltétlenül kitörő rajongással veszik tudomásul a rájuk kiszabott sorsot, és egyáltalán, nem mutatnak semmiféle egészséges férfiörömöt, amiért lehetőséget kaptak arra, hogy egyenruhában, géppisztollyal a vállukon masírozzanak összevissza a hegyek között, és ha kell, akár vérüket is adják hazájukért, ezért a tizedes megtett minden tőle telhetőt, hogy Liviust ráébressze erre a beteges elhajlására. Márpedig sok minden kitelt tőle. Többek között a hátára pakoltatta a tizenöt kilós rádiót; így hozzászámítva az egyéb harci felszerelést, az AK géppisztolyt, a tölténytáskát a tartalék tárakkal, a hátizsákot a háromnapi szárazkoszttal, sátorlapot, gyalogsági ásót, rohamsisakot, miegymást, nagyjából harmincöt-negyven kilóval a hátán meg a vállán járta meg Livius a huszonöt kilométeres meneteket. Közben hol könnygránáttal ugrasztották meg őket, futni kellett hegyre fel, hegyről le, hol hasra bukni, árkot ásni, kopár dombokat rohamozni. Sokszor érezte úgy, most abbahagyja, ez az a pillanat, amikor leül az út mellé, emeli kalapját, ennyi, felőle mehet a fáklyásmenet, tegyenek

vele, amit akarnak, ennél rosszabbat már úgysem tehetnek... De sosem állt meg. Idővel megtanulta, ha rákényszeríti magát arra, hogy átlépje a tűréshatárt, és kivárja azt a pillanatot, amikortól a fájdalom már nem növekedhet tovább, hanem kiég, akár a túlterhelt biztosíték, amikor az utolsó izomrostjával is megszűnik minden kapcsolata – akkor az öntudat kimenekül a testből. A test működik, halad tovább a maga útján, akár a vak gépezet. Az ember elveszti időérzékét, a percek órákká nyúlnak, az órák percekké zsugorodnak. És a rövid pihenők alatt, melyek röpke, csalóka újjászületéssel ajándékozták meg a testet, ocsúdásnyi lélegzetvételhez juttatták a kiszáradt, áttüzesedett tüdőt, csak leülni nem volt szabad, ezt Livius hamar megtanulta, leülni semmi pénzért sem, bármily vonzó, csábító a zöld fű az út mellett, vagy a földhányás a domboldalon: álnok sziréncsapda mindegyik; aki leül, tízszeresen, százszorosan megszenvedi a továbbindulás pillanatát, amikor valamennyi izma, a vállától a lábszáráig, egyetlen fájdalmas, görcsös sikollyal áll ellen a parancsnak. Pihenni csak állva volt ajánlatos, legföljebb egy fának, vagy egy sziklaoldalnak támaszkodva, óvatosan elszívni egy cigarettát, lassan, nem mélyen letüdőzni, mert attól még csak rosszabb lesz. Egy idő után a rádiót sem vette le a válláról, mert tudta, ha leveszi, tíz perc múlva, ha ismét magára pakolja, háromszor olyan nehéznek fogja majd érezni. De az embernek szüksége van olykor apró győzelmekre ahhoz, hogy a mindennapi nagy vereségeket könnyebben elviselhesse. Livius néhány hét után rájött, hogy bár a rádiót minden alkalommal magukkal cipelik a gyakorlatokra – pontosabban cipeltetik vele –, használni viszont sohasem használják, azon egyszerű oknál fogva, hogy a zegzugos, égbe kapaszkodó hegyek között rajtuk kívül sosem volt ugyanabban az időben másik egység is terepen. Tekintettel a menetközbeni éleslőgyakorlatokra, ez túlontúl veszélyes lett volna. Ezért az egyik embertelenül fárasztó nap éjszakáján, miután tábort vertek a fenyvesekben, bent a sátor nomádszagú melegében, amikor társai már elaludtak, Livius egy zseblámpa és egy zsebkés segítségével kibontotta a rádióadó aljazatát, kiemelte belőle az akkumulátort, ami az egész berendezés súlyának legalább a felét kitette, ásott egy szép kis gödröt a sátorlap pereménél, beletemette az elektromos dögöt, majd akkurátusan elsimította fölötte a földet. Tökéletes munkát végzett. A rádió aljazatát visszacsavarozta a helyére, és kívülről minden úgy nézett ki, mint előtte. Igaz, azon az éjjelen nagyon keservesen aludt, forgolódott az amúgy sem kényelmes fekhelyen, minduntalan ugyanaz az álom tért vissza, hogy tulajdonképpen a tizedesét temette el a föld alá, méghozzá élve, és a tizedes ott dörömböl a föld alatt, őalatta, egyre keservesebben, mert lassan elfogy a levegője, és Livius a hangját is hallotta, a tompa, fojtott, segélykérő hangot a föld alól, és nagyon kívánta, rimánkodott álmában, fogyna már el a tizedesnek a levegője, maradna már egyszer s mindenkorra veszteg, hogy csak azt a hangot ne hallja...

A helyiség, ahova az őrmester betessékelte, nem volt nagyobb, mint egy szűkre szabott kripta. Előtte gyéren kivilágított, kanyargós, szűk folyosókon haladtak keresztül, a falak mellett, a csukott ajtók között puskaállványok sorakoztak, és leszámítva azt az álmos ügyeletest az egyik forduló mögött, aki még köszönésre sem méltatta őket, éppen csak fölpillantott a képregényről, ami előtte hevert az asztalon, emberrel itt sem találkoztak. Aztán az egyik folyosó végén az őrmester kinyitott egy ajtót. Megérkeztek. Sötét lyuk, aprócska ablakkal a szemközti falon. Alatta egy rozoga asztal, jobboldalt a priccs, kincstári bádogszekrénnyel a végében. Széket Livius nem látott. A mennyezet olyan alacsony, hogy ha felemeli a karját, eléri a málló vakolatot. Egy csupasz, poros égő sárgállott az orra előtt, és enyhén imbolygott a légáramban.

– Hát ez volna az – hallotta maga mögött az őrmester hangját. – Lakályos, nem?

Erre nem tudott mit felelni. Akkor is ott állt mozdulatlanul a szoba közepén, amikor becsukódott mögötte az ajtó. Elástak, gondolta. És mint aki most nyitotta ki a szemét, fölébredt. Nem fog leszerelni. Nem fog leszerelni két hét múlva. Csapdába esett. Valami rettentő súly szállta meg a vállait, megakadályozta abban, hogy megmoccanjon, odaszegezte a kőpadlóhoz. Mint jóelőbb, az ezredes irodájában, ismét elöntötte a tehetetlen, hiábavaló harag, szétáradt benne, mintha csak kiutat, szabad kijáratot keresett volna magának a mihaszna testből, az ujjai hegyében lüktetett, aztán hirtelen kirobbant, hogy szinte jómaga is meglepődött, megragadta válltáskáját, és olyan erővel vágta a szemközti falnak, hogy tartalma szétfröccsent a picinke helyiségben, golyóstollak pattogtak a kövön, zöld katonakönyve, mint valami kitárt szárnyú, eszelős rovar, nekicsattant a sötét ablaküvegnek, és azt a két szót, ami egy ideje ott kaparta a torkát, szabályosan kiköpte magából. Kurva anyátokat!

PODMANICZKY SZILÁRD

Elvetemült naplók (í.)

Zsinór függ a fekete éjben, lelóg, a vége rojtos, gyapjúpuha, a kötések és fonások fénylők, kemények, próbálom a fogammal, a faggyú íze, semmi nem közeleg, följebb állok, semmi nem közeleg, meghúzom, közeleg-e, fonott erős teste, ki lép, ki marad ki, zsinór függ a fekete éjben, kötél, közelebbről minden az, sötét éjben nem látom már, nem látom soha, mi függ itt az éjben, jókora kötél, valami zsinór, nézem, ősz van benne, tavaszi készülődés, szülő-rántó kötél, féléj, s a reáboruló nappali szópászma, kinek ki a megmondhatója, így vagy ott, a sehol rád generálozott mámora, pipi, itt érzi a súrló fejköveket, s a landolás ízmunkáját a tokhalak között, a tankoló menetben ez nem kék, az nem kék, a felhők a szódával, agyam letté, pipi, magyar agyam, jön-megy a visszavonás, a viszontagság, (kívül minden tágasabb), bévül minden árnyasabb, kévül minden gátasabb, bívül vág a trapp, csontidegen hihegésfélével nem eresztelek össze, fekete kötél a sötét éjben, nem eresztelek, pipi.

*

Nem fontos, nem itt volt, nem ez az, nem emlékszem, nem innen, nem ezért, nem érte, nem ilyen, nem óta, mire nem, ez vagy az, minek látom, nem értem, ezt sem érem el így; szuszogva lassul a májusi hóban, isteni fehér fékberendezés.

Fölébredtem reggel. Fölültem a buszra, bementem kész lenni és, fogyottnőtt a készen lenni. Ez az a tényleg, ahogy fogyton nő a létténylegesítés, a létténylegesítés a semmi/kopp. (A) visszavonta' :(a).

*

Visszavonta őt a lét
vagy nem vonna vissza semmit
megállni a porban a percre
kijárni régi hűlt helyét
alakja volna semmi
elhagy és elfogy a válla
mire marad az idő
saját kertjére válva
nem mozdulhat semmi
belénk nyomva pecsét
mi reggelre hulló árnya
estig megszépül megint

hogy szép csak úgy tudja
kibírni szép fejét a kín
áll a lábam a porban
körötte por van adagokban
és el se jut a szájig
tudná megmondhatóbban
üres helye teliömlik
teltsége üres helyre vált
két birtokot cserél a föld
ezzel él ha áll
helyszerű az él
helyén magához térve lesz
kibontja lassú tételét
a tétlenné tette lét
ma múlik minden irány
ez idő önmaga szerint
hosszan átcsorog
a rés a résein
befogni újra nem lehet
lehetne nyílt korok
fűzött láncszemén
a porba bent veled
átlátni talán
általó talányon
mi végre önkezével jön
kopogva alányom
a fej élesen hamu
a hold beáll a nap felé
forró idővel szórja be
holta hűlt helyét

*

Majd ha eljön az az idő, és ott állok a nyitott kapuban, a hátam mögött patronokat durrogtat a szőrmedíszítés, feljön a csillagom a hálapizsamában, és elmondja, hol szúrna el. Nekem az lesz a pótfej ultra, ha valaki kitalál innen egy igazit.

Hentesek közt ritka, aki néma

*

A közelben megittam egy feketét, nagyon közel volt, felmentem a lépcsőn, mondtam, egy kávét, ritkán, ha úgy hozom, mondom, feketét, most azt mondtam, kávét, de feketét, megfordultam, kicsit csicseregtem, egy rész ajtó, egy rész üveg, már ami a bejárat felől felém ne mondd, jobb volt közelről ez a

kávé, mint messzebb, távolabb, az, amit látnék, a szemem fénye, kis hely, piszok kicsi, belenéztem a kávéba, lennék inkább földbirtokos, jóságos és dühös, nyirkos szende, ám e torz szó-szótlan nukleon, a működ, semmi nem működ: zsineggel trancsírozni fel egy kabát felét.

*

A helyzet. Amely iránt nem lehetünk soha elégtételek és tárgyilagosak: itt van. Hosszú készülődés után valósághűen jelen, itt tortoroz, pomonekdál, körtizvál. Az éjjeli köd néha leszáll, alatta sütik a leghidegebb palacsintát, a lekvár: túró. A jó ízlés azt diktálja, hogy a kisgyereknek legalább egyszer egy ízes palacsintával, amikor a feje még nem olyan borzasztóan nagy, be kell kötni a szemét. Már nem nagyon írom: a közel se tágul, és le is áll, amire megyek.

Pech, pechszéria, bokor, bokortűz, alapigen, alapnó, hiába szól, fejléc, dzsekkdugó, neked, a magnó. Hiába szól, sillerem, eremet fölverem, kés, jó féle?, fenő, fenett?, minden alacsony: beverem.

Látom, belemégy te a keszegszerrel.

Belemégy te a keszegszerű altest finom vonalán a tárcsahang óapastol főrészének, aki betápláljajgat neked, gyors, béna hableány, amit tudok, te tudsz, rizsa, amit én tudok, nagy részt, minek vala, így megy úgy, lezuhan,

e volt világ legfeljebb, így látszik neked.

*

Három éve volt e kettő, mit akarok, itt is, de nem látom, az Isten, Buzzle. Felálltam a piros tetőn és a hold felé indultam. Annyira ragaszkodtam, mint tányér a zsurlófa nedvesen ledöntött tönklapján. Bilincsbe vert a holdvilág. Ahogy megláttam, tudtam, hogy isteni az utolsó szolgám, szétkenem, szét fogom kenni a holdon, előbb egy felhőn, mondom, gyakorlatilag, minden nap, éjszaka elfutok, a testem 35 fokban, futok, hátulról a talpam, elölről a fejem látni, a kettő között ott rohanok, hiába éltem, és látom ezt, jobban, hiába halok meg, nem ez a kérdés, és nem is ilyesmi, nem erre helyezkedik, csak az, milyen dombon lakik a háza. Futok, fej, talp, nincs-e gyerek, fivér, hogy így, futok, rohanok, éppen, tovább, mindennél tovább, ahová Szem nem lát, Fül süket, Fallosz nem hatol.

*

Hatol.

*

A legnagyobb, ahogy a jelenlét felruház. Álruház. Isten féle műbalhé. Az Óistenit, beljebb, szakasztott mása, csoda, hogy ez nem az ördög, magában lődörg, ilyesmi az ördög, és ilyesmi az istenfilé?

*

Három óra van, a homokban tudja, melyik a kvarc, tudja, melyik a borosüveg, tudja, melyik a bor. Semmi semmiről nem tud. Éppen ez, éppen ez, ettől őrül meg a homok, a bor, éppen melyik nap nem?

*

Tudja, hogy itt ülök, karnyi a testi hála, soha nem is léteztem, suba alatt, soha nem is, csak mint szülött, a szülők az ő korukban megtudják, a világ nem áll, nem él, általam a fő halott. Hulladojen. Ez túlmegy, visszajön, nincs már sehol, sosem, a világ vége kint lóg, látnád, kint lóg erezetten, kedvesem, ...kint lóg a világ szakasztott vége.

tudjam, méterre vajon?
mennyire lehet még
hol van

hatalmas nagy testével lezuhan a porba és ott fakóan lassúnak tartja magát, meghal. Mmm. Erre rávár. Nincs ilyen? Meghal. Végezetese. Az ő végzetese.

Vele pusztul a látványa.

WÜRTZ ÁDÁM: TŰNŐDŐ

ORBÁN JÁNOS DÉNES

Ó én marha ki nem hittem Kosztolányit

... beköltöztem egy ablakmélyedésbe
ölemben puha pormacska dorombol
szúpercegés festi alá a sóhajt
mi fölszakad a sárga villamosból
kis pókok szőttek bús szememre vásznat
csillámló porból hull reá a festmény
szitáján át lelkem lényekre bámul
mint lejtenek az utca hosszu testén...

... a rosszleányok – mondják – arra laknak
csipkés házakban
kutyáik nem ugatnak
fehér arcuk pirosnak csak te látod
arra laknak – mondják – a rosszleányok...

...most épp egy óra esti nyúgalom van
szobámban minden olyan kosztolányis
narancs fény hull teázóasztalomra
és szemben ül a játszótárs a lány is
térzenét enged át az ablakom
teát iszik és boldogan nevet rám
„hiába futsz már rég benned lakom
mint fűszeres boltja fölött a reklám
amit csak látsz oly szép és egyszerű
»mindent mi ízlik itt találhatod«
míg élek én az életed derű”
beláthatom az élet máma szebb
szobám most álmos szépekkel telik
tintaszőnyeg bódító cigarett
magadban ő és szobádban ó te itt
fények sétálnak lassu-boldogan
szememen nyirkos templomablakon
teát iszik
s már nem tudom hogyan ...

... élhettem volna én is – benne – akkor
a szende lírát magam elé tartva
mint elmosódott fáradt sárga festményt
vagy porvirágos fakó ablakocskát
világ-nézni ópium-ókulárét
színes tintákban feredni s rút Kaján
hangját csupán megszűrve hallani
– alvó szomszédom vén köhécselését ...

A Hold, kíváncsi Nap se

Az indulást a Hold, kíváncsi Nap se
látta. A parton óriási máglyák
égtek, midőn végül megérkezénk. Ők
régóta vártak, így nem is pihentünk.
Kilenc bűnöst ítéltünk tűzhalálra,
hét szűz leányt áldoztunk istenünknek.
Megosztottuk, ki megmaradt, magunk közt;
testünk, lelkünk, lovunk is jóllakattuk.

És térden ők, s a szem amerre láthat,
köröttünk miriád lépésnyi birtok,
erdő, homok s folyékony föld a tenger,
s amott a város hordja kézjegyünket.
Kifordított emberként egyre lüktet,
olyan az ég legeslegszebb vörösse,
rubin éther az antracit paláston,
mi összeér, ím, csókolóz tüzünkkel.

Gyönyör csodálni, amint láng emészti
a bűnt, halandó, hitvány földi testet,
halál urának lenni, és beszíva
az égő test szagát, megmosni vérben
kezed s a kést; és élni, visszaélni
a földi és az égi hatalommal,
s eltűnni bűvös ködben, hogy ne lesse
a távozást a Hold, kíváncsi Nap se.

A talponálló

Most lírom reggeli lírám: a
talponállót,
hol annyi minden történ
míg talpon állok,

a talponállót, ahol több szabad,
hol egy kávéval megválthatom
tartózkodásomat.

S mik üldöznek este, szárnyas kutyái
a zűrzavarnak,
most békében oldalognak a hamuzóban
a fogalmak.

A talponállóban magától értetődőn pihen
a megreggelizett idő;
tudom, ki vagyok én, és már tudom, igen,
hogy ki ő.

Innen látok rá a világra, tisztán, és elönt
a szerelem;
meghallgatok rádiót és barátot,
beszélek okosan,
és jó nekem.

És játszhatom kényszertelenül a legemberibb
szerepet,
a kínálkozót, az ösztönöst, hogy mindenki szeret
és én szeretek,

a talponállóban, ahol több szabad,
hol egy kávéval megválthatom
boldog-
és szabadságomat.

FEKETE VINCE

A holló és a róka

A holló – még a rég' időkbe' –
fehér volt és – ütötte kő, de:
ellenzéki; nem úgy a róka –
(„Soha!") – ő hurrázott sokat
és szórta szét a tapsokat
számolatlan,
mert bárdos ő, nem
bárdolatlan,
és nem szocdem,
szoc csak
– Nocsak ! –
És így ment ez bő évekig,
megénektől megénekig
dagadt és nőtt a róka-múlt
(mert rókánk harcos róka volt),
szervezett sok-sok mitinget,
emberrel mérte a singet,
s ha az éterből hang fúlt,
fuldokolt:
elé gyorsan a hollót,
mert lázas hangja, beszéde
– sajtkelettől
sajtnyugatig
a sajtokból főként a lyukakig –:
a központokig felére.
– Csökkentsük hát felére
– mondák amott –
a kótát, lám, mit ér e' ?
És itt a mesének
lehetne akár vége,
ha az évek
és épületek éke nem bukik,

s le nem lövik valakik.

Nos, a holló-disszidens,
midőn más lett a prezidens,
más lett a lé s a hús;
illetve lett
sajt, és mássá lett
az etikett,
rögtön elsők között volt,
ki elnökölt,
szólt, szónokolt,
s minden
szólton-szólt szava,
mint a halál vagy a taba
a régi viccben – – szóval minden
– azt rebegték –
mit ékes csőre kettye
monda,
nem volt hiáb' egy se;
mindenféle bizottság,
import- és exportos zsák
nála, a hollónál vert tanyát,
és ő a dobozok tartamát
szívélyesen osztozá szét,
kivéve,
ami illeté rokonát, gyermekét –
harisnyába és népi dresszbe
elnök lett a Terem Tsz-be'
s ő volt, akitől buzgón okult
kicsi, nagy, jelen, jövő – s a múlt.

Egyszer, midőn, hol volt, hol nem volt,
egy mikrofon ágán szónokolt,
hogy nagy nap ez,
nagy biza,
mert hamu vagyunk és por,
s isa,

s hallgatták mindenféle állatok,
hallgaták bodrik, rókák, tollasok,
ahogyan hetvenhét pontba
szögezé le azonnyomba',
hogy a párt legyen, illetve, vagyis...
ősi, hun, „szittya" – mondák – az is,
s úgy világítson,
mint a csillag,
mit nem ellenőriznek atyaillag,
s legyen olyan, amilyen,
ne is legyen több olyan,
illetve ilyen –
és itt megállt,
nem találá az irányt – –

S szólásra emelkede a róka,
mint bankók között az apróka,
s komótosan, nem
sebtibe
szólt, ime:
voltam a múltnak kegyence,
vagyok a jelen lelence,
hallgattam
megénektől megénekig,
hallottam, ahogy megéneklik,
de az igazi hang
– mea culpa –
be jó, hogy kimúlt a
másik, az igazi a tied, holló,
egyszerre tű, cérna és olló,
egyszerre tömör és beszédes,
egyszerre bájos és negédes,
egyszerre simogat és sulykol,
egyszerre könnyed és súlytól
rezeg, egyszerre a tartamát
és a formát, akárha tartanád
– ragyogott a róka és szavalá –

csőröd és arany csorgana alá;
egyszerre értem és felfogom,
egyszerre mázsás és potom,
s kételkedni nincs okom,
minden mikrofonokon
te vagy a legjobb hangú
szónok, te vagy az adu,
s te vagy,
ahogy a költő mondja,
aki csőrödben tartva
átviszel minket a túlsó partra – –

és a fényes ünnepélyen
felzúgott a sok-sok éljen –
tollászkodott a holló büszkén:
– küldöttség menjen tüstént,
és menjen rögvest távirat,
lesz minden bajunkra csőstől ir,
lesz segély, sajt, lesz ösztöndíj,
hisz a legjobb hangú én vagyok,
s én, én a legnagyobb,
lesz itt, bizony, Kánaán,
s nem csomó a kákaán
mert én vagyok itt szerfölött
a legnagyobb a sajt fölött.

LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ

Reggeli torna

Egyik szálhoz a másikat,
ha letekeredne végre –
lábjegyzetre az álmoskönyvben:
a végére vagyok kíváncsi.
Egyik szál: evezés a felszínen,
a másik mélytengeri merülés lenne,
s ahol a kettőt összebogozom:
szobahőmérséklet, tojáséj,
hőmérőm számlapja pedig
tényleg egy horgony szára,
a higanygömb: kormánykerék –
buta szimbolikát használok,
mikor villásreggeli helyett
mégis visszajutok a tojáshoz.
Miért idéztem éppen ezt,
korántsem büntetlenül:
tíz perc vécé, de már kávé
közben is enyhe undor
a lágytojás gondolatára:
már álomfejtés előtt villanyt
gyújtok – a hétből ama első napon
mikor Isten arra ébredt, hogy fázik.

Fül

Profilba dermedt odafigyelés,
és erős nosztalgia az intimitás után:
ha csak félig vagyok őszinte,
valahogy így, vagy esetleg:
mint némafilm-vetítéseken, ezután már

végleg hallótávolságon kívül.
Mondjuk, hogy háborús történet;
az első képen kelepcébe (beomolt
alagútba) csalt főhős, aztán mert rossz
hasonlat volt, kievickélés az alagútból.
A harmadik képen már Fül-orr-gégeklinika,
brosúrazuhatag és orrfacsaró bűz,
azaz: doktor úr-fintor, az első
szöveg pedig semlegesebb nem is lehetne:
„Középfülgyulladás, kilyukadt dobhártya."
Ejtem tehát a háborús történetet,
bár az alagút-hasonlat jó volt,
és vannak még benne hasznosítható részek:
kalandos szökésem például
és megtérésem az asszonyhoz.
A méhviaszba mártott papír-
tölcsért ahogy a fülben ég,
csakis ilyen becéző környezetben
tudom elképzelni. És innen figyelem,
ahogy a világ kilencven fokos
fordulat után újrarendezi sorait.

ZALÁN TIBOR

Papírváros

– EGY LASSÚDAD REGÉNY ÚJABB FEJEZETE –

a fény olyan volt, mint a forró, bugyborékoló arany, elviselhetetlen ragyogás az ég hatalmas, vadul körbeforgó üstjében, belefolyt a szemembe a megolvadt fényesség, még a sistergést is hallottam, ahogy szétégette a szemgolyómat, felordítottam, rángatózva vertem magamat a sziklás vörös földhöz, a mélyben kordét húzó szamarak, sovány kis jószágok vonszolódtak, fehér tógás emberek hajtották őket a fejjel lefelé világban, a rakományuk dinnye volt és töméntelen mennyiségű, magasra felpúpozott bodzavirág, és azt is megéreztem, hogy valahol rajtuk túl, de még a közelben, hullámzik, ver a tenger, de annak is forró a vize, füst borítja a hullámzását és valaki jár a vízen, valaki nem hajó, lép és időnként széttárja a kezét, mint a légyszaros régi vásári képeken, fehér köpenye a sarkát veri, ez persze nyilván csak képzelgés volt, állapítottam meg később, mert a tengeren nem járkálnak csak úgy a megváltók ébredés után, ha lehet ébredésnek nevezni azt az állapotot, amikor az ember ájulásból nyeri vissza az eszméletét, a világ ilyenkor nem egyéb szétrázódott emlékek és benyomások bántó zűrzavaránál, sokáig nem láttam semmit, és sokáig tartott, amíg az arany teljesen átitatta a húsomat, attól kezdve már nem volt elviselhetetlen, csak kínzó a forróság, hiszen magam is lángoltam, belül a bőrömön, arany lángok terjedtek szét mindenütt bennem, a csontjaimat sem kímélték, és az arany hamu még akkor is ott kavargózott a mélyemben, amikor visszatért belém az élet, legelőbb hányinger formában látta jónak visszatérni, ami attól kezdve – egy ideig – állandó kísérője volt az életemnek, de nem tudtam hányni, csak öklendeztem és alvadt vér savanyú ízét éreztem szétszabadulni a számban, feltolakodott az orromba, amitől még rosszabbul lettem, forogni kezdtek a lombok a fejem fölött, azokat láttam meg először, így viszont pontatlan, mert nem *kezdtek* forogni, hanem *forogtak,* attól a pillanattól fogva, hogy látni kezdtem, látni például őket, lassan kerengtek a húsos levelek, mintha egy madár is üldögélt volna valamelyik ágon, hát persze, ha ág, akkor madár, főleg, ha lomb, szép fekete madár, esetleg kék a lába, zöld a szárnya, út mellett lehettünk, mert állandó zúgást hallottam, amikor a hallás is visszatért végre hozzám, közeledő és távolodó autók zúgását, a fejemet nem tudtam még feléjük fordítani, a fejem túlságosan nagy volt ahhoz, hogy vézna nyakamon mozdítani tudtam volna, akár a rajzfilmekben, elrajzolt és nevetséges volt, ahogy megjelent agyamban magamról a lenyomat, még ennél is jobban zavart

azonban, hogy a nyelvem kiszáradt gyökérdarabként meredt föl a számban, fájt, ha megmozdítottam, pedig beszélnem kellett volna, úgy éreztem, évek teltek el azóta, hogy utoljára megszólaltam, ám a beszédhez legtöbb esetben nélkülözhetetlen a nyelv mozgatása, sőt még a gondolkodáshoz is szükség van a nyelvre, a szájban lévőre is, bármennyire értelmetlennek tetsző ez a feltételezés, a tüzelő fadarab pedig nem mozdult, emiatt úgy kezdtem hinni, nagy darab rosszul megkonstruált fasz mered ki a torkomból, ettől még rosszabbul lettem, hogy fasz lakik a tulajdon számban, még akkor is elképesztő volt a gondolat, ha nem idegené került bele, hanem ott termett benne, vagy termelődött önkívületségem állapotában, benne, erőt vettem magamon, nagyot rándultam, legalábbis azt képzeltem, hogy nagyot, a valóság azonban az, aligha nem csak épp észrevehetően megmozdultam, és ez a mozdulat volt a jel a rendőrnek, aki a jegyzőkönyv megírásával piszmogott, hogy megint elkezdjen velem foglalkozni, előbb csak a fejemet emelte meg kissé, hogy rózsaszín, verejtékes arca belekerüljön a látószögembe, barátságos volt az arc, és olyan közel az enyémhez, hogy észrevehettem a szemsarkaiban meghúzódó barázdák között a finom hegesedéseket, biztosan bokszolt fiatal korában a fickó, azóta már elhízott persze, mert akárhogy is, a rendőri foglalatoskodás, hacsak nem kommandós az ember, lustálkodásra ingerlő, már csak azért is, mert a hatalom tudata önmagában is hizlal, ami összefüggésben lehet a sok nevetéssel, ahogy mondani szokták, a nevetés hizlal, a hatalmat birtokló személyek pedig szívesen nevetnek, ez a magabiztosság következménye, a szorongó ember a legritkábban keveredik bele a jóízű nevetésekbe, szája sarkában barnás nyálfoltok csillogtak, amiből arra következtettem, hogy emberem iszik, mégpedig rövidet, az pállik ki a szájsarkokban, gusztustalan volt ez a váladékkal megfestett szájszél, pár évvel később a televízióban láttam ilyet, amikor a neves költő, kiről mindenki tudta, hogy legalább annyira neves alkoholista, fekete-fehér filmen a verseit mondta, egyáltalán, van-e komikusabb dolog, mint ha az ember a saját verseit mondja, lassan, vontatottan beszélt, fehér inge fölé szürkének tetsző pulóvert húzott, nem volt túl elegáns, lakott a megjelenésében valami rendezetlen, a nagy költő a kis pulóverben, biztos ki volt könyökölve, vagy megritkult azon a tájékon az anyag, az is lehet, hogy akár a hivatalnokoknak, akik effektíve sokat könyökölnek, neki is nagy bőrfoltokkal takarták le az elhitványult anyagot, az ilyen feltételezések persze tartalmaznak egy-egy nagy adag rosszindulatot is, ami nem azt jelenti, hogy utálnám a költőket, noha nem szeretem túlzottan őket, ronda fajta, sok van belőlük, és lépten-nyomon mutogatják magukat, az ember meg éveken keresztül dolgozik egy-egy épületen, hogy aztán, az elkészülés másnapján, már a kutya se tudja, ki csinálta, de nem is ez háborít fel a legjobban, hanem az, hogy a senki se kíváncsi rá, épp rá, az épület csinálójára, a rendező azért felfigyelhetett volna a híres ember szájára, meglehet persze, hogy éppen ez volt a szándéka, ilyen ez a kor, a legnagyobb

költők szája szélén is mindennapi nyom az elszáradt pálinkás nyál, a rendezők meg szeretik, főleg a realizmus nevű ostobaságnak bedőlő rendezők, ha egy beállított beszélgetés sem tűnik beállítottnak, na, egy pállott szájú költő aztán hiperrealista lenyomata egy hiperszürrealista kornak, mi másnak is hívhatnánk azt a bizonyos szocializmust, szürrealizmuson természetesen nem álom, hanem rémálom értendő, ilyen értelemben Orwell volt a kommunista éra legnagyobb oniristája, a rendőr a rekkenő hőség ellenére sem volt nagyon büdös, bár az is lehet, az volt, csak a szaglásom nem tért még vissza az orromba, vagy hova, szeme nyájasan, azt is mondhatnám, aggodalmasan figyelte egy ideig az arcomat, hunyorított, sőt, kacsintott, ami egy rendőr esetében csöppet sem normális dolog, azután látványosan lassú mozdulatokkal egy ásványvizes üveget emelt a szájához, és inni kezdte a vizet, láttam a buborékokat, ahogy szaladnak az üveg megemelt feneke felé, a rendőr ádámcsutkája ritmikusan fel-alá mozgott, és ha volt szándéka a szertartásos ivással, jól számított, a számat, amelyben éppen egy lüktető, érdes fasz szomjazik, engedelmesen kinyitottam, és vártam, hogy megesik rajtam a szíve, hátha, de nem szánt meg, kiitta mind a vizet, még azt is megtette, hogy elemelte szájától az üveget, és az utolsó cseppeket magasról hullatta alá a hatalmasra tágított vörös résbe, ami én voltam a lábánál, majd a szeme sarkából huncut kegyetlenséggel rám villant, és önkéntelenül elröhögte magát idétlen tátogásom láttán

csak aláírnod kell a jegyzőkönyvet, minden készen van, megszövegeztem helyetted, bátyuska, na, nesze, írd alá, azután kapsz vizecskét, egy egész üveggel ihatsz, tömpe ujjai a szemem elé emelték a papírt, közel, hogy el tudjam olvasni gyermekesen ákombákom betűit, csinos kis jegyzőkönyv, munkával telt évek tapasztalata benne, hogyan is gondolnád, hogy ez a mi nagy országunk így fenn tud(na) maradni az idők árján, ha mi nem dolgoznánk rendesen és teljes szakértelemmel, úgy ám, a rendnek *kell lennie*, de a rend nem lesz magától, ezt csak az idealisták állíthatják, minden valami miatt lesz, a rend is, és a rend miattunk lesz, én miattam, meg sok ezer hozzám hasonló kis hangya miatt, akik morzsáról morzsára hordják össze a nagy birodalmat, helyezik el a kellő rendbe a jelentéktelennek látszó kicsiny molekulákat, mert csak gondolj bele, mi történik akkor, ha a testedben nem a helyükön mozdulnak a sejtek, megmondom, földobod a pacskerodat, baszd meg, az történik, mert a nagy egész, a test, csak akkor tud működni, ha a kis diribdarabok éppen a megadott helyen mozdulnak benne, hát akkor hogyan gondolod, hogy másként van a társadalom testében, jössz te, ugye, és azt gondolod, hogy azt csinálsz itt nálunk, amit akarsz, mert hát te egy fasza gyerek vagy, szabad és bátor, szabad akarat és bátor baromság, játszod az eszedet a mi derék, munkára nevelt állampolgáraink előtt, s gondolod, mindezt büntetlenül megteheted, ám a számításodba ott csúszik az első hiba, hogy ahogy a testedben is vannak védekező sejtek, amelyek

a másként működőket azonnal lokalizálják és megsemmisítik a nagy egész zavartalansága érdekében, hát megvannak a társadalomban is ennek a megfelelő sejtecskéi, mi vagyunk azok, bátyuska, jelentéktelenek, de nem pótolhatóak, lásd, egy percre sem veszítettünk szem elől, arra vártunk, mikor kezdesz olyan tevékenységbe, mellyel megzavarhatod a nagy egész, az állam működését, és te elkezdted azzal a ferde hajlamú haveroddal ott a bárban, föntt, még csak az együttmutatkozás szintjén, ami nem alábecsülendő gesztus, mi másból kell a gondosabb következtetéseket levonnunk, mint a gesztusokból, ki kivel, hol ül le, aztán meg itt van a te tengeralattjárós süket dumád, láttál te faszt láttál, kisfiam, nem tengeralattjárót, neked sejtelmed sincs, mekkora hatalmas tengeralattjáróink vannak nekünk, alig férnek el a tenger alatt, akkorák, nem kis picsányi teknők, amilyennek te leírtad annak a buzi haverodnak az egyiket, egyszer egy akkora tengeralattjárót fog a mi népünk tervezni és megépíteni, hogy elfoglalja az összes óceánt, kiszorítva belőlük az utolsó csepp vizet is, a saját tengereikbe fullasztjuk bele a most még gyanútlanul pöffeszkedő ellenségeinket, erre persze nem fognak számítani, hogy egyszer csak fogja magát, és kilép a tenger meg az óceán a medréből, és kurvára elönti őket, még az Empire State Building hegye sem fog kilátszani a hullámokból, lesz sírás meg rívás a víz alatt, kicsit kár persze, hogy onnan nem hallatszik, mert megérdemelnénk, hogy halljuk a halálhörgésüket, meg minden, ez a mi népünk igen, nagyon is megérdemelné, és ne mondd nekem, hogy szadista állat vagyok, mert éppenséggel nem, hiszen már előre sajnálom a gyerekeket és öregeket, akiknek ártatlanul fog a tüdeje megpattanni, bár utóbbiak aktív korukban számtalan disznóságot és fegyelmezetlenséget elkövethettek, de ez privát ügy, a mi világunk nem a szánalomé és a sajnálaté, hanem az igazságé, amely nem ismer sem szenvedést, sem megváltást, az igazság tiszta és hideg, mint a jéghegyek, hanem mit papolok én neked olyan dolgokról, amiket úgysem értesz meg, írd alá a jegyzőkönyvet, és visszaviszlek a szanatóriumba, kész, passz, így a rendőr, filozofikus kedvében, az aranyfolyamok szüntelen zuhogása közben

a kutya oldalról

közelített, oldalról fordította felém oldalra a fejét, kicsiny fekete-fehér korcs volt, olyan, amelyik sohasem nő meg akkorára, hogy bárki is komolyan vegye az ugatását, szánalmas kis dög volt, az ilyeneket a jobb érzésű emberek elkergetni szokták egy idő után a házuk tájáról, kilökik és bezárják mögöttük a kaput, ezek meg üldögélnek egy-két napig ott, arra várva, hátha ismét kinyílik nekik az a kapu, és lehet megint ugrándozni a gazda körül, de nem, a gazda szól a szomszédnak, aki fölkapja a kutyát és elviszi az autóján a város határán túl, ott egy bottal rettenetesen megveri, mert az most meg őt nem akarja otthagyni, néhányszor fejbe is rúgja, hogy értsen a szóból, de a kutya nem ért, akkor a szomszéd föladja, kiköp és visszaül az autójába, a kutya pedig csak szalad, szalad kitartó kétségbeeséssel a port okádó jármű után, azután kifárad, le-

lassul, megáll, és sokáig bámul az eltűnt autó irányába, ennek is benne volt a tekintetében már megjelenéstől fogva ez a megszomorodottság, nem kezdtem el félni tőle, pedig én betegesen tartok az állatoktól, ez alól egyedül a halak a kivételek, mert azoknak sok víz kell ahhoz, hogy kárt tegyenek bennem, ráadásul nekem is a vízben kell lennem hozzá, s ez nem tartozik a kedvelt foglalatosságaim körébe, úszni se nagyon tudok, soha nem is tanultam, gyerekkoromban nagy baggergödrökben próbálkoztunk elsajátítani a fennmaradás tudományát, kopaszon és hatalmas klottgatyákban csattogtunk le a vízpartra, s ereszkedtünk bele meztelen seggel a hideg vízbe, de csak addig a felismerésig jutottunk el, hogy ha folyamatosan csapkodunk a kezünkkel és a lábunkkal, akkor nem süllyedünk el, haladni persze ezzel a módszerrel nem nagyon lehet, de hát az is valami, ha nem fullad bele az ember a túlzott nedvességbe, sokáig az életem metaforájának is tartottam ezt az úszás-dolgot, amikor még szerettem metaforákba zárni az életemet, pontosabban metaforákban lelni meg az élet-formáimat, ilyen volt ez is, az ember csapkod és csapkod, és a szája ettől ugyan a víz fölött marad, de nem halad semerre, nem jut el sehova, nem csap be a célba, ha van egyáltalán cél, nem előz meg senkit, ha lenne is kit megelőzni, egy idő óta azonban már tudom, hogy ezek a szimpla fizikai empíriák teljesen használhatatlanok az emberi élet leírásához, mert itt vagyok én, lám, aki jó ideje már, hogy meg se moccan, egyetlen karcsapást sem tesz, és mégis fenn marad, lebeg azon a bizonyos vízen, pedig már régen el kellett volna süllyednie, le kellett volna merülnie a fénytelen vízfenékre, puffadt fehér vízihullaként kellene funkcionálnia, halak derengő eledeleként, s fenét, vígan (annyira persze nem vidáman, mint ez itt megfogalmazódni tud) éli a lebegésvilágát, s az is lehet, ha szerencséje van, a mások által összegányolt, állandóan fölvert víz egyszer elmozdítja jobb égtájak illúziója felé, ha ezt nem is akarhatja olyan nagyon, ám nem fejeztem be a kutya-ügyet, a halakét sem, de azt már nem is fogom, nyilván csak elindítani akartam vele valamit, vagy ellenpontozni próbáltam, arról beszélhettem – de ez már homályos érzet csak, az azóta elhasznált nagy mennyiségű kifejezés takarásában az akkori szándék- és értelemháló rendesen összegabalyodott –, a halak tehát vízhez kötöttek, állapíthattam meg nagy bölcsen, de egy kutya csak jön-megy, és máris az állkapcsai között roppan a bokacsontom, ez a meleg kis állat azonban még nálam is megfélemlítettebb lehetett, mert amikor hozzám ért, rögtön a talpamat kezdte el nyalogatni, ami előbb kellemetlenül hatott és megijesztett, utóbb azonban kétségtelenül meleg és borzongató érzeteket keltett bennem, s még csak nem is a hízelkedésnek a nyilvánvaló formája váltott ki elégedettséget, noha az is, hanem ahogy nedves és meleg nyelve végigkutatta a talpam számtalan árkát és barázdáját, csiklandó, régen tapasztalt inger derengett fel az ágyékomban, amire olyan értetlen csodálkozással eszméltem, mint amikor először éltem át erotikus álmot, vagy inkább ejakulációba torkolló félálmot, gyámoltalanul és

ismeretlen mozdulattal nyúltam a combom felé a megforrósodott éjszakában, de már késő volt, mert melegség és addig nem tapasztalt boldogság ömlött végig rajtam, és rajta, azon a másikon is természetesen, aki akkorra már fölidézhetetlenül belefoszlott a falderengésbe, az éjszakai kutyaugatásba, az ablakon át látszó Göncölszekér valamelyik csillagába, meglepődtem magamon, mert jó ideje távol álltak tőlem ezek a testi megingások, de most, a hullámzó betonon és az izzásig hevült levegőben engednem kellett az egyre fokozódó izgalomnak, lehunytam a szememet, hagytam, hogy a kutya tovább nyalja a talpamat, mind hevesebben és egyre nagyobb hozzáértéssel, Christine, csúszott ki a számból és verődött a kőhöz az egyetlen szó, amit ebben az állapotban kimondhattam, a kutya egy pillanatra megállt, nyilván azt gondolta, hogy őt szólítom, azután folytatta a megkezdett munkát a talpamon, én pedig már nem voltam ott, nem voltam máshol sem, a nyelvét éreztem, bársonyos vörös nyelvét, ahogy lassú és nedves csíkokkal végigbarangolja a testemet, már nem tudom, hol vagyunk, és milyen meztelenségben, s ezt sajnálnom kell, hiszen a fölösleges dolgokkal együtt kilúgozódtak a fontos boldogságképek az agyamból, csak a nevét tudtam megszólítani, és a nevével már senkit, az arcát és a testét nem tudta megidézni többé az agyam, csak a nyelvének a kereső tapogatását, megőrjítően lassú haladását rajtam, mintha homokban feküdtem volna, vagy meleg sárban hempergőztünk volna bele, az óceán sekély vizében pancsikoltunk volna, s mintha a hangját hallottam volna, mintha az mondta volna, fogadjunk, hogy nem bírod ki sokáig volna, és én válaszoltam volna, de a rekeszizmom annyira föltolta a tüdőmet volna, hogy egyetlen hangot sem tudtam kiadni volna, csak nyögdécseltem volna, és légszomjamban levegő után kapkodtam volna, míg a ragyogó meztelenség fel-alá járt rajtam volna, és míg haja szétterült a hasamon és az ágyékomon volna, magasra emelt feneke, ha láthatnám, megidézhetném volna

nem bírtam tovább, elengedtem magamat, magamtól a testemet, mely bő áradással szabadult meg azonnal a fölösleges terhétől, előbb csak a nadrágomat itatta át a nedvesség, azután a szöveten áttörve, bugyogva indult meg a lépcsőn, le a járda betonja felé, fürge aranysárga iramlással, a kutya abbahagyta a nyalogatást, megszagolta a tócsát, aztán mégsem ivott a friss húgyból, visszasomfordált hozzám, de most már nem foglalkozott a talpammal, az oldalamhoz fészkelődött, és mintha azt mondta volna, aludjunk, szemét lehunyva csöndes szuszogásba fogott, tétován megérintettem az oldalát, nem reagált, erre óvatos és gyöngéd mozdulattal betoltam ujjaimat a szőrei közé, meleg, erős szőrei voltak neki, ismét lehunytam a szememet, ismét felsóhajtottam, éreztem, ahogy ujjaim lassan megmozdulnak a meleg szőrök között, ismét azt mondtam félhangosan, Christine, és a kutya ismét rám pillantott, de csak egy villanás volt az egész

elsőre föl sem fogtam amit a rendőr leírt a jegyzőkönyvben, az én szavaimnak kellett volna ott lenniük, de csak az övéi lehettek ott, hiszen én egy szót sem szóltam azóta, hogy a kórházból elcipelt ide, az erdőszéli fához, buta és elhasznált szavak a papíron arról, hogy menynyire szégyellem magam amiatt, hogy lerészegedtem, és hogy találkoztam egy rendőrrel a sörbár vécéje előtt, aki udvariasan és jó szándékúan figyelmeztetett arra, hogy többet ittam a kelleténél, és vigyázzak a testi épségemre, nem pedig, hogy azonnal fejbe vert a gumibotjával, amint elhaladtam mellette, s arról sem esett szó a jegyzőkönyvben, hogy elég szerencsétlenül talált el, mert az ütés lecsúszott, súlyos szemsérülést okozva nekem ezzel, olyan súlyosat, hogy elképzelhető, arra a szememre nem fogok látni többé az életben, nem, sérüléseimet az okozta a primitív betűk rendezetlen halmaza szerint, hogy én a klozetba belépve megcsúsztam valamely állampolgár frissen odarakott szarkupacán, részegen nem tudtam megtartani az egyensúlyomat, és elvágódtam a kövezeten, fejemet beverve egy piszoárba, és a jegyzőkönyv utolsó soraiban mindezért még bocsánatot is kérek, s azért is, hogy egy baráti ország vendégéhez méltatlanul viselkedtem

JEGYZŐKÖNYV

Alulírott az alábbiakban az igazat és csak is az igazat mondom, és ami itt le irva van, az tartalmaza hüen az igaságot. Fojo hó 10.-én az az tegnap a J. határában található K. sörbárban ültem K.L. társaságában, aki nem tagadhatom hogy homoszekszuális, mi több ezúton a Tisztelt Hatóság tudomására hozom, hogy az, kimondottan buzi, ez a fajtalansága pedig természetesen kártékony a társadalom egészére nézvést. K.L. a beszélgetés során tájékoztatott arról, hogy helybeli fiatal koruakkal ohajt és már sikerrel tart is fennt kapcsolatokat, s konkrét elképzelései vannak arrol, hogy bekapcsolodik a szervezett alvilág homoszekszuálisokat is tömöritö tevékenységébe. Ugyan akkor ki jelentem, hogy K.L.-lel nem tartok fennt szekszuális kapcsolatot, ez irányú agresziv tolakodását határozottan visszautasitotam (tanu erre mindkét mellettünk ülö asztal teljes közönsége), igy eröl nehéz szivel lemondott. Mivel hejbeli partnereitöl szolgáltatásai okán saját nekem elmondot bevallása szerint sok fizetéstt kap, szórta a pénzt a sörbárban, illetlenül nagy arányu italozásra kapatva ezzel engemet is. Igy eshetett meg, hogy lerészegedésem olyan mértéket öltöt, aminek következménye képen nem tudtam cselekedeteimet kontrollállni. Amikor a földszinti toálettre igyekeztem, ott egy szolgálatot teljesitö rendörrel

találkosztam, aki figyelmesztetet, hogy ha továb fojtatom az italozás nagymérvüségétt, magamra nézve is károssat cselekszem. Én azonba, ahelyet hogy a bölcs és jó szándékot mekfogatam volna, kötöszködni keztem a szolgálatát teljesitö rendörrel. Lakaptama fejéről a sapkát, és aszt a magaméra akartam rakni, amit ö nem akart, mert az neki a kincstári ruházatához van tartoztatva. Ekkor dulakodás kezdödöt, ő huszta a sapkát, én meg vontam, mi ketten sokájig huszkottunk a férfivécé elött. Végül nem birtam tovább az erős és jozan ember ellen a kéziharcot, el engettem a sapkát és megakartam ütni. A rendőr udvariassan figyemesztetet, hoty tarcsam vissza magamat, de nekem nem használt a jó szo, mert megin megakartam ütni a szolgálatot teljesittö rendört. De ő nem veszitette el a türelmét és mind veszéjesebbé váló randalirozásomnak egy a szolgálati szabájzatban előirt gumibot figyelmesztető ütésel sem semmiképp se hatástalanitott. Az ütés, ha letvolna sem volt nagymértékü, csak éppen akora, let volna, hogy gátat vesen az agresziv és elenséges tevékenységemnek. Többet nemtudok mondani, mert önként elestem és valoszinüleg bevertem a fejemet a toálett betonkövezetében, vagy az egyik piszoárba, eszt onnan gondolom, hogy most nem látok egyik ijen szememre, és azon van egy rettenetes nagy kötés, amit nem okoszhatot a rendőr gumibotja, mert ő ép csak akorát ütöt volna, amekorára szükség let volna ahoz, hogy mint emlitettem, meg akadályozzon a randalirozásomba. De még eszt se tete, hanem figyelmesztetet udvariassan előb. Szégyelem magam amiat, ami történtt, vendéghez méltatlan magatartást tanusitotam eben a vendégszeretö helyen, ahol nincsenek hozzászokva az ilyen csunya viselkedésekhez. Kérem mindenkinek a bocsánatát, hogy ijet cselekettem, igérem hogy nem fordul elő többet velem, hogy iszok és lerészegedek, mencségemre legyen szolgálva, hogy K.L. nyilvánvalóan szándékal lerészegitet, hogy velem, kihasználva tehetetlen álapotomat, szekszuálisan közösüljön, amit szerencsére a hivatását magas fokon tejjesítö rendör megakadályozot. Remélem, hogy nem toloncolnak ki megtévett magatartásom miat, és bocsánatkéréssemet elfogaggyák. Az esemény létrejötének okában kiváltóként csak magam vagyok bene nagyon...

idáig jutottam az olvasásban,
az arany ködök lassan vérködökké komorultak bennem,
még mindig képtelen voltam megszólalni,

értetlenül meredtem arra az átkozott papírra,
amelyen szemenszedett hazugságok sorakoztak rólam meg a rendőrről,
aki összevert, megráztam a fejemet, hogy jelezzem a rendőrnek, nem írom alá a vallomásomat, meglepő nyugalommal reagált elhatározásomra, a rózsaszín malacbőr alig rándult picinykét, ha nem, hát nem, galambocskám, időnk van, én várhatok, hanem a nagy napsütés csak nem tesz jót neked, majd meglátod, azzal arrébb tolt, úgy feküdjem, egyáltalán ne érjen árnyék, a nap pedig kegyetlenül verte legyöngült testemet, valószínűleg ismét elájulhattam

kopogtattak az ajtón, ki az, kérdezte a sötétben valaki vékony hangon, *én vagyok, Kátya*, hallatszott kintről egy még vékonyabb női hang, az ágyakban gyanakvó mocorgás,

mit akarsz, Kátya,
be akarok menni,
miért akarsz bejönni, Kátya,
mert nincs hol aludnom,
vannak szobatársaid, van szobád,
nem hajlandóak beengedni, a kulcsot is benne hagyták,
miért nem engednek be,
azt mondják, menjek az arabjaimhoz,
miféle arabjaid vannak neked, Kátya,
a kikötőben vannak arab barátaim,
miért nem hozzájuk mégy,
mert itt lakom, és veletek akarok élni,
de hát hajnali négy óra van,
engedjetek be, könyörgöm,
nincs szabad ágy, Kátya,
elférek bármelyiktök mellett,
fáradtak vagyunk, Kátya, menj el,
én is az vagyok, könyörgöm,
nem engedünk be, fogd fel végre,
nem akarok semmit, csak aludni egy ágyon,
nem akarjuk, hogy itt aludj, Kátya,
keskeny kettőnek az ágy,
én majd a falhoz lapulok, ígérem

ekkor Richter halkan megszólalt, engedjétek be, mellettem elalhat, csak már fejeződjék be ez a megalázó szarozás, és a zár csikordult, fehér nőalak surrant be a keskeny résen, hol vagy, Richter, suttogta, itt, az ablak mellett, a nőalak a hang felé vette az útját, megállt Richter ágya előtt, kapkodó mozdulatokkal kibújt a ruhájából, mi va-

lamennyien lélegzetünket visszafojtva bámultuk hirtelen támadt karcsúságát, ahogy fölnyújtózkodott, hogy fején keresztül húzza le magáról a ruhájából, majd kecsesen leejtse magasra tartott kezéből a könnyű anyagot a koszos földre, nem hordott melltartót Kátya, vékony volt, és nagy telt mellek szabadultak elő a holdvilágban, letolta a bugyiját is, könnyed mozdulattal kilépett belőle, szemérme feketén gomolygott tekintetünk magasában, hang nélkül bújt be Richter mellé, akit egyszerre valamennyien nagyon kezdtünk irigyelni, mert lemeztelenedéséig semmi érdekeset nem fedeztünk fel ebben a Kátyában, egy volt a körülöttünk futkorászó kis csajok közül, most azonban, hogy feltárultak bámulatos értékei, valamennyien ostobának tartottuk magunkat kezdetleges férfigőgünk miatt, csak semmi fondorkodás, dörmögte Richter, alvás van és kész, erre valamennyien a falnak fordultunk, mintha valóban aludni akarnánk, de valamennyi idegszálunkkal a Richter-ágyra álltunk rá, ahol a várható történések természetesen elkezdődtek, először Richter elfojtott, méltatlankodó hangjait regisztrálhattuk, na ne bomolj már, baszd meg, én ehhez fáradt vagyok, majd elindult a szomszédos ágy ütemes recsegése, amiből arra következtethettünk, Kátya nem tartotta a szavát, szinte egyszerre kezdtünk el álomi sóhajokat hallatni, és fordulni nehéz alvást színlelve a csatatér fel, a látvány lenyűgöző volt, Kátya, mint egy elvadult boszorkány, gátlástalanul, őrjöngve lovagolta Richtert, aki egyik kezét a szájába tömte, hogy ne adjon ki egyetlen árulkodó, férfiúi méltóságát veszélyeztető hangot sem, a másikkal megpróbálta ez elviselhetőségig fékezni a lány rohamait, akinek a mellei föl-alá dobálódtak, fenekét vadul forgatta a nagy szerszámon, szégyentelenül és megrészegedve tört a gyönyöre felé, amit egy, a hörgés és vonyítás közötti, hosszú hang kiadásával jelzett felénk, majd könnyed, kétujjas mozdulattal azonnal kihúzta magából és eleresztette a még mindig alélt Richtert, könnyed mozdulattal leszállt róla, bocs, fiúkák, heherészett felénk, aludjatok mélyen, mert ez meg fog néhányszor ismétlődni reggelig, és valóban így történt, mert hiába fordultunk be valamennyien szégyenkezve ismét a fal felé, amikor végre elaludtunk volna, rendre felhangzott Richter ijedt nyögése, majd kezdődött elölről minden, az ágy ütemes nyikorgása, a fehér mellek hatalmas dobálódása a hold felé, a kerek és kemény fenék csattogása barátunk ágyékán, majd a már megismert sikoltás-hörgés-vonyítás, amit a mi újbóli és újbóli fal felé fordulásunk követett, mígnem egyszer azt érzem, hogy valaki mögém siklik, hangtalanul és puhán, be a paplanom alá, dermedten fekszem és megmozdulni sem merek, hallgatom az ágy reccsenéseit, ahogy test közel fészkelődik a hátamhoz, így kellett tennie, hogy elférjen a keskeny vaságyon, legcélszerűbbnek látszik számára, hogy átveszi a testem görbületeit, fenekem táján érint meg először, legnagyobb rémületemre férfi nemi szerv nyomakodását érzem, épp a fenékvájatomhoz nyomódva találja meg a helyét, engedj itt aludnom, szuszogja Richter a fülembe, a csaj már kiszívta az agyamból is a velőt, mondja, s már alszik is, hoz-

zám nyomakodva, Kátya még néha, elégedetlen félálomban elrikkantja magát, hol vagy Richter, te szemét, de már senki sem foglalkozik vele, alszik a szoba, s alszik a hátamba, fenékvájatomba nyomódva Richter

a reggel szomorú és kialvatlan, Kátya rég eltűnt valahová, szerelem-illatát sem őrzi már a pokróccal leterített ágy, ülünk az asztalnál, komor férfiak, előttünk egy üveg kubai fehér rum, négy vizespohár, közöttünk a tanácstalanság, mit tegyünk a lánnyal, aki láthatóan hozzánk akar költözni, ide ötödiknek, Richter tiltakozik, hogy az ő gondja legyen Kátya ellátása, mi pedig rohadt irigységgel, amit persze leplezünk magasabb szempontokra való hivatkozással, közöljük, hogy nem vállaljuk át Kátya eltartását, elaltatását, kielégítésének lehetetlenségét, iszunk és röhögcsélünk az elmúlt éjszakán, szegény Richter, ha így halad, vízhűtéses faszt kell neki beszereznünk Kátyához, szellemeskedik valaki, már egy korty sincs az üvegben, amikor megérkezik a lány, valamennyien be vagyunk rúgva, sápadt és meggyötört, ugye, itt alhatok ma is, rebegi, és mi gonoszul azt mondjuk neki, hogy nem, soha többé nem alhatsz itt Kátya, és Richter komoran hallgat, nem támadja, nem védi, nem vesz részt a mi dolgunkban, Kátya a fejéhez kap, erről el is felejtkeztem, és a szatyrából előhúz egy üveg bontatlan fehér rumot, ezt ittátok, ugye, és elénk teszi az asztalra, most kaptam az araboktól, baszd meg, löki oda valamelyikünk kérdő tekintetére, mi közöd hozzá, miért adták, és máris reccsen a kupak, csorran a cukornádlé, azonnal önkényesen határozok, abban az esetben ezentúl is nálunk lakhat Kátya, ha minden lefekvés előtt leteszi az üveg kubai fehér rumot az asztalra, szemét alak vagy, húzza el a száját Kátya, és poharat keres magának, csendes egykedvűséggel iszszuk bele magunkat az éjszakába, Richter ágya megkezdi a szokásos nyikorgását, de ez a vicc már csak újszülöttnek új, fekszünk falnak fordulva, alszunk is valamelyest, amikor ismét reccsen az ágyam, akár az előző éjszakán, csak nyugodtan, motyogom, csak nyugodtan, és hagyd a seggem békén, de Richter most nem tapad a hátamhoz, hanem határozott mozdulattal a hátamra fordít, kinyitom a szememet, és látom, nem Richter az, hanem Kátya, aki szó nélkül megmarkol és fölnyársalja velem magát, nem nehéz feladat, hiszen a nyikorgások miatt valamennyien álló fasszal aludtunk el, a lány forró és nedves, fékezhetetlen kedvvel kezd el baszni, két tenyerébe szorítja az arcomat, hallom, ahogy Richter és Törppapa kuncog az ágyában, megpróbálom magam alá gyűrni, de a lány ezt nem engedi, végig ő akar irányítani, fölnyúlok, a mellébe markolok, kapaszkodom, szeress, lihegi a számba, mielőtt hörögve elélvez, és láss csodát, határozottan úgy érzem, szeretem ezt a nyarvogva élvező kóbormacskát

az arcomba loccsantott vízre ébredek, a rendőr derékig kigombolt ingben ül a fa árnyékos felén, mellkasi szőreit vakarássza és érdeklődve figyel, úgy tanulmányoz, mint bogarász a gombostűre felszúrt bogarat, na, bátyuska, az

ég szerelmére, alakul-e már a jobbik véleményed, kivillannak arany fogpótlásai, a napocska csak-csak meghozza a jobbik eszedet, teszi hozzá, és farkasmosolyt erőltet az arcára, mondanám, de nem tudom, én inkább úgy érzem, szétrohasztja az eszemet a forróság, az aranykavargás, megpróbálok feléje kúszni, ezt észreveszi, és jobb fényes fekete cipőjét odanyújtja a kezemhez, megragadom, ő pedig kedvesen maga felé húzza a lábát, de nincs elég erőm megtartani magamat a lábán, kicsúszik kezem közül a pompás rendőri lábbeli, fejem a kőbe ütődik, ismét a sötétség és ismét a régi képek

Kátya már nincs az ágyamban, csak a foltok emlékeztetnek rá a lepedőmön, meg a száraz hártyák finom repedezése a hasamon, érzem, a többiek, Törppapa és Richter, cinkosan összemosolyognak a hátam mögött, nélkülem ülnek az asztalhoz is, és azon nyomban hozzáfognak Kátya sorsának az átbeszéléséhez, közéjük ülök én is, nem hívnak ugyan, de hagyják, a lány nem maradhat itt, vezényel Törppapa, fehérmájúságával mindenkinek megzavarja az éjszakai nyugalmát, perverz hajlamokat erősít meg bennünk, könyörtelenül ki kell tehát rúgni, fehér rum ide, fehér rum oda, de inkább belénk, és a tervezgetés egész nap folyik, egyre jobban elhatalmasodó részegségben, este természetesen Kátya a fehér rummal lép be, az üveg hatására a nyakába borulunk, fogdossuk és ismét befogadjuk, halat is hozott, amit remekül lehet csipegetni a fehér rum mellé, újabb éljenzés, de Kátya is elemében van, szétvetett lábbal ül az ágyon, fehér bugyija ordenárén kelleti az alatta tátongó éhes barlangot, énekelünk is, meg táncolunk, elsősorban Törppapa rángatja szorgalmasan a lányt, befurakszik a fejével a két duzzadó mell közé, szerencséje van, éppen felér odáig, Kátya nem bánja a tolakodását, nagyokat nevet és bele-belehúz a vizespoharába, kifáradunk, tántorgunk és ostobaságokat beszélgetünk, lehányjuk magunkról a ruhát, Kátya is ezt teszi, először látjuk teljes világosságban a testét, nem szégyenkezik, kihívóan néz vissza ránk, jól nézzetek meg, most még ingyen van, ezúttal nem Richter ágyában kezdi a szerelmeskedést, hanem engem részesít a beavatás előnyében, rám mászik és dudorászva rajtam lovagol, hagyom, hogy ringasson az öléből szétáradó melegségében, elengedem magam, de amikor kinyitom a szememet, azt látom, hogy Törppapa áll az ágyunk mellett és meredten bámul bennünket, ez a szerencsétlen meg mit akar, huppan vissza az ágyékomra a meglepett Kátya, nem tudok mit mondani, én sem értem a dolgot, de Törppapa nem hagy bennünket sokáig kétségek között hánykolódni, velem is, velem is, lihegi elborult aggyal, ma éjszaka végre velem is, és elővakarássza pizsamájából a mereven is szánalmasan kicsi szerszámát, Richter hangosan felröhög valahol a hátsó félhomályban, igen, velem is, lihegi elvadultan a kis fickó, és Kátya szája felé nyomakodik a farkával, ne, az anyádnak nyomkodd, tiltakozik felháborodva Kátya, és elrántja a fejét a fenyegetően közelítő nemi szerv elől, mindent azért nem, abbahagyja a huzagolást, le akar szállni rólam, de már ott van fö-

lötte a röhögő Richter, megragadja a vállát és visszanyomja az ágyékomra, arra kényszeríti, hogy továbbra is maradjon rajtam, csak akkor alhatsz itt, Kátya, ha vele is csinálod, nem, rángatózik a lány, megpróbál kiszabadulni a szorításából, riadalma valóságos és nagy, de Richter kegyetlen és szörnyen részeg, másik kezével a lány nyakát kapja el, fejét durván odarántja Törppapa ágyékához, a száddal, ribanc, ott még van rés, csattan föl, egy pillanatra mozdulatlanság és tanácstalanság a testben, melyben ott lüktetek még mindig, azután lassan ismét mozogni kezd rajtam a lány fehér feneke, fejét Richter tartja Törppapa combja fölött, ütemesen nyomkodja föl és le, föl és le, azután a lány fuldokolva köhög, majd rögtön utána hányni kezd, Törppapa mellénk huppan a váratlanul rátörő gyönyörtől elszédülve, karjával át akarja fonni a nyakamat, de ez már nekem is sok, nagyot taszítok rajta, a földön csattan, vinnyogva csendesedik el, tudod mit, így már nincs is kedvem hozzád, dörmögi bele a lány könnytől és hányadéktól maszatos arcába Richter, miközben visszakászálódik az ágyába, a kis ribanca, morogja, s már alszik is, Kátya két tenyerébe fogja az arcomat, rázza, mint akinek elment az esze, a kurva anyádat, kiabálja a kurva anyádat, és nem ütöm meg, mert minden részegségem ellenére megérzem, az anyázás igazából nem nekem szól, ez egy egyetemes anyázás, tudod, Kátya, suttogom a fülébe szelíden, vannak dolgok, amiknek be kell következniük, dolgok, amiket az embernek át kell élnie, akkor is, ha betegen, leprásan, lelkileg eltaknyolódva és lerongyolódva kerül is ki belőlük, Kátya, nyilván igazad van, amikor gyűlölsz engem, mert gyáva voltam, mert ócska voltam, amikor nem védtelek meg ezektől az állatoktól, de hát, Kátya, magad kerested magadnak a bajt, hiszen tudnod kellett volna, hogy három részeges suhanc csak bajjal jár, különösképpen akkor, ha a három közül csak kettőt engedsz a gyönyörű lábad közé, de ezt már nem hallotta a lány, maszatosan és tönkrebaszva horkolt, hideg falat ölelve magához álmában

az arcom helyén csak véres lyukat érzek, szemembe belecsorog a verejték, nem tudom kinyitni, hiába vagyok ébren, a másikon izzik a kötés az erős naptól, na, fiam, aláírod végre a jegyzőkönyvet, vagy teljesen megetesselek a nappal, kedélyeskedik a rendőr valahol a szemhéjamon túl, képtelen vagyok a legkisebb mozdulatra is, valamit megint az arcomba locsol, mert megkönnyebbülök, később az jutott az eszembe, lehet, hogy lehugyozott a szemete, de akkor nekem kellemes volt a langyos folyadék, ami az arcomba spriccelt, feloldotta a nap okozta merev bőrmaszkot, ismét meg tudtam mozdítani az izmaimat, elfintorodtam, talán bólintottam is, mert közeledni éreztem a rendőrt, az árnyéka minden esetre rám esett, és eltakarta a napot, ami nehezen leírható megkönnyebbülést szerzett, tudod, mondta halkan és magyarázólag, nekem gyermekeim vannak, akik nagyon szeretnének olyanok lenni, amilyen te vagy, de soha nem lesznek olyanok, mint te, mert nem fogom megengedni nekik, hogy úgy végezzék, mint te, a saját szarukban és vé-

rükben fetrengve a napon, ők az én példámat fogják követni, rendőrök lesznek, akik az ilyenek fölött ülnek, mint te, és várják, hogy mikor jön meg az eszük, aztán, ha megjött, és aláírják a jegyzőkönyvet, akkor hazaviszik őket, és amikor végeztek, csak akkor mennek haza a családjukhoz, semmi dínom-dánom, semmi züllöttség, semmi cafrang, az én feleségem nem szép, te biztosan megmosolyognád, de kedves és kitartott mellettem jóban-rosszban, jókat főz és soha nem mondja, amikor ágyba kerülünk, hogy nem akarja azt, na tudod, igenis tudja, hogy nekem a napi kimerítő robot után jár a megkönnyebbülés, még olyan is előfordul, hogy a kezével csinálja, amikor neki olyanja van, s ez nagy dolog egy vallásos asszonynál, mert az az én drágám, a szájával persze soha, nem is engedném meg neki, az már perverzió, ahogy az is, hogy ti seggbe dugjátok a nőket, ez undorító és közönséges, a női nem meggyalázása, ennek létjogosultságát egyedül az olyan esetekben ismerem el, ahol nincs megfelelő fogamzásgátló a nem kívánt terhességek megakadályozására, mint például Kubában, ez a lehetetlenség azonban nem áll fenn nálunk, én tehát szeretnék hazamenni a gyerekeimhez, meg a feleségemhez, szeretném elfogyasztani a vacsorámat, szeretném megcsókolni a gyermekeimet elalvás előtt, szeretném megcirógatni az asszonykám domborulatait, mindez azonban csak abban az esetben válik lehetségessé, ha te aláírod ezt a kibaszott jegyzőkönyvet, amivel a te megpróbáltatásaidnak is vége szakad, nem csak az enyéimnek, elviszlek a szanatóriumba, sőt, tudok egy jó helyet, ahol jéghideg italokat árulnak, a vendégem vagy egy pohár kvaszra, biztos nem ittál még ilyet, kiváló ital ebben az embertelen hőségben, de a hozzájutáshoz az kell, bátyuska, hogy ne akadályozd tovább a munkámat

Kátyát utoljára a kikötőben láttam, az után az este után eltűnt a szobánkból, s mi gyorsan napirendre tértünk az eltűnése fölött, más lányok segítettek feledni futó forróságát, de a kikötőben mégiscsak belébotlottam egyszer, annál a kocsmánál, ahol a keményebb matrózok szoktak inni és verekedni, lefogyott, s ez jól állt neki, mi van, kutakodott az arcomban, mi a fenét csinálsz te itt, a tengert jöttem megnézni, hát akkor eredj lejjebb, mert itt hamar kikapják a bámészkodó szemedet, nevetett, és lejött velem a mólóhoz, hatalmas hullámokat vert a part köveihez a tenger, nagy volt a hold és roppant szép a lány, tudod, hogy én szerettelek, te Kátya, próbáltam magam felé húzni, de kisiklott az ölelésemből, még az is belefér, mondta, a köveken egyensúlyozgatott, játszott, akár a kislányok, de mi a szart kezdhettem volna én a te szerelmeddel, és nevetett, engem nevetett ki, és igaza volt, mit kezdhetett volna a szerelmemmel, ócska kis fazonnak éreztem magam a nevetésében, most arabokkal élek, akik nagyon udvariasak és mindenben a kedvem keresik, csacsogott, ne gondold, hogy kurvát csináltak belőlem, ellenkezőleg, hasist adunk és veszünk, tiszta üzlet, én vagyok az egyik közvetítő, hát persze, hogy elmondom neked, legyintett, kinek mondjam el, ha nem neked, azért hiányoz-

tok néha, fiúkák, hogy ti mekkora marhák vagytok, és a kezét nyújtja, segítsem le az egyik magasabb szikláról, ugrik, teste az enyémhez csapódik, de ez a vonal, úgy látszik, valóban beégett nála, mert láthatóan nem érez semmit a közelségemre, annak a kis rohadéknak egyszer még kikaparom a szemét, lobban fel benne a düh, aztán lecsillapodik, megfogja a kezemet, ballagunk egymás mellett, mint két tétova szerelmes, holott mi az egymás szerelméből nem vettük ki a részünket, csak egymás testét bitoroltuk valamilyen állandóan részeg törvénykezés szerint, te figyelj, most kapsz tőlem egy kis hasist, de ígérd meg, hogy soha többé nem kutakodsz utánam ezen a tájékon, különben kivágatom a barátaimmal azt a fene nagy szerelmes szívedet, és megfőzöm ebédre, néz rám gunyoros szeretettel, és látom, nem tréfának szánja, amit mond, egy kis zacskót csúsztat a kezembe, aztán vigyázz vele, nehogy túl magasra szállj, és már a nevetése is a sötétségből hullámzik elő, a föld nyeli el, egy rés a sziklák között, vagy valamelyik tengerparti ház kapuja, máig nem tudom, állok egyedül a víz és a hold fényében, kezemben egy zacskó, benne hasis, amit még aznap éjszaka el fogok szívni, lebegni fogok a szállásunk folyosóján, talpam nem érinti majd a földet, ködök között haladok és vértekbe öltöztetett harcosok között egy fölfelé tartó végtelen lépcsősoron, és már tudom, én hazatérek, egy darabig ácsorgok majd a kapuban, nézem a hatalmas fenyőfákat a kertben, csak azután csöngetek, anyám lép ki a verandára, meglát, összecsapja a kezét, megtántorodik, el kell kapnia az ajtófélfát, hogy ne vágódjék el, szörnyű látvány lehetek, ahogy állok ott szétvert fejjel, könny és vér csorog végig az arcomon, anya, nagyon egyedül vagyok, akarom majd mondani, de nem mondok semmit, erre ő is elsírja magát, ketten maradtunk, fiam, mondja, amikor végre kiér a kapuhoz, apád meghalt, amíg odavoltál, ráborulok, és ő hagyja, hogy összekönnyezzem-vérezzem rázkódó fejemmel a ruháját, igen, én haza fogok menni, de Kátya majd örökre itt marad, itt az arabjaival, itt a tengerével és a hatalmas holdjával, Kátya, akit meg akartunk alázni, ostoba nagyfiúk, de nem tudtuk, mert tisztább volt talán nálunk, és pontosabban értette a dolgokat, mint mi, s most elengedett végleg, most, amikor pedig úgy éreztem, hogy ő tudna megtartani engem, éppen ő, valami tartás akkor nagyon kellett volna nekem

hová

futnak a vonatok, motyogtam, számban szétáradt a langyos víz, bizonyára árnyékba húzott a rendőr, amíg aludtam, mert kevésbé érzem a nap rettenetes ütéseit a halántékomon, sok a gengszter itt minálunk, csendül a fülem mellett a jól ismert hang, hiába jó a rendszer, komikus képre nyílik a szemem, emberem szórakozottan tologatja fején előre-hátra a sapkát, igazából azokkal kellene nekem is foglalkoznom, a gengszterekkel, mert azon a vonalon lehet megugrani, és én is végre arra a helyre kerülnék, ami tehetségem és elhivatottságom okán megillet, elfogni egy veszélyes embert, bevetődni az üvegen keresztül az abla-

kon, forogni kettőt-hármat a padlón, közben kibiztosítani a pisztolyt, aztán, elkerülve a sortüzeket, beléjük engedni az összes ólmot, rezzenéstelen arccal, akár a robotok, mert egy igazi zsaru onnan ismerszik meg, hogy nincs a szívében naplemente, amikor ölni kell, szóval ez kellene legyen a sorsom, de mindig jön egy telefon, szarba-vérbe fagyva fekszik egy külföldi alak egy nyilvános hely klozetjében, a kurva anyját kell olyan komolyan venni ezeket a fekvő alakokat, de ha parancs van, akkor parancs van, menni kell, és én megyek is, kiganyézlak, kórházba vitetlek, aztán meg nem akarod aláírni a jegyzőkönyvet, hát mondd meg, mi ebben nekem az üzlet, ha nem lennék ennyire elhivatásos, hát basznék én itt ücsörögni veled egész nap egy fa alatt, arra várva, az igazság pillanata mikor érint meg, és mikor írod végre alá az igazságot, mert azt elnapolni nem lehet, s én ilyen tájban éreztem meg, hogy ezt a meccset elveszítettem, mert a rendőr nem volt többé ellenfél, egy álmodozó kis nyomoronc volt, kamasz, aki azt hiszi, hogy belőle valaha is Schwarzenegger lesz, egyébként sem tudom, mi értelme van az egész jegyzőkönyv históriának, az ENSZ nem fog miattam nyilatkozatban tiltakozni, a gumibotos rendőr ellen soha az életben nem indul eljárás, hiszen tanúi csak a fönti beszélgetésnek maradtak, nyilván körbeültettek bennünket besúgókkal, a lépcsőalji verekedés szemtanúit pedig rögtön szétkergették, ha ugyan kellett kergetni őket, a fájdalom állandó áradása felőrölni kezdte a maradék ellenállásomat, nem láttam értelmét kinek, minek ellenállni, ott van Máté esete, akit félholtra vertek, megkínoztak, megfosztottak a ruhájától, és meztelenül hazakergették az éjszakában, mi történt abból is, semmi sem történt, a rendőr megjelent és elment, Máté makacsul hallgatott és mindenre rábólintott, szomjas vagyok, nyögtem ki végre hosszú idő után az első szót, szomjas vagyok, egy bogár mászott a rendőr vállán, a váll-lapon éppen, kicsiny piros-fekete bogár, talán katonabogárnak hívják, de nem tudom biztosan, gyermekkoromban nagyon sokat láttam a betonon napozni,

a betonon katonabogarak napoztak, a kutyában nyilván bolhák laktak, mert erős viszketések és csípős érzések jelentkeztek rögtön a társbérletünk legelején, ő persze békésen szuszogott a hónom alatt, nyilván meg is könnyebbült, hogy élősködői egy részét sikerült átruháznia rám, a katonabogarak vidáman bagzottak a napon, fene egy jószágok, az ember fejét szétrobbantja a hőség, ezek meg csak kefélnek és kefélnek, mintha a világ legtermészetesebb dolga lenne, hogy a lángokban álló világban csakis a párzás az egyetlen autentikus cselekedet, mit mondjak, volt idő, amikor én is ezt hittem, amikor még fiatal voltam, és akarattal rendelkeztem, minden napszakban és minden szegletében a világnak képes voltam párzó mozdulatokat kezdeményezni, a rám száradt húgy bűzleni kezdett, nem ártana lemosakodnom, fogalmazódott meg bennem az elszántság, ahhoz természetesen be kellene mennem, füleltem, de odabent nem moccant senki, zajt legalábbis nem okozott,

vagy alszik a nő, vagy beledöglött a gonoszságába, ha kopogtatnék, igen, ha kopogtatnék, egészen pontosan éreztem ennek a lehetőségnek a hasznosságát, igen, talán ha kopogtatok, de azzal meg fölzavarnám a kutyát, aki békésen alszik oldalamba fúrt fejjel, el kéne neveznem, ez így illenék, mert már látom, hogy visszavonhatatlanul hozzám szegődik az átkozottja, ezt persze semmiképpen sem fogom megtenni, hogy is ne, ha neve van, akkor el kell temetnem, amikor megdöglik, keresztet kell a feje fölé raknom, még mit nem, az én rovásomra ne dögöljön meg senki, én se döglöm meg senki rovására, ezért is lenne jó, ha ez az asszony, odabent, eltakarodnék, mert ha földobom a pacskert, akkor kényszert fog érezni az eltemetésemre, mi több, akár egy özvegy, fogadja a kondoleálókat, fekete ruhában lesz, könnyek áztatják aszott kis citromképét, sóhajtozik és a kezét tördeli, én meg ott nyújtózkodom végre a leszögelt dobozban, na ne, ez elképesztő, tapostam rá a szerelmeskedő katonabogarakra, a lyukas zoknin keresztül éreztem, ahogy kemény kis testük megadja magát a nyomás alatt, pattan és szétmállik, dörömbölni kezdtem az ajtómon, majd bősz ordításba fogtam, engedj be, te cafat, a tulajdon házamba akarok bemenni, valahonnan hangot hallottam, ne izéljen már, Bevízkém, kinek beszél ez a marha, ütődtem meg a mondaton, én nem vagyok Bevíz, ordítottam vissza a leggorombább káromkodások kíséretében, miféle társasjáték része lettem én itten, kérem, még hogy Bevíz, egyetlen ilyen emlékképem van, amikor valakit Bevíznek hívtak, az is színházi, ez a Bevíz egy tutyimutyi alak, színdarab-figura volt, akinek valami zűrje támadt a feleségével, meg a családjával is, azt hiszem, nem engedték be a tulajdon lakásába, ráadásul azt állították, hogy nem ismerik, a felesége állította ezt, amikor a csöngetésre kinézett az ablakon, a fickó végig csak állt szerencsétlenül a kék hivatalnoköltönyében a kapu előtt, közben megitták a kőbányai sörét, és felzabálták a disznósajtját, igen, mintha világosodnék az agyamban, a felesége szeretője zabálta meg, aki valamilyen okból ott lakott náluk, meg ott lakott a főnöke is, aki jól megbaszta ennek a Bevíznek a lányát, majd elvette feleségül, ott bolyongott bent a régi szeretője meg a tőle való zabigyereke, ezek is ki-kidugták a fejüket az ablakon, a római pápa is feltűnt az erkélyen, valahogy ott lakott mind az egész világ a zűrzavaros darabban, csak ez a Bevíz nem tudott bemenni az ajtón, mert – ja, még a Clinton is ott lakott, az amerikai elnök, a gorilláival –, csak ez a Bevíz nem tudott hazameni valamilyen okból, azt hiszem, nem volt megmagyarázva, miért, azon kívül, hogy a kulcsa beletört a zárba, de ettől függetlenül még bárki beengedhette volna őt, és elég rossz vége lett különben a játéknak, mert infarktust kapott és bekrepált, a színen mindenféle angyalok kezdtek el szálldosni ezüst szárnysuhogással, nem sokkal később olvasom az újságban, a Bevízt játszó színész egy konyhakéssel harakirit követett el, magába szúrta a rettentő kést a konyhaszékén ülve, és szétvagdosta vele a beleit, csúnya játék, nem is csodálom, az a darab roppant egy genya ügy volt, úgy be-

széltek benne a színészek, hogy még én is elpirultam tőlük, a közönség fele kiment előadás közben, és hangosan anyázta a szerzőt, aki egészen biztosan ott ült valamelyik hátsó sorban, és égett a pofájáról a bőr, ha csak be nem volt nyomva, ezek mind ilyenek, anyáztatnak a színpadon, aztán meg azt szeretnék, hogy a közönség könnyes szemmel imádja az ordenáré zsenijüket, hogy meghalt-e, azt már nem tudom, mert annyira nem érdekelt a Bevíz-ügy, a dörömbölés zajára megvadult a kutya és a bokám felé kapott, erre ijedtemben rendesen oldalba rúgtam, egyszer megharapott egy kutya, vagy csak álmodtam, hogy a lábamba mart, de akit egyszer már megharap egy kutya, vagy egyszer már álmodott egy megharapástól, szörnyen tud félni, nem is félni, kétségbe esni, és a kétségbe esés az azonnali cselekvést váltja ki az emberből, jelesen a hatalmas rúgást, önvédelem, reflex, miegymás, az eb, hogy ne mindig a kutyát használjuk, vinnyogva hentergőzött a lépcsőfokokon lefelé, nyomban meg is bántam indokolatlan szigoromat, no, gyere, te kis árva, nyúltam furdalásos szánakozással utána, még épp elértem korcs kis farkát, azt ragadtam meg, vinnyogva ellenkezett, forogni próbált, sértődötten, hogy most már valóban meg is harapjon, de ügyes voltam és elszánt, így hagyta, hogy odahúzzam magamhoz, határozottan értelmes kis feje van, állapítottam meg, amikor egyvonalba került a szeme az enyémmel, szórakozottan simogattam a gerincét, mi lesz vele, töprengtem, mi akkor, ha sikerül bejutnom, be oda, nyilván nem jöhet utánam, hogyisne, egy kutyával csak gond van, több, mint egy gyerekkel, mert az ember porontya előbb-utóbb valahogy majd csak felnő, és nincs vele napi gond, de a kutya soha nem nő fel, csak öregszik, így a gond se foszlik soha szét körülötte, az ember a gondot csak egy ideig tudja szeretni, azután kilúgozódnak a vállalás nemességéből az éltető ízek, az önbecsülést jótékonyan felpumpáló visszajelzések sem tudják egy idő után megmozgatni a belső tartalékokat, a gond elveszíti a gondoskodás értelemben megkaphatott melegségét, teherré válik, undorító, deprimáló kényszerességgé, púppá a háton, pörsenéssé a seggen, hazudik, a ki azt állítja, szeret gondoskodni a másikról, csak a szerepzavarát akarja leplezni vele, etetni, itatni, nem beszélve arról, hogy minden nap többször megsétáltatni is kell, hogy el tudja végezni a dolgát, bennem pedig egyre fogyóban a szándék, hogy megmutatkozzam a továbbiakban a napfény világának, nyomban elundorodtam a megfogalmazástól, a *napfény világa*, patetikus és semmitmondó szöveg, az is lehet, persze, hogy mindösszesen ennyi mondandóm maradt a világról, amelynek a napja is kínozni tud csak, ellehetetleníteni létezésemet a rapcsos kövön, öklömmel megint verni kezdtem az ajtót, még szerencse, hogy nem volt elég erő bennem, különben betörtem volna a verejtékező papundekli-lemezt, ütöttem, ahogy csak bírtam, és egyfolytában ordítottam, hogy csak a számon kifért, s most nem hiába, de nem ám, mert résnyire nyitódott az ajtó, bentről savanyú homály ömlött ki, egy citromfej körvonalazódott a homályömlés mögött, aszott kis asszonyarc, vala-

honnan ismerős, idegenül meredt rám, mit keres itt, erre még nem válaszoltam, mert jobbnak láttam azonnal akcióba lendülni, vállammal nagyot taszítottam az ajtón, de nem tudtam a rést megnagyobbítani, a ringyója ugyanis, gondolom, számítva erőszakosságomra, beakasztotta a védőláncot, így csak felmázolódtam a forró farostlemezre, ezen mintha elmosolyodott volna, az is lehet, elfintorodott, mintha, egy *minthán* azért nagyon sok múlik, ezt hadd mondjam el, itt például az, hogy tovább rohadhattam a kövön, és nem mintha, de nagyon is életszerűen, a nő azt kérdezte, kicsoda maga, és mit akar, mint abban a szaros drámában, ki maga, és mit akar itt, hát ki lennék, én vagyok, és bemenni akarok, maga nem lakik itt, én magát nem ismerem, mondta a nő, és az ajtó becsukódott az arca előtt, rázárva ismét a savanyú homályt, hanyatt dőltem, a kutya szűkölve próbált kiszabadulni alólam, lehunyt szemmel feküdtem a lépcső kövén, miközben tisztán hallottam, hogy a nézők felállnak a helyükről, és hazamennek, taps és ünneplés nélkül, a székek felcsapódnak és elhallgatnak, egy pillanatig csönd, azután benyomul a takarítószemélyzet, egy vastag női hang csattan fel, szóljanak a díszletezőknek, hogy vigyék ki a színpadról azt a dögöt, és nehéz léptek közelednek, érzem, hogy megragadnak, hogy néz ki, ember, összehugyozta magát, emelnek és visznek, zajt és zúgást hallok, azután csönd, hűvösség, azután csönd és hideg, azután pedig sötét, pedig

a katonabogár a rendőri váll-lapon még akkor is ott gubbasztott, amikor már hétmérföldes robogással közeledtünk a szanatóriumhoz, én a teherautó platóján hevertem, a rendőr valami sámlin üldögélt fölöttem, egyik kezével az oldalfába kapaszkodott, a másikban a tányérsapkáját szorongatta, igen, ezekkel a sapkákkal mostanában elég sok bajom van, gondoltam, de ő szerencsére nem látott bele a gondolataimba, sőt, elégedetten pislogott felém, ha nem is barátságosan, barátságossága abban a pillanatban elpárolgott ugyanis, amint a jegyzőkönyv aljára rávakartam, kezétől segítve, a nevemet, a naptól és verejtéktől meggyötört papírlapot villámgyorsan a táskájába süllyesztette, vizet ugyan nem adott még ekkor sem, de ígéretét félig-meddig beteljesítve, arrébb húzott a napról, így félárnyékba került a felsőtestem, ami leírhatatlan változás volt az eddigiekhez képest, ő maga kiment az út mellé, és megpróbált autókat leállítani, de úgy látszik, itt mindennapos helyzet, hogy egy rendőr integet az autósoknak, mert eszük ágában sem volt megállni az integető alaknak, csak zúgtak-zúdultak tovább, mintha észre sem vennék a méltatlankodó hivatali embert, nohiszen, vinnyogtam magamban, ez a te hatalmas rended, ami a hozzád hasonlók vállán nyugszik, erre, mintegy válaszul, mégis sikerült egy teherautót bepaliznia, koszlott kis jószág, legfeljebb disznószarszállításra alkalmas, amikor a vékony, fiatal férfi kikászálódott a pilótafülkéből, a rendőr mellette termett, és jó pszichológiai érzékkel, ellentmondást nem tűrő hangon rámordult, ott van a dög a fa mellett, segítsen feldobni a platóra, az ember először halálra

rémült, azt hitte, hogy egy hullát kell felpakolnia az autója platójára, kezével megpróbálta eltolni maga elől a látványomat, de a rendőr a karjánál fogva vonszolni kezdte a helyszín felé, ami én voltam, így kénytelen volt szembesülni velem, megpillantva szomjúságtól verdeső számat, kissé megnyugodva és felbátorodva azt kérdezte, mi történt ezzel, mire a rendőr barátságtalanul csak annyit mondott, semmi köze hozzá, nagyon szomjas lehet, állapította meg a sofőr, dögöljön meg, vetette oda a rendőr, szeme villanásával jelezve, hogy nem kívánja tovább folytatni ezt az el sem kezdett beszélgetést, lehajoltak és nagyokat nyögve fölemeltek, egyik a vállamat fogta, a másik bokámnál a két lábamat, ordítottam a fájdalomtól, olyan volt, mintha egy nagy konyhakést forgattak volna meg a fejemben, amazok nem sokat törődtek velem, feldobtak a teherkocsi platójára, tényleg, akár egy dögöt, a szanatóriumnál álljon meg, kiáltott utána a rendőr a platóról, aki nyilván beszállhatott volna a vezetőfülkébe, ám az feltehetően szabálytalan lett volna, még dög-állapotban sem tanácsos magára hagyni a megfigyeltet, utaztunk hát ketten, a rendőrrel, nagyon látszott rajta, hogy készült hazamenni végre a ronda feleségéhez, aki néha megrángatja kézzel a faszát, meg az ostoba fiaihoz, akiket már születésük előtt rendőrré predesztinálta a sorsuk, megvan a jegyzőkönyv, el van simítva a dolog, velem meg majd csak lesz valami, fél szemmel is ember az ember, ebcsont beforr, a forradások meg egyenesen férfiasítják az ember arcát, azért, biztos ami biztos, amikor leemeltek a szanatórium szomszédságában a platóról, a rendőr komoran figyelmeztette a sofőrt, tanácsosabb azonnal elfelejtenie, amit látott, ha nem akar magának kellemetlenséget, a galléromnál fogva tartott, most járnunk kell, sziszegte, járunk egyet, bátyuska, lépned kell szépen, és lépkedtünk, lassan és fájdalmasan, nagysokára elértünk az italárus napernyőjéig, egy nagy pohár hideg kvaszt ennek a forró fejű fiatalembernek, kedélyeskedett a rend őre, izzadós, terebélyes asszonyság meregette egy hordóból a gyanús külsejű nedűt a sorban állók poharába, összecsapta a kezét, amikor meglátott, mit tettetek ezzel a szegény fiúval, ember, hát nektek már semmi se szent, és a kezembe nyomta a korsót, vedd úgy, hogy nem hallottam, sziszegte a rendőr, ostoba jószág, ha tudnád, milyen veszélyes elem, akkor nem járna a pofád, veszélyes, veszélyes, mindenkire ezt mondjátok, berzenkedett tovább nagy bátran az asszony, legalább a vért lemosnátok róluk, mi közöd hozzá, vonszolt arrébb a rendőr, végre inni kezdtem az italt, mohón, szinte önkívületben, észre sem vettem, hogy fele a mellemre ömlött, csak azt éreztem, hogy szétárad bennem a hidegség, hogy a szomjúság verdesése alább hagy, hogy kitisztul az agyam is, hogy a fájdalom állandósult érzetét átveszi valami megváltó zsibbadás, szeretetfélét éreztem és hálát, mindkettő a rendőrre irányult, azon vettem észre magam, hogy szeretném ezt a derék férfit átölelni, háromszor orcán csókolni, érezni a malacbőr finom verejtékillatát, a rendőrkabát posztójának a durvaságát, később sokat gondoltam erre az érzésre, erre a megelőzhetetlen

és minden bizonnyal rossz irányba tartó érzelemre, ami talán a hála határtalansága miatt támadt fel bennem, s mindegy is volt egyszerre, hogy a szenvedésből megváltó a szenvedés előidézője volt, banális történet, a kínzottnak egy idő után erős érzelmi kötődése támad a kínzójával, akár akarja, akár nem, s ezt a rendőr is megérezhette, mert megenyhült a tekintete, gyere, bátyuska, most visszaadlak a tieidnek, aztán áldás békesség, morogta kedélyesen, ismét megragadott, és elvonszolódtunk együtt a szanatórium főbejáratáig, ott kirángatta a különös kettősünktől babonás rémületbe dermedt portást a fülkéjéből, vidd az idegent a szobájába, és hozzátok rendbe, adta ki az utasítást, ellentmondást nem tűrő hangon, mossátok meg, dugjátok ágyba, figyeljetek rá jobban, mert nagyobb baj is lehetett volna, no, ég áldjon, támasztott oda a falhoz, és elindult kifelé, egyszer azért még visszafordult, a kvaszra a vendégem voltál, legyintett a kezével, és jókedvűen becsapta maga mögött a nagy sötét, faragott kaput

WÜRTZ ÁDÁM: MESÉLŐ

ORBÁN JOLÁN

Írásaktusok – Derrida és Joyce

„Érintették a verset", érintették a prózát, érintették a nyelvet, érintették az írást, „érintették a kritikát"[1]. Az érintésnek ebben a történetében van egy „különös esemény", amely abban a pillanatban következik be, amikor az írás érinti a nyelvet – ez a pillanat a derridai pillanat. Mallarmé, Saussure, Freud, Nietzsche, Heidegger mindannyian szerepet játszanak ennek az eseménynek a létrejöttében, ám Joyce az – *Az ifjúkori önarckép* szerzője, az *Ulysses* cselszövője, a *Finnegans Wake* performőre –, aki a főszerepet játssza itt, legelső szövegeitől a legutóbbiakig kísértve Derridát.

A hatvanas–hetvenes években nem csak Derridát kísérti Joyce. A poszt-strukturalistáknak nevezett gondolkodók – Derrida mellett Jacques Lacan, Hélène Cixous –, a posztmodernnek kikiáltott elméletírók – Umberto Eco, Ihab Hassan – szövegeiben is ott munkál Joyce[2]. Szövegeik a posztstrukturalizmus és Joyce, a posztmodern és Joyce, a dekonstrukció és Joyce, az irodalmi gondolkodás és az irodalom közötti, aligha „véletlen", bár időben eltolódott „egybeesésről" tanúskodnak. A posztstrukturalizmus, a posztmodern, a dekonstrukció képviselői, minden különbözőségük ellenére, a korábbi értelmezésektől eltérően, nem rendet akarnak teremteni Joyce „kaoszmoszában", nem a rejtett törvényszerűségeket akarják felfedni, nem elégednek meg a „mitikus struktúrák" elemzésével, az Odüsszeusz-Ulysses párhuzam vizsgálatával, újabb filológiai adatok gyűjtögetésével, a „nagy tradícióba" illesztés gesztusával, az „empiricista", „moralizáló" olvasással, hanem azon kérdések mentén mozdulnak el, és mozdítják el a Joyce-képet, amelyek megbontják ezt a rendet, lehetetlenné teszik a rendszerré válást, az illeszkedést, a moralizálást. A korábbi Joyce-értelmezések számára Joyce minden felforgató ereje ellenére pusztán téma, vizsgálati tárgy. Mindez érthető az adott időszak kritikai, elméleti és tudományos elvei, irodalom- és nyelvfel-

---

[1] Stéphane Mallarmé, « On a touché au vers », « La musique et les lettres », *Poésies*, Paris, Bookking International, 1993, 229; Paul de Man, « On a touché à la critique... », "Criticism and Crisis", *Blindness and Insight, Essays in the Rhetoric of Contemporary Criticism*, Minneapolis, University of Minnesota Press, (1971) 1983. 3.

[2] Jacques Lacan, « Le sinthome », Séminaire 75–76, *Ornicar?* 1975–1976/6-11; « Joyce le Symptome », J. Aubert et M. Jolas (ed.) *Joyce Paris, 1902...1920–1940...1975*, Publications de l'Université de Lille III/C.N.R.S., 1979. 13–17, Jacques Derrida, *Ulysse gramophone, Deux mots pour Joyce*, Paris, Galilée, 1987; Hélène Cixous, *L'Éxile de James Joyce ou l'art du remplacement,* Paris, Bernard Grasset, 1968; Joyce: "The (r)use of writing", Derek Autridge and Daniel Ferrer (ed.), *Post-Structuralist Joyce*, Cambridge University Press, 1984. 15–29; Umberto Eco, « De la 'Somme' à 'Finnegans Wake' Les poétiques de James Joyce » (*Opera Aperta*, 1962), *L'oeuvre ouverte*, Paris, Seuil, 1965. 169–305; *The Middle Ages of James Joyce: The Aesthetics of Chaosmos* (*Le poetiche di Joyce*, 1966), London, Hutschinson Radius, 1989; Ihab Hassan, "*Finnegans Wake* and the Postmodern Imagination", *The Postmodern Turn*, Ohio State University, 1987. 99–118.

fogása, módszerei és stratégiái alapján.[3] A posztstrukturalizmusra, a posztmodernre, a dekonstrukcióra – amely nem csak általában a kritikai normák, kategóriák érvényességét kérdőjelezi meg, hanem saját nyelvét, módszerét, írásmódját is kétellyel illeti – Joyce már nem puszta témaként, hanem nyelvként, írásként, „műveletként" hat. E többszörös hatás íródik szövegeikben, melyek a textúra, az intertextualitás, a „decentrált szubjektum", az „áthallások", az „átírások", a hallomások, a látomások, az írás és a beszéd különbözősége, az „igen" paradox struktúrája, a bábelizmusok és hasonló kérdések felől közelítenek Joyce-hoz, a szövegírás, szövegkezelés, szövegolvasás *Finnegans Wake*-et idéző módozatait hozva létre.

Ezzel kiteszik magukat annak a szövegfaló, szöveggeneráló irodalmi gépezetnek, sőt maguk is generálói lesznek ennek, amely mindig is működött – a Joyce-programot maga Joyce, ha nem éppen Homérosz programozta –, de amely sebességét és hatékonyságát tekintve az utóbbi évek szövegforradalmának és technikai forradalmának köszönhetően elképesztő méreteket ölt, hypertextualizálódik, hyperíróvá és hyperolvasóvá, cyberíróvá és cyberolvasóvá, virtuális íróvá és virtuális olvasóvá avat, ám ezzel egyidőben meg is kérdőjelezik egy ilyen hyper-modell működését, mivel a nyelv és az írás, a hang és a betű közé férkőzve, az írás és az emlékezet „*nulla mínusz egy* fokán"[4] állva, az írhatatlant írva, az olvashatatlant olvasva, a fordíthatatlant fordítva lehetetlenné teszik a modellálható írást, olvasást és fordítást.

Erre a lehetetlenségre mutat rá Derrida a maga disszeminatív írásával, erre a lehetetlenségre kérdez rá Derrida a Joyce-idéző, -felidéző, -megidéző[5] és Derrida a Joyce-értelmező[6] is, a HE WAR fordíthatóságának és fordíthatatlanságának, az *oui-dire* [igent-mondás] és az *ouï-dire* [hallomás] hallhatatlan különbségének, a szemmel, füllel, parfümmel történő igent-mondás, igent-hallás, igent-nevetés [*oui-rire*], szövegszintű megjelenéseinek nyomon követésével.

A szövegköziség alakzatai: idézés, felidézés, megidézés

Joyce Derridára gyakorolt hatásának történetét, amely némiképp megelőzi a „posztstrukturalista Joyce-ot", és Derrida Joyce-értelmezését, maga Derrida kezdi el írni a *Deux mots pour Joyce* című szövegének harmadik részében[7]. Ez a történet nem merül ki puszta hatástörténetben, hanem szöveghatásként, szövegmunkaként, textuális, intertextuális jelenségként értelmezhető. A szövegekben feltárható Joyce-hatások alapján a szövegköziség különböző alakzatait különíthetnénk el Derrida esetében is. Egyrészt külön csoportba sorolhatnánk a jelölt vagy jelöletlen Joyce-idézeteket vagy utalásokat,

---

[3] Joyce befogadástörténetének posztstrukturalista megközelítéséhez ld. Derek Attridge és Daniel Ferrer, "Introduction", Derek Attridge and Daniel Ferrer (ed) *Post-structuralist Joyce*, Cambridge University Press, 1984. 1–13.

[4] J. Derrida, *A másik egynyelvűsége*, Pécs, Jelenkor, 1997. 110.

[5] J. Derrida, *Introduction à L'origine de la géométrie*, Paris, PUF, 1962; *La dissémination*, Paris Seuil, 1972. 67–199; *Glas*, Paris Galilée, 1974. « Scribble », William Warburton, *Essai sur les Hiéroglyphes*, Paris Aubier-Flammarion, 1977. 7–43; « Envois », *La carte postale, de Socrate à Freud et au-delà*, Paris Flammarion, 1980. 7–273; *Ki az anya?* Pécs Jelenkor, 1997. 12–17.

[6] J. Derrida, *Ulysse gramophone, Deux mots pour Joyce*, Paris Galilée, 1987. A továbbiakban az idézetek oldalszámát a szövegben jelzem.

[7] J. Derrida, *Ulysse gramophone, Deux mots pour Joyce*, Paris Galilée, 1987. 27–41.

amelyek átszövik a Derrida-szövegeket a legelsőktől a legutolsókig, bár változik az előfordulás gyakorisága – számszerűen a hetvenes években és a nyolcvanas évek elején fordul elő a legtöbb alkalommal. Másrészt külön csoportba sorolhatnánk a Joyce-felidéző szövegrészeket, ide tartozhatnának a Joyce-ra történő tematikus rájátszások, harmadrészt pedig a Joyce-megidézéseket, amelyen belül két alcsoportot különíthetnénk el, így a Joyce-ra emlékeztető írásaktusokat, másrészt a Joyce-szöveg struktúrájára történő strukturális rájátszásokat.

Már az *Introduction à L'origine de la géométrie [Bevezetés A geometria eredetébe]* című 1962-es Derrida-szövegben elkezdődik a Joyce-kísértés története. Kettős szerepben lép fel itt Derrida – Husserl-fordítóként (postman) és előszóíró filozófusként (penman). Két stratégiát idéz fel a könyv közepén, Husserl és Joyce stratégiáját, amelyet húsz évvel később ekként összegez: „két nagy modell, két paradigma ami a gondolkodást, ama bizonyos 'műveletet', a nyelv és a történelem viszonyának feldolgozását illeti. Mindketten egy tiszta történetiséget akarnak ismét megragadni. Husserl ennek érdekében azt javasolja, hogy a lehető legátlátszóbbá tegyük a nyelvet, egyértelművé, arra korlátozzuk, ami – képes lévén magát hagyományba átvinni vagy belehelyezni – egy lehetséges történetiség egyetlen feltételét alkotja. (...) A másik nagy paradigma Joyce *Finnegans Wake* című írása. Ismétli, mozgósítja, bábelizálja a kétértelműség aszimptotikus totalitását. Egyszerre témájává és műveletévé teszi. A lehető legnagyobb szinkronba, a lehető legnagyobb sebességgel próbálja egy síkba hozni, a minden szótagban benne rejlő jelentések legerősebb hatalmát, meghasítva az írás minden atomját, hogy túlterhelje vele az ember teljes emlékezetének tudattalanját: mitológiák, vallások, filozófia, tudományok, pszichoanalízis, irodalmak. A művelet pedig dekonstruálja azt a hierarchiát, amely valamilyen értelemben, ez utóbbi kategóriákat valamelyikhez rendeli. Ez az általánosított kétértelműség nem egyik nyelvet fordítja le a másikra a közös jelentés magjaiból kiindulva.[8] Egyszerre több nyelvet beszél, élősködik rajtuk, amiként a HE WAR példájában (...) Márpedig az a kérdés, mit lehet erről a lehetőségről gondolni: egyszerre több nyelvet írni." (27–29)

A Derrida által bemutatott „Joyce-paradigma" nagyon közel esik a *La voix et le phénomène (1967)* – A hang és a jelenség – a *L'écriture et la différence* (1967) – Az írás és a különbség –, a *De la grammatologie* (1967) – a Grammatológia – művekben található nyelv és írás felfogáshoz, ahol a nyelv és az írás között tételezett oppozíciót dekonstruálva, az episztémére alapozott metafizikai gondolkodás, az erre épülő epikai modell megkérdőjelezésével, a nyom, a téresedés, a temporalizáció, a temporizáció, a differancia, a pótlék, a tartalék, a maradék kérdéseinek bevezetésével, a szűk értelemben vett és a tág értelemben vett írás, a grafikai és az ős-írás közötti különbözőség kimutatásával, a közöttük levő viszony elemzésével, Platóntól egészen napjainkig, Derrida egy többdimenziós, nem-lineáris írást körvonalaz, amely nem rendelődik alá sem a logosznak, sem a phonénak, sem a jelentésnek, sem a nyelvnek, sőt magának az írásnak sem.

A „Joyce-paradigma" még ennél is közelebb esik a *Marges de la philosophie* (1972) – A filozófia margói –, *A disszemináció* (1972), a *Glas* (1974), a *La vérité en peinture* (1978) – Az igazság a festészetben –, a *La carte postale* (1980) – Képeslapok – írásmódjához. Az „egyszerre több nyelvet írni" (29) igény, amely újra és újra megfogalmazódik Derrida szövegeiben – a *Les fins de l'homme* című írása szerint ez lenne a dekonstruk-

---

[8] *Introduction* à *L'origine de la géométrie* (Husserl), Paris PUF, 1962. p. 104. (Derrida jegyzete.)

ció „vég-célja" is, amennyiben beszélhetünk „végcélról" a dekonstrukció esetében[9] – e szövegekben válik írásgyakorlattá.

Nem meglepő tehát, hogy a Joyce-kísértés következő állomása a *Platón patikája*, amelynek tizenhetedik lábjegyzete szerint: „E kísérlet egésze maga sem lévén más, amint egyhamar meg fogják érteni, mint a *Finnegans Wake* egyik olvasata"[10], amelyben Derrida „Shem és Shaun, a *penman* és a *postman* között, egészen a legfinomabb részletekig, a legkifinomultabb iróniáig, a *pharmakos*, a *pharmakon* valamint Thoth, *th'other* stb. jeleneteit mímeli."(29) A mímelésen, az irónia kifinomultságán, a Joyce-idéző, -felidéző „skripturális" – „écrypture" – és „skribális" – „scribble"[11] – rájátszásokon túl a Joyce-megidéző strukturális rájátszás is tetten érhető itt, amely majd a *Glas*-ban és a *La carte postale*-ban válik szövegalalakító erővé.

Meglepő azonban, hogy a *Glas*-n meglehetősen „gyorsan" túlesik Derrida, hogy minél hamarabb elérhessen a *La carte postale* Küldeményeihez, ehhez a „Joyce által kísértett" (30) és a „bábeli motívum" által megszállott szöveghez (32). Annak ellenére, hogy az *Envois* valóban „játékba hozza a *Finnegans Wake* minden skripturális és postai szcenográfiáját, kezdve a *Shem/Shaun,* a *the penman/the postman* pártól, egészen a postabélyeg és a *penny post* kitalálása körüli háborúig" (32), annak ellenére, hogy a szcenikán túl, a dramaturgia, a hangjátékok, a nyelvjátékok, az írásjátékok is Joyce-ot idézik, a *Glas* az a szöveg, amelyben a Derrida által említett „gyász elmélete" mellett, strukturálisan a legtöbb szálon kapcsolódik a *Finnegans Wake*-hez. Pontosan azáltal, ahogy a nyelvet kezeli, ahogy a nyelv és az írás közé helyezkedik, ahogy a köztes állapotokat nyelvileg megragadja, ahogy az egy nyelven belüli fordításokat látni, hallani hagyja, ahogy a leleményességet, a cselszövést, a fortélyt mint nyelvi jelenséget, mint *gramofonemanont*, mint írásaktust szövegen éri, az olvashatatlanságig, a fordíthatatlanságig hű a nyelvhez, amely köztes, képlékeny – létezik, nemcsak van. Lélegzik, önálló ritmusa, medre, sodrása van. És az író maga sem uralhatja, nem szabhat neki határt, sem az igennel, sem a nemmel, sem a hallgatással, még az *in medias text* kezdéssel, az *in medias text* végzéssel sem. Joyce éppúgy tudatában lehetett ennek, amiként az a Derrida is, aki a *Finnegans Wake* fölött *virrasztva* kongatja a *Glas Lélekharangját.*

A Joyce-idéző, -felidéző, -megidéző rájátszások mellett Derrida tesz még egy, a Joyce-énál egyértelműbb és látványosabb lépést, amikor nemcsak a szöveg sztereofonikus, polifonikus, gramofonikus lehetőségeivel, a látható és hallható, a vizuális és auditív elemekkel játszik, hanem nagyobb figyelmet szentel a lapnak, a térnek, az írásképnek és azt is mozgásba hozza. Mallarmé a *Kockadobás*ban[12], Joyce a *Finnegans Wake* második részében ebbe az irányba mozdul, de Derrida az, aki a *Glas*-ban írásmóddá teszi, megtöri a szövegkép grafikai struktúráját, elmozdítja a szövegkolosszusokat, egymásra metszi a különböző szerzők szövegeit, egymásba ékeli a szemantikailag egymást taszító szövegeket, vagy méginkább lebontja a szövegeket kordába tartó kereteket, amelyek lehatárolták, elválasztották más szövegektől, értelmezés-védőréteggel vették körül, és magukra hagyja őket. Megtöri az írástükröt, térben elmozdítja a szövegeket

---

[9] J. Derrida, *Marges de la philosophie*, Paris Minuit, 1972. 163.

[10] J. Derrida, *A disszemináció,* Pécs Jelenkor, 1998. 87.

[11] J. Derrida, « Scribble », William Warburton, *Essai sur les Hiéroglyphes*, Paris, Aubier-Flammarion, 1977. 7–9.

[12] A *Glas*-ban felfedezhető Mallarmé nyomok elemzéséhez ld. Michel Riffaterre, „Az intertextualitás nyoma", *Helikon, Intertextualitás*, 1996/1–2, 67–81.

és ezáltal lehetetlenné teszi a szerző, az olvasó öntetszelgését, a nárcisztikus hajlamok kiélését, elbizonytalanítja az olvasót, aki arra kényszerül, hogy ne keretekbe, ne jól bevált, vagy előzetesen kidolgozott formákba kapaszkodjon, ne a számára fenntartott fülszöveg helyéről vigyázza a szövegrendet, hanem lépjen szövegbe, szövegközbe, olvassa a szöveget, amely olvashatatlan, fordíthatatlan és éppen ezzel jelenti a legnagyobb kihívást az olvasás, a fordítás számára.

Van azonban egy lényeges különbség kettejük írása között, amely nem a francia nyelv és az angol nyelv, nem is a filozófiai és irodalmi nyelv különbsége, nem a kettőjüket elválasztó időintervallumban történtek beíródása szövegeikbe, nem is csak a személyre szabott egyszeriség, amit Joyce és Derrida stílusának nevezhetünk, hanem az írás két nagysága közötti különbség, amelyre maga Derrida hívja fel a figyelmet: „alapjában véve, talán csak két nagy eljárás van, két nagyság inkább, az írás ezen őrültségében, amely által, akárki is írjon, minden eltörlődik és a maga eltörlésének archívumát hagyja, hogy elhagyja. (...) Két mérték ezen írásaktus számára, amely által akárki ír, tetteti, hogy eltörlődik, a maga archívumában mint egy pókhálóban fogva hagyván minket. (...) Először is annak a nagysága van, aki azért ír, hogy adjon, adván, és azért, hogy elfeledtesse az adottat és az adást, azt, ami adott és az adás aktusát. (...) Ez az egyetlen adás-mód, az egyetlen lehetséges – és lehetetlen. Az egyetlen lehetséges – mint a lehetetlen. Minden helyreállítás előtt, legyen szimbolikus vagy valós, minden felismerés előtt, az egyszerű emlékezet, az igazat megvallva az adás (...) egyetlen tudata, még az adás lényegét is érvényteleníti. Ennek kell megnyitnia vagy megszakítania a kört, a felismerés visszatérése, vázlata nélkül, legyen az akár szimbolikus. Túl minden tudaton, természetesen, de a tudattalan minden szimbolikus struktúráján is. (...) A másik nagyság, azt mondanám, kétségkívül némi igazságtalansággal, hogy ez Joyce-ra emlékeztet engem, inkább Joyce írására. Az esemény ebben egy cselszövést bont ki és egy olyan nagyvonalúságot, ahol nincs más választásunk, mint: *emlékezetére lenni*. (...) Emlékezetére lenni: nem szükségszerűen rá emlékezni, nem emlékezetében lenni, belakni egy összehasonlítatlanul nagyobb emlékezetet, mint az önök emlékezései és amely képes összegyűjteni, egyetlen pillanatban vagy egyetlen szóban kultúrákat, nyelveket, mitológiákat, vallásokat, filozófiákat, tudományokat, a szellem vagy az irodalmak történetét. (...) Megbocsátható-e egy ilyen hipermnézia, amely előre adósságba ejt? Előre és örökre beírja önöket abba a könyvbe, amelyet olvasnak. Csak akkor lehet megbocsájtani ezt a bábeli háborús aktust, ha mindig létrejön, minden időkben, minden írás eseménnyel, felfüggesztvén azáltal mindannyiunk felelősségét. Csak akkor lehet megbocsájtani, ha emlékezetünkbe idézzük azt, hogy magának Joyce-nak is el kellett szenvednie ezt a helyzetet."(19–22)

Minden jel szerint Derrida képes megbocsátani Joyce-nak ezért az „adósságba verő" írásért, és bár szerintem a Derrida-írása inkábbb az első nagyság, azaz az „adás" jellemző, szövege ugyanolyan nehéz helyzet elé állítja az olvasót, mint Joyce szövege. Amit Joyce művel az irodalommal a *Finnegans Wake*-ben, azt műveli Derrida a *Glas* és a *La carte postale* esetében a filozófiával és az elméleti gondolkodással. Kérdés azonban, hogy a filozófia, az irodalomelmélet, az irodalomkritika elviseli-e ennek a műveletnek a terhét és könnyedségét. Akad-e olvasó, aki képes olvasni ezeket a szövegeket, aki képes lemondani az olvashatóság, a fordíthatóság, az értelmezhetőség, az írhatóság biztonságáról, eddigi gyakorlatáról és átadni magát az olvasás-írás Joyce-i, derridai aktusának. Derrida szerint „Arra a kérdésre, 'Ki lenne képes elolvasni?' [egy ilyen szöveget], nincs előre adott válasz. Definiciószerűen az olvasó nem létezik. Nem a mű előtt és

mint ennek egyenes 'befogadója'. (...) ... a műben van az, ami létrehozza a maga olvasóját, egy olvasót, aki még nem létezett, egy olvasót, akinek kompetenciája még nem azonosítható, egy olvasót, amelyet a mű 'formál', 'edz', nevel, konstruál, sőt nemz, mondjuk *feltalál*. Feltalál, ami mindkettőt jelenti, azt, hogy véletlenül találta és hogy kutatással létrehozta. A mű így intézménnyé válik, mely saját olvasóját hozza létre, kompetenciát ad neki, amivel korábban nem rendelkezett: egyetemet, szemináriumot, kollokviumot, kurrikulumot, *kurzust*. Ha bizalommal lennénk a kompetencia és performancia közötti megkülönböztetés iránt, akkor azt mondanánk, hogy a mű performanciája hozza létre vagy alapítja, alakítja vagy találja fel az olvasó vagy a címzett kompetenciáját, aki következésképpen egy ellen-jegyző lesz. Arra tanítja őt, ha *ő is akarja*, hogy ellenjegyezzen. A címzett feltalálása itt az érdekes, aki képes ellen-jegyezni és 'igent' mondani elkötelezett és tiszta módon. De ez az 'igen' is egy beköszöntő performancia, és felfedezzük az iterabilitás struktúráját, amely megóvna attól, ezen a ponton, hogy szigorúan különböztessünk a kompetencia és performancia között, amiként az adó és vevő között is. Éppannyira, mint a címzett és az aláíró, az író és az olvasó között is."[13]

Az olvasás-aktus Joyce és Derrida esetében írás-aktus, amely pontosan azáltal „üzen hadat" [HE WAR] a megszokáson és az előzetes normákon alapuló olvasás és írás eljárásainak, hogy az olvasás „vala"[HE WAR] az írás – „raiding".[14]Ám Derrida maga figyelmeztet arra, hogy bár „az olvasás *[est]* írás, ez az egység sem differenciálatlan keveredést, sem a teljes nyugalom azonosságát nem jelenti; az *est*-nek, mely az olvasást az írással összekapcsolja, bontania is kell. (...) Egyetlen, de kettévált gesztussal kellene olvasni és írni".[15] A „HE WAR", összekapcsolva és szétbontva a különböző jelentéseket és nyelveket, bábeli zűrzavart kelt a szöveg és az olvasó között is, és nem engedelmeskedve az értelmezésnek és a fordításnak, az értelmezés és az olvasás Bábelét hirdeti. Ez a kihívás nem csak Joyce esetében jelenik meg. Minden irodalmi mű, minden írás írásvoltában rendelkezik a zavarkeltés ezen potenciáljával. Ám a *Finnegans Wake* és a *Glas* esetében ez a zavar nem pusztán potenciális lehetőségként, nem csupán visszatérő témaként, hanem műveletként, aktusként, írás-aktusként jelenik meg. Ezért ismételhetetlen és fordíthatatlan, de ezért nincs más lehetőség, mint megkísérelni a lehetetlent – az ismétlést, ami már iterabilitás, és a fordítást, ami már írásaktus.

---

[13] "This Strange Institution Called Literature", An Interview with Jacques Derrida (1989), *Acts of Literature*, Derek Attridge (ed.), New York, London, Routledge, 1992. 74-75.

[14] James Joyce, *Finnegans Wake*, London, Penguin Books, 1992. 482. "The prouts who will invent a writing there ultimately is the poeta, still more learned, who discovered the raiding there originally. That's the point of eschatology our book of kills reaches for now in soandso many counterpoint words. What can't be coded can be decorded if an ear aye sieze what no eye ere grieved for." A „raiding" írás-olvasásként értelmezéséhez lásd még a Julia Kristeva szövegfelfogását és intertextualitás értelmezését termékenyen felhasználó Stephen Heath – „Ambiviolences, Notes for reading Joyce", D. Attridge and D. Ferrer (ed), *Post-structuralist Joyce*, Cambridge University Press, 1984. 43. – valamint Jean-Michel Rabaté – „Lapsus ex machina", 79. –; az írás-olvasás kérdéséhez pedig Hélène Cixous – „Joyce: The (r)use of writing", 18–19. – cikkét.

[15] J. Derrida, *A disszemináció,* Pécs, Jelenkor, 1998. 63.

A fordíthatóság és fordíthatatlanság alakzatai: írásaktusok, bábelizmusok

A fordíthatóság és a fordíthatatlanság a tét a *Deux mots pour Joyce* című Derrida-szöveg *Finnegans Wake* értelmezésében. Derrida két szót választ ki a 258–259 oldalról idézett szövegrészből[16], amely a Joyce-szöveg „különösen is" bábelikus része. Olyannyira, hogy még a magyar olvasó is meglepetéssel, némi habozással, csak ímmel-ámmal fordítja vissza[17] a maga nyelvére az „Immi, ammi, Semmi."-t, az „And shall not Babel be with Lebab?" Bábelt is feje tetejére fordító polindrom előtt, amely „szélsőséges koncentrációban a könyv teljes bábeli kalandját visszatükrözi", „bábeli fonákját" mutatja, miközben „játszik a jelentéssel és a betűkkel, a lét értelmével és a lét betűivel, a 'léttel' (be, eb, baBEl, lEBab), amiként az értelemmel és az Isten, EL, Le nevével"(39). Ezt követi a Derrida által kiemelt bibliai hangleütésű „And he war.", illetve az a két szó, amely a maga angol és germanizált kettősségében „hadat üzen" a fordításnak is:

HE WAR

„Kibetűzöm HE WAR, és vázolok egy első fordítást: HÁBORÚZIK *[il guerre]* – hadakozik, hadat üzen, háborút csinál, ami kiejthető egy kicsit bábelizálva (...) germanizálva tehát, anglo-szaxonizálva, HE WAR: vala *[il fut].* Vala ami vala. Az vagyok, aki vagyok, vagyok, aki vagyok, mondta volna Jahve. Ott, ahol ez volt, ő vala, hadat üzenve. Ez igaz vala. Még egy kicsit előbbre nyomulva, időt szakítva arra, hogy a magánhangzókkal játsszunk és a fülünket hegyezzük, ez igaz lett lészen, *wahr*. Íme, amit őrizni lehet *(wahren, bewahren)* igazából. Isten őriz. Így őrizkedik a hadat üzenéstől".(16–17) Ez a „hadüzenet" már kezdetben „vala", maga „az üzenet egy hadi aktus, hadat üzent a nyelvekben és a nyelvnek, és a nyelv által, az, aki a nyelv*eket* adta, íme az igazi Bábel, amikor Jahve kiejtette a szót, Bábel, amelyről nehéz elmondani, hogy ez egy név vala, egy tulajdonnév, vagy egy köznév, mely zavart kelt."(17) A kérdés mindazonáltal marad: „Mi történik akkor, amikor megpróbáljuk fordítani ezt a *he war*-t? (...) A *he war* hívja a fordítást, egyszerre megparancsolja és megtiltja egy másik nyelvre való áttételt. Változtass meg – magadban – és főképpen ne érints, olvass és ne olvass, mondj és ne mondj mást, mint amit én mondtam és ami lett lészen: két szóban, *ami vala*. Szövetség és *double bind.*"(40)

Ez a szövetség és ez az időtálló kettős kötés kapcsolja össze a bibliai Bábel, a Joyce-Bábel és a Derrida-Bábel jeleneteit, amelyek strukturálisan ugyanazt mímelik, mindig, másként, egymástól nyelvükben különbözve, egymást nyelvükben kísértve, a nyelveik közötti fordíthatatlanság lehetetlenségét és szükségességét felismerve. Ez a nyelvi kísértés olyan kijelentésekig ragadtatja a Joyce-ot ironizáló Derridát, amely, már nemcsak egy újabb „Book of J" Biblia-fordításra vértezne fel, hanem egy „Book of D" körvonalait is előre vetítené, a maga könyvkívületében, amelynek kétségtelenül így hangzana az első mondata: „Kezdetben [vala] a különbség, íme mi történt, íme ami már megtörtént, *ott*, íme mi vala, amikor a nyelvezet aktus vala, és a nyelv írás. Ott ahol ez volt, *Ő* vala."(44) A mondat struktúrája Freudra emlékeztet, a mondat lefordíthatatlan sza-

---

[16] James Joyce, *Finnegans Wake*, London, Penguin Books, 1992.

[17] Bár egyértelmű a Joyce-szöveg alapján, hogy az általa megszólaltatott több mint negyven nyelvnek nem ugyanaz a szerep jut, ám a visszafordítások ugyanazon nehézséggel állítják szembe a fordítót, ami magyarul így hangzik: miként lehet magyarra fordítani az angol 'eredeti' magyarját.

vai – *He war* – Joyce-ra, a német és az angol nyelv közötti különbségre emlékeztetnek, és hogy a filozófia szálait is befűzze ebbe az egyre sűrűbbre szőtt szöveghálóba, Derrida Hérakleitoszt idézi, akinek franciául így kellett volna kimondania a sokat vitatott kijelentését: „différance de soi." (45)

Ez a „différance de soi" az Istené, a Hérakleitoszé, a Joyce-é, a Derridáé „már maga az az esemény, amelyet a könyv fordít, mímel, *ismétel*, ez az a hadi aktus, amely előtt bemutatkozik, maga, *Finnegans Wake*. Ez az esemény *vala*, eltörölhetetlen marad és nem tud mást csak eltörlődni. Ez az, ami kezdetben vala, ez maga, ez a dráma, ez az 'akció', amit csak eltörölni lehet, *mivel* eltörölhetetlen. Nem egy olyan esemény, amelynek kettős lenne a karaktere: eltörölhető/eltörölhetetlen. Maga ez a kettősség, ez az 'akcióban' lévő belső harc, ami egy nyelvi aktus, vagy még inkább, amint *látni* fogjuk egy írásaktus, íme maga az esemény, az, ami valójában volt: a háború, a háború lényege. Nem a háború Istene, hanem az Istenben lévő háború, az Istenért való háború, az Isten nev*ében* dúló háború, ahogy mondják, amint tüzet fog az erdő, akként harapózik el a háború, az Isten nevében dúló háború. Nincs háború az Isten neve nélkül, és nincs Isten háború nélkül. Azaz (...), szeretet nélkül. A háborút szeretettel lehetne fordítani, benne van a szövegben."(46)

A bábeli–joyce-i–derridai hang és írászavar bábelizálása arra utal, hogy Joyce-nál, amiként Derridánál is, nem pusztán szövegköziségről van szó, amely kimerítő és alapos munkával felderíthető lenne, amiként az irodalomkritika ezt már meg is kísérelte,[18] nem pusztán nyelvköziségről, amelyet a több nyelvet beszélők dekódolhatnak, amiként „Joyce kihívásának egyikeként" már meg is tették, több mint negyven nyelvet számlálva össze,[19] hanem nyelv és írás, hang és betű közöttiségről is, ami a leginkább fordíthatatlanná teszi Joyce szövegét, ami magát a fordítást is írás-aktussá avatja**:** „Ténylegesen: a bábeli zűrzavar az angol *war* és a német *war* között nem tehet mást, mint a hallásban meghatározódva eltűnik. Választani kell, és ez mindig ugyanaz a dráma. A zűrzavar a különbségben eltörlődik; és a zűrzavarral eltörlődik a különbség is, amikor kiejtjük. Kényszerítve vagyunk, hogy *vagy* angolul *vagy* németül *mondjuk*. Nem lehet mint olyant füllel felfogni. Szemmel sem egymagában. A különbségben levő zűrzavar a szem és a fül *között* kér helyt, egy fonetikus írás, amely rászed a látható jel kiejtésére, de ellenáll ennek a hangban történő tiszta eltörlődésének. A homográfia itt (a *war* mint angol *és* német szó) őrzi a zűrzavar effektusát. Menedéket nyújt a bábelizmusnak, amely a beszéd és az írás között játszódik. Anglo-szaxon kereskedelem, egy áru*(Ware)*-csere, az igazság pavilonjában, háború idején, Isten nevében. Ennek az írásaktusok által kell bekövetkeznie. Az esemény archívumának téresedéséhez kapcsolódik. Nem történne meg nélküle. Kell a betűkre és a lapra való átírás. Eltörölni a kopogást, megsüketíteni a grafikai kopogtatást, másodlagossá tenni a téresedést, azaz a levél/betű oszthatóságát – és itt aláhúzom hallhatatlanul, az oszt*hatóságát* [di*visibilité*] – ez annyit jelentene még, hogy a *Finnegans Wake*-et egy monologizmusban sajá-

---

[18] Lásd Stephen Heath, „Ambiviolences, Notes for reading Joyce", D. Attridge and D. Ferrer (ed), *Post-structuralist Joyce*, Cambridge University Press, 1984. 31–68; André Topia, „The matrix and the echo: Intertextuality in *Ulysses"*, 1984. 103–124.

[19] J. Derrida, *Ulysse gramophone, Deux mots pour Joyce*, Paris, Galilée, 1987. 15. „Joyce nevetéskitöréseinek egyike ebben a kihívásban visszhangzik: próbálják csak meg megszámolni azokat a szavakat és nyelveket, amelyeket én használok! tegyék próbára azonosító és számláló képességeiket! Mi egy *szó*?"

títjuk ki újra, egyetlen nyelv hegemóniájának rendeljük alá. A hegemónia megkérdőjelezhetetlen marad, bizonyára, de törvénye megjelenik mint olyan. Egy háború *(war)* során jelenik meg, amelyben az angol megkísérli eltörölni a másikat, a másik otthonos, neokolonizált idiómát, egyetlen szemszögből akarja olvasásra adni. Ami nem vala soha ennyire igaz, mint ma." (47–48)

Am Joyce, az ír, aki angolul ír, ellene is ír ennek a hegemónia-törekvésnek, a *He War* típusú bábelizmusokkal ellenszegül a nyelvnek, Derrida a francia-maghrebi, aki franciául ír, akinek az anyja nyelve nem az anyanyelve, akinek az az „egynyelv" adatott meg, a másiké, a „kettős tiltás" alá eső nyelv, „e kettős tiltás által elszabadított hullámverésben" nem hagyja figyelmen kívül Joyce szövegeinek ezt a vonulatát, még ha rá is nehezedik a Joyce-örökség adósságának súlya. Derrida azáltal hű ehhez az örökséghez, hogy a maga egynyelvével fizet meg neki, nem kifizeti, hanem ráfizet, nem kevesebb zűrzavart okozva a nyelvek között, a nyelven belül, mint maga Joyce. Ezt a nyelvet, amely nem az övé, próbálja „elsajátítani, háziasítani, *megpuhítani mint a taplót*, lángra gyúlva szeretni, elégetni (a tapló mindig kéznél van), talán lerombolni, mindenesetre jegyezni, átformálni, metszeni, bemetszeni, kovácsolni, tűzben olvasztani, másképpen, másképpen mondva magához téríteni".[20] Mindeközben tudatában van annak, hogy „a megpuhítás ebben az esetben álom volt. Miféle álom? Nem annak álma, hogy rosszat tegyek a nyelvnek (melynél semmit sem szeretek és tisztelek jobban), nem annak álma, hogy megértsem vagy megsebezzem a visszavágás egyik olyan mozzanatában, amelyet témámul választottam (...), nem annak álma, hogy ezt a nyelvet nyelvtanában, szintaxisában, lexikájában, a törvényét alkotó szabályok és normák korpuszában meggyötörjem, az erekcióban, mely maga alkotta meg ezt a törvényt a törvényben. Hanem az az álom, amelynek akkoriban meg kellett álmodódnia, talán az volt, hogy kieszközöljem, *történjen* valami ezzel a nyelvvel. A vágy, hogy kieszközöljem *ide*érkezését, azáltal, hogy kieszközlöm, történjen valami ezzel az érintetlen, mindig tiszteletre méltó és tisztelt, szavai áhítatával és a benne meghúzódó kötelességekkel imádott nyelvvel, történjen tehát vele valami annyira belülről, hogy még tiltakozni se legyen képes anélkül, hogy egyúttal saját kisugárzása ellen kelljen tiltakoznia, (...) annyira belülről, hogy mint önmagát élvezhesse abban a pillanatban, amikor önmagát újra megtalálva, önmagává változva elveszíti magát, mint az önmagához visszatérő Egy, abban a pillanatban, amikor egy felfoghatatlan vendég, egy megjelölhető eredet nélküli jövevény kieszközli, hogy ez a nyelv magához térjen, és arra kötelezi ezáltal, hogy ez a nyelv a saját nyelvében másként beszéljen. Egészen egyedül beszéljen. De magáért és a maga módján, testében őrizve ennek az eseménynek a kitörölhetetlen feljegyzését *[archive]*: nem szükségképpen egy gyermeket, de egy tetoválást, az öltözék alá rejtett pompás formát, ahol a vér a tintával keveredve az összes színt látni engedi. (...) Egy olyan liturgia megtestesült feljegyzése, melynek senki sem árulja el a titkát. Hogy igazából senki más ne sajátíthassa el. Még én magam sem, aki mindazonáltal benne leszek a titokban".[21]

Minden látszólagos erőszak és minden nyelvnek való kitettség ellenére, Derrida esetében nem egyszerűen csak arról van szó, hogy az írással „hadat üzen" a nyelvnek, nem csak annak felismeréséről, amit Heidegger a „Die Sprache spricht" [A nyelv beszél] mondattal kimond, és amit Paul de Man a „Die Sprache verspricht (sich)"

---

[20] Jacques Derrida, *A másik egynyelvűsége*, Pécs, Jelenkor, 1997. 76.

[21] Id. mű: 76–78.

[A nyelv ígér(kezik)/A nyelv elszólja magát.][22] többértelmű kijelentéssé ír át, hanem arról, hogy megpróbálja „szóra bírni" a nyelvet – donner la parole à la langue. Az adásnak, a „szóra bírásnak", az elszólásnak ez a mozzanata oldja „vidám nevetéssé" – minden bibliai veretesség, és Joyce nevetéskitörésének kétélűsége ellenére – a *He War* feszültségét: „*He war*, ez egy ellenjegyzés, megerősít és ellentmond, aláírván törli el magát. Azt mondja 'mi' és 'igen', hogy végezzen az Atyával és az Úrral, aki fennhangon beszél – nincs más csak Ő – ám itt a nőre hagyja az utolsó szót, aki a maga részéről azt fogja mondani *mi* és *igen*."(53)

Az igent-mondás alakzatai: igent-mondás szemmel, füllel, parfümmel

„Megpróbáltam összeszámolni őket – írja Derrida az *Ulysses Gramophone, ouï-dire de Joyce* című cikkében[23] –, több mint 222 alkalommal fordult elő a *yes* az eredetinek mondott változatban (és jobban tudjuk mint valaha, milyen elővigyázatossággal kell használnunk ezt a kifejezést). Ezt a kétségkívül nagyon is közelítőleges számot úgy kaptam meg, hogy csak az explicit formában megjelenő *yes*-eket vettem figyelembe." (73–74) Ebből 79 az utolsó fejezetben található, azaz a Molly „monológjaként" számon tartott részben, amelynek monológ voltát, éppen az „igen" paradox struktúrájának felfedésével kérdőjelezi meg Derrida.

De volt olyan is, aki „szemfülesebbnek" bizonyult Derridánál, „figyelembe vette az *ay* minden formáját is", és így jóval nagyobb számhoz jutott, nevezetesen 354-hez, amelyek közül a legutolsónak a legnagyobb a tétje, amely, ha hihetünk a francia fordítót idéző lábjegyzetnek, a maga kifogásolhatatlan angolsága ellenére, a legfranciább francia „igen" Joyce szövegében. „Íme ez a másik, Noel Riley Fitch kalkulusa a *Sylvia Beach and the lost generation, A History of Literary Paris in the Twenties and Thirties*, New York, London, 1983. Azért olvasom a teljes bekezdést, mert túl visz a *yes*-ek aritmetikáján: 'Az egyik megbeszélés Joyce-szal az *Ulysses* utolsó szavainak – 'and his heart was going like mad and yes I said Yes I will.' – Benoist-Méchin által történő fordítására vonatkozott. A fiatalember azt akarta, hogy a regény az 'akarom' utáni végső 'igennel' záruljon. Joyce korábban utolsó szóként akarta használni a *yes* szót (...), de a Benoist-Méchin által fordított lenyomatban az 'akarom' szó áll utolsóként. Egy napos diszkusszió következett, amelybe a világ minden nagy filozófusát belevonták. Benoist-Méchin – aki úgy érvelt, hogy a francia 'igen' erősebb és gördülékenyebb – meggyőzőbb volt a filozófiai diszkussziókban. Az 'akarom' tekintélyelvűnek és luciferinek hangzik. Az 'igen', érvelt, optimista, az önmagán túl levő világ igenlése. Joyce, aki már korábban meggondolhatta magát a diszkusszióban, órák múlva elismerte, 'igen', a fiatalembernek igaza volt, a könyv 'a nyelv legpozitívabb szavával' fog végződni (p. 109–110)". (74)

---

[22] Martin Heidegger, „Die Sprache", *Unterwegs zur Sprache*, Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann, (1959), 1985, 10; Paul de Man, „Promises (Social Contract)", *Allegories of Reading*, New Haven, Yale University Press, 1979. 277. A Heidegger és Paul de Man közötti „titkos *Auseinandersetzung*" értelmezéséhez ld. Jacques Derrida, „Actes, La signification d'une parole donnée (The meaning of a given word)", *Mémoires pour Paul de Man*, Paris, Galilée, 1988. 97–105; *A szellemről*, Bp., Osiris, 1995. 130–131.

[23] J. Derrida, *Ulysse gramophone, Deux mots pour Joyce*, Paris, Galilée, 1987. 57–143.

Ám Derrida nem éri be az igenek összeszámlálásával, különbséget tesz az igent-mondás *[oui-dire]*, a hallomás *[ouï-dire]* és az igent-nevetés *[oui-rire]* hallhatatlan jegyei között, a telefonkisasszonyokat megszégyenítő alapossággal jegyzi a „telefon-létre" kárhoztatott Bloom igeneit, megkülönbözteti ezeket az ágyban fekvő, emlékező, mindig telefonnál levő, külső-belső hívásra váró Molly igen-igeneitől, távolsági beszélgetésre utaló nyomokat mutat ki Joyce-igenei és Nietzsche igenei között, a *Dasein*-t tárcsázva hívja Heideggert – bár a *La carte postale* lábjegyzetének tanúsága szerint nem fogadta el a Martin nevében érkező távolsági hívást[24] –, feltérképezi az igennek és az igen-igennek a saját szövegeiben történő eddigi előfordulásait, az igen több mint 50 különböző típusú elmozdulását, az igent-mondás legalább tíz modalitását különíti el Joyce szövegében – 1. A kérdés formájában feltett igen; 2. a monologizált önaprobálás ritmikusan előforduló igene; 3. az engedelmességet jelző igen; 4 a tényállást elfogadó igen; 5. a vágyakozó igen, 6. a kiszámított, pontos igen; 7. a szórakozott udvariasság igene; 8. nyomatékosító igen; 9. a helyeslő igen; 10. a megerősítő igen. (Vö. 138–140) – majd további differenciálást sürget annak megfelelően, hogy az igen „monológban" vagy dialógusban hangzik el.

A számmisztika bűvöletében az igent-mondás három non-verbális formáját különíthetjük el Joyce és Derrida szövegeiben, amelyek a kommunikáció, a kapcsolatteremtés, a kapcsolattartás non-verbális mozzanataira épülnek: igent-mondás szemmel –„szemnyelv" – igent-mondás füllel – a nevetés nyelve –, igent-mondás parfümmel – perfümatív nyelv. A „szemnyelv" Mollyé, aki Derrida szerint legalább hetvenkilenc alkalommal mondja ki az igent az Ulysses utolsó fejezetében. Joyce az ő szájába adja, de a mi szemünkbe mondja az utolsó szót: „... well as well him as another and then I asked him with my eyes to ask again yes and then he asked me would I yes to say yes my mountain flower and first I put my arms around him yes and drew him down to

---

[24] J. Derrida, *La carte postale*, Paris, Flammarion, 1979. 25–26: „Meg kell jegyeznem, ma reggel, 1979. augusztus 22-én 10 óra körül, amikor ezt az oldalt gépeltem e könyvhöz, a telefon megszólalt. Az Egyesült Államok. Az amerikai telefonos kisasszony megkérdezi, hogy elfogadok-e egy 'collect call'-t (fordítsák le: P.c.v.) Martin (Martine-t mond vagy martinit) Heideggertől. Mint ilyen helyzetekben gyakran előfordult velem, amikor fölhívnak 'collect' módon, hallottam a hangokat, amelyeket fölismerni vélek a földközi vezeték másik végén: hallgatnak engem és figyelik reakciómat. Mit fog tenni Martin kísértetével vagy szellemével? Nem tudom összefoglalni a számolás mindazon kémiáját, amely nagyon gyorsan visszautasíttatta ('It's a joke, I do not accept'), miután megismételtettem többször Martini Heidegger nevét, remélve, hogy a vicc szerzője végre megnevezi magát. Ki fizet, a vevő vagy az adó? Kinek kell fizetnie. Ez nagyon nehéz kérdés, de ma reggel azt gondoltam, nem kellene fizetnem, legalábbis nem másként, mint a köszönet e jegyzetével. Tudom, azzal fognak gyanúsítani, hogy mindezt kitaláltam, mivel ez túlságosan is szép ahhoz, hogy igaz legyen. De mit tehetek? Ez az igazság, elejétől végig szigorúan, a dátum, az óra, a tartalom stb. Heidegger nevét már leírtam 'Freud' után a levélben, amelyet a gépben éppen átírtam. Ez igaz és bizonyítható, ha valaki meg akarja vizsgálni: tanúk vannak és a dologról szóló postai archívum. Felszólítom ezeket a tanúkat (Heidegger és köztem levő relék), hogy álljanak elő. Mindennek nem kell elhitetnie velünk, hogy egyetlen telefonos kommunikáció sem köt össze engem Heidegger fantomjával, ilymódon jobban mint más. Ellenkezőleg, elágazásaim hálózata, íme a bizonyíték, inkább elzáródna és több mint egy központra van szükség, hogy a túlterhelést elviselje. Egyszerűen legyen ma reggeli beszélgetőpartnereim szándékának megfelelően (sajnálom egy kicsit, hogy nem beszéltünk) Martinnal való magánkapcsolatom nem ugyanazon szabályok szerint zajlik."

me so he could feel my breasts all perfume yes and his heart was going like mad and yes I said yes I will Yes." („... ha már ő akkor legyen ő mért ne és a szememmel kértem hogy kérdezze meg újra hogy én rámondjam az igent és akkor megkérdezte mondanék-e igent havas szépe és előbb átöleltem igen és magamhoz szorítottam úgy hogy egészen érezze a melleimet tele parfümmel igen és a szíve ütött mint a bolondóra és igen mondtam igen legyen Igen.")[25] Derrida szemét, aki Joyce igeneinek „körültekintő, differenciált, lassú és rétegzett"[26] olvasatát adja, nem kerüli el ez a játék: „Az utolsó *Yes*, az utolsó szó, a könyv eszkatológiája csak azért adja olvasásra magát, mivel egy halhatatlan nagybetűben különbözik a többitől, hallhatatlan marad, csak látható, az *igen* betű szerinti bekebelezése a nyelv szemébe, a *yes* az *eyes*-ba. Szemnyelv. [*Langue d'oeil*]."(86) A szemnyelv szeme (d'oeil *[döyl*) az igenek (*yes, oui)*, a szemek *(eyes, oeil, yeux)* és a fülek *(ears, oreilles)* közötti szoros kapcsolatra épülve a fülhöz is szól, és ebbe a szólásba a gyász *(deuil [döy])* hangját „*mint gramofonált* jegyet"(76) visszhangozza Derrida szövegében. Molly igene nem csak a Derrida által kiemelt szempontok miatt tűnik szembe, hanem azért is, mert Joyce itt szövegszerűen igent mond egy írásra, szentesít egy írást mint női írást, amely szövegtestében is különbözik a szöveg eddigi részeitől. Halmazállapotát tekintve folyékony, viszkozitását tekintve hol tejre, hol a mézre emlékeztet, mozgását illetően hömpölyög, árad, egyre dagályosabbá válik, dallama fülbemászó, grafikája szembeszökő, hetven egynéhány oldalon át nem tartóztatja fel se pont, se vessző, magával Joyce-szal is kikezd, néven nevezi, szövegbe szólítja, tettre sarkallja – „... O Jamesy let me up out of this ..." [27]

A nevetés „maradéka", az igent-nevetés, a nevetés tonalitásainak elkülönítése Derrida érdeme, aki miközben abban a több mint két szóban, amit Joyce-ra szán, bevallja: „És mégis, nem vagyok biztos abban, hogy szeretem Joyce-ot. Még pontosabban, nem vagyok benne biztos, hogy szeretik őt. Kivéve, amikor nevet – és önök azt mondják, hogy mindig nevet. Ez igaz, erre vissza fogok térni, de mindez nevetése különböző tonalitásai között történik, abban a finom különbségben, amely a nevetés különböző minőségeit elválasztja."(20) – az igent-nevetéshez kapcsolódó „kettős viszonyának" értelmezését ígéri, amelyet nem pusztán Derrida „kettős kötések" – *double bind* – iránti megkülönböztetett figyelme indokol, amely, hozzátehetnénk, magában hordja a kettős vakság – *double blind* kockázatát is –, hanem „maga a Joyce-aláírás" által „megkívánt". (116–117)

Derrida két füllel figyel Joyce nevetésére, és a *Joyce-tudósok* által már felfedezett és azonosított homéroszi, rabelaisi nevetésen túl, két különböző igent-nevetésről szerez hallomást: „Egyik füllel, egy bizonyos hallással, egy reaktív, sőt negatív igent-nevetést hallok visszhangzani. Élvezi a hipermnezikus uralást, és a pókháló szövést, mely kihívás minden más lehetséges uralás számára, annyira bevehetetlen, mint egy alfa vagy omegaprogramophone, amelyben minden történet, minden elbeszélés, diskurzus, tudás, minden eljövendő aláírás, amelyek a Joyce-intézményekhez fordulnak, és néhány másik, amelyeket elő fognak írni, előzetesen computálnak minden effektív compute-

---

[25] James Joyce, *Ulysses*, London, Penguin Books, 1992. 933; James Joyce, *Ulysses*, (ford. Szentkuthy Miklós) Budapest, Európa, 1986. 947.

[26] J. Derrida, *A disszemináció*, Pécs, Jelenkor, 1998. 34.

[27] James Joyce, *Ulysses*, London, Penguin Books, 1992. 914. A Jamesy Joyce-ra utalásához ld. Declan Kiberd Jegyzeteit 914.25, 1193, a magyar fordításhoz pedig Kappanyos András, „Ulysses a nyughatatlan", *Átváltozások*, tizedik szám, 1997. 52.

ren túl, előre felfogott, fogoly, előre megmondott, részekre bontott, metonimizált, kimerített, mint az alanyok, akár tudják, akár nem. A tudás és az öntudat nem intéz el semmit, ellenkezőleg. Teljesen jogosan megengedi, hogy a mester aláírás szolgálatába állítsa a számítás pótlékát. Nevethet Joyce-on, de méginkább adósa marad annak, ami ezután következik. Amiként az *Ulysses*-ben mondja (197). *'Was du verlachst wirst Du noch dienen.*/Brood of mockers."(117) Ez Joyce „diadalmas" és „ujjongó" nevetése, aki a maga fortélyaival, cseleivel Odüsseusz és Ulysses bolyongásainak minden részletét megpróbálja kézben tartani, miközben szemmel tartja, kiszámítja és beprogramofonozza az Ulysses-olvasás cseleit is. Ebben a nevetésben Derrida felfigyel egy másik hangra, a nevetés mélyén rejlő „gyászra", „a nevetés rezignált tisztánlátására" is. (117)

Másik füllel, egy másik tonalitást vél felismerni: „De úgy tűnt nekem, hogy ennek az igen-nevetésnek az eszkatologikus tonalitását egy teljesen más zene, egy teljesen más ének hangzói dolgozták meg, járták át, inkább azt mondanám *kísértették*, vidáman telebeszélték. Hallom is, teljesen a másik közelében, amiként egy igent-nevetés adósság nélküli adománya, egy elhagyott adomány vagy esemény könnyed, kvázi amnezikus igenlése, az, amit a klasszikus nyelvekben 'műnek' neveznek, elveszített és tulajdonnév nélküli aláírás, amely csak azért mutatja és nevezi meg minden kézjegy újrakisajátításának és meghonosításának ciklusát, hogy lehatárolja benne a fantazmát; és ezt azért teszi, hogy a másik jövetelehez szükséges áttörést lehetővé tegye, egy másikét, aki mindig nevezhető Illésnek, ha Illés az előreláthatatlan másik neve, aki számára meg kell őrizni egy helyet, nem a központ nagy intéző Illése, nem a megaprogrammotelefonikus hálózat Illése, hanem a másik Illés, Illés a másik. De íme, egy homonímia, Illés mindig lehet egyszerre az egyik és a másik, nem lehet az egyiket felkérni, úgy, hogy ne kockáztatnánk a másikat. És mindig kockáztatnunk kell az elveszítését. Visszatérek tehát, ebben az utolsó mozzanatban, az egyik igent-mondásnak a másikkal való megfertőzésének kockázatára vagy esélyére, egyik Illésnek, azaz nekem a másikon való élősködésére."(120–121) Ha hihetek a fülemnek, akkor ebbe a második nevetésbe már erőteljesen belehangzik Nietzsche és Derrida nevetése. Derrida, aki minden bizonnyal tudatában van annak, hogy az nevet igazán, aki utoljára nevet, a Joyce-szövegnek adja meg az utolsó nevetés jogát – „the last word in stolentelling"[28] –, és pusztán azt figyeli, ahogy „a nevetés azon nevet, hogy az örökösök, az olvasók, az őrzők, a *Joyce-tudósok* és az írók generációi örökre adósságba verik magukat,"(119) amint szemet vetnek a nagy „pelagiarista" szövegére.

Az igent-mondás parfümmel, a perfümatív nyelv Bloomhoz kapcsolódik, bár Derrida leleménye: „Emlékezzenek csak Bloomra a patikában. Többek között parfümökről beszél. És emlékezzenek csak Molly igeneire, a fű is a parfüm elemeihez tartozik. Megtehettem volna, és erről álmodtam egy pillanatig, hogy ezt a diskurzust a parfümök, a *pharmakon* értekezésévé teszem és a *Du perfumatif dans Ulysses – A perfümatívumról Ulysses-ben* – címet adjam neki."(129) A Derrida-szöveg nyílásán át Bloom ezennel *Platón patikájába* lép, és a maga nevével, nevében és nemében a disszemináció játékának adja át magát, perfümatívumaival nem csak a beszédaktus elméletnek vág vissza, hanem perfümatív ellentmondás gyanújába keveredik, miközben a házasságra, Mollyra parfümmel mond igent – parfümmel ír alá: „a nagy parfüm álom, a Nauszikaá jelenetben zajlik; a Molly iránti hűség mozzanata, amely a 'Yes. That's her perfume' kijelentéssel kezdődik, és úgy nyilatkozik meg, mint a parfümök grammatikája."(131)

---

[28] James Joyce, *Finnegans Wake*, London, Penguin Books, 1992. 424.

Derridát mindazonáltal nem csak a hallható, látható, szemmel, füllel, parfümmel mondható igenek érdeklik, hanem az „igen" paradox struktúrája, mely Molly „monológjának" monológ voltát is kérdésessé teszi: „Egy olyan helyen vagyunk, amely *még nem* az a hely, ahol a tagadás eredetének, a kétségbevonásnak és az igenlésnek a nagy kérdései ki tudnának vagy ki kellene bontakozniuk. Nem is az a hely, ahol Joyce az *'Ich bin der Geist der stets verneint'*-et fel tudja forgatni, azt állítván, hogy Molly az a test, amely *igent* mond. Az az *igen*, amelyről most mi beszélünk, minden felforgató alternatíva, minden dialektika 'előtti'. Ezek feltételezik és beborítják. Még mielőtt az *Ich bin Ich*-je állít vagy tagad, tételeződik vagy elő-feltételeződik: nem mint *ego*, tudatos vagy tudattalan én, női vagy férfi szubjektum, test vagy lélek, hanem mint pre-performatív erő, amely az 'én' formája alatt, például, jelzi, hogy az *én* a másiktólhoz szól [*s'adresse à de l'autre*], bármennyire meghatározatlan legyen is ez: 'Igen-én', 'igen-mondom-én-a másiknak', még akkor is, ha *én* 'nemet' mondok, és még akkor is, ha úgy szólítom, hogy nem mondom. A minimális és elemi *igen*, a telefonbeli *halló* vagy a kopogtatás a börtön falain keresztül, jelez, a mondani-akarás és a jelentés előtt: 'én-itt' hallom, válaszolok, van jel, van másik."(126–127)[29]

Az igennek ez „a pre-performatív ereje", a másik által lehetővé tett másikhoz szólás, a másik hívása, legyen az belső vagy külső hívás, az erre mondott igen, történjen az szemmel, füllel vagy parfümmel, lehetetlenné teszi a monológot – a Mollyét is – mint mono-logoszt, a dialógust is mint dia-logoszt, megtöri a logosz egységét és egy „eredendőbb" megosztottságra, különbségre mutat rá, arra, ami már kezdetben „öndifferancia" – différance de soi – vala [He War], ami ugyan túl vagy előtte lehet a „dialektikának", a „felforgató alternatíváknak", a „mondani-akarásnak", a „jelentésnek", de csak a másik által szólhat, csak a nyelvben íródhat másként, a másik nyelveként, magán hordva az őt (szöveglétre) hívó másik nyomait, számolva azzal, hogy a másik nyelve sem csak beszél – „Die Sprache spricht" –, nem csak ígér(kezik) vagy éppen elszólja magát – „Die Sprache verspricht (sich)" – hanem alakoskodik, alakzatoskodik, ráadásul az is megeshet, hogy igencsak (félre)beszél – „Also Spuke Zerothruster".[30]

---

[29] Joyce leveleiben a *Faust* első sorainak eredeti átiratát adja: *Ich bin der [sich] Fleisch der stets bejaht"*. J. Joyce *Selected Letters*, IV, p.285. Idézi Daniel Ferrer – Jean Michel Rabaté, „Ich bin der/das Weib ... Molly Blomm au neutre", *Lectures de la différence sexuelle*, Paris, des femmes, 1994, 248.

[30] James Joyce, *Finnegans Wake*, London, Penguin Books, 1992. 281.

Fried István

Irodalomelméleti/történeti indulások

Rimbaud-nak, a „kölyök-Shakespeare”-nek legrövidebb prózaverse a *Départ*, amely kezdést éppen úgy jelent, mint elindulást, használja a sportnyelv is amolyan 'start' értelemben. A *Színvázlatok* gyermekifjú szerzője ennek a kiszakadásnak, útnak indulásnak eufóriáját önti (majdnem) ritmikus prózájába, arányos bekezdésekkel szabdalt retorizált beszédébe. Az új felé nyitás-„startolás” immár nem a baudelaire-i modernitás felhangjaival, hanem az egymástól távoli jelentéseknek a költészet mágiája (a szó alkímiája) révén történő összekapcsolásával, szinesztéziás képzetekkel hitelesítődik.

Az irodalomelméleti indulások, váltások, „kezdések” többnyire nem ily drámaiak, jóllehet (például H. R. Jauss programtanulmánya) heves tagadásban, megsemmisítő bírálatban, „anomáliák” kipécézésében jelesked(het)nek. Kiváltképpen ma, amikor régebbi típusú „monológikus”-nak bélyegzett beszédmódokat az önmagára, önnön gondolkodására és gondolati futamaira, nem egyszer (nyelv)játékos előadására reflektáló, máskor önnön bizonytalanságát a bizonytalanságban ejtéssel kompenzáló modor próbálja fölváltani; s miközben haláljóslatok rémítgetnek (a szubjektum halálától a szerző haláláig, a történelem végétől az irodalom végéig), egyre újabb törekvésnek vagyunk a tanúi, amelyek az irodalomtudományos beszédmód hatókörét, érvényességét kitágítanák, és a jelenkor szinte valamennyi, irodalommal bármi módon érintkező jelenségét belefoglalnák abba az értelmezési keretbe, amelyben eddig jórészt vagy kizárólagosan irodalminak mondott művek analizáltattak. Az a fajta irodalomtudományos Gesamtkunstwerk (összművészeti alkotás), amely szorgosan kölcsönöz a nyelvészettől, a pszichológiától, a szubjektumelmélettől, vagy éppen újhistorizmusként deklaráltatik, valójában az irodalom(tudomány) önvédelmi reflexe, a radikális pluralitásként elgondolt posztmodern vízió irodalomkritikai leképződése. Annyi tetszik bizonyosnak, hogy új irodalmi alkotásokról már aligha lehet a régi módon érdemlegeset mondani, és a régebbi meg még régebbi alkotások is megújulnak, ha nem az elunt módon olvassuk őket, hanem vállalva maiságunkat és legmaibbságunkat, eszerint eleve *újra*-olvassuk őket.

Örvendetes, hogy egyre több egyetemi városban akadnak, sőt: vannak olyan értelmező közösségek és oly értelmező egyéniségek, nem kevesen az idézett Rimbaud-mű életkori évszámát aligha meghaladó korosztályból, akik maguk elé téve angol, francia, német és magyar szerzők, poéták, irodalomtörténészek, irodalombölcselők és regényírók műveit, föllelik ez újra-olvasás örömét, a maguk módján (immár nemcsak olvasnak, hanem) írnak (is). Tanulmányokat, recenziókat, olvasmány-beszámolókat. A cél mindenképpen az értés, amely megértése másnak, miközben ott munkál az ön(meg)értés buzgalma. Az ismertetés sem lecke-fölmondás, hanem válogatás, a kritika nem szemlézés, hanem értékelés, a tanulmány pedig nemegyszer az újfajta olvasási, tehát értelmezési lehetőség kísérlete. S mert a vállalt feladat ily összetett, ennyiféle, ennek következtében a beszédmód változatos, a szigorúan szaknyelvi előadástól az oldottabb, a tárgyszerűen higgadt mondatfűzéstől a játékosabb írásig: mindegyik fogalmazás jogosult, elfogadható, a választott területhez illő.

Ha a keresés kultúránk, irodalmaink egyik alap-motívuma, lényegi helyzete, ne csak az irodalom kísérletezőit, hanem az irodalomról, az irodalomtudományról szólók kutatásait is lássuk meg; figyeljünk föl arra, hogy egy új nemzedék friss szavaival igényli a meghallgattatást; a szabadság–rend–játék triádja jelentkezett általuk, olyan műhelymunkáról van szó, amelyben helyet kaptak egymást máshol talán tagadó, mindenesetre nem csekély kétkedéssel fogadó *diszkurzus*ok, a munka során azonban az egymást akceptálás nemes gesztusaitól kísérve formálódtak tovább. „Indulás az új érzés és az új zaj felé." (Rimbaud)

HEGYI PÁL

Az olvasás rettenete

„Nem kell félnetek: jó lesz."
János, esztergomi érsek

Az olvasó, aki joggal vár magyarázatot a címben rejlő fenyegetésre, még inkább feljogosítva érezheti magát, hogy visszautasítsa az egykori egyházi főméltóság szavaiban rejlő bíztatást – végül is ne nyugtatgassa őt itt senki, mikor még csak meg sincs ijedve. S jól teszi, ha így érez: végtére is számtalan szebbnél szebb bizonyítékát találhatjuk annak, hogy az olvasó teljességgel ura helyzetének. Elég, ha levelező partnert keresve felütjük valamely idevágó profilú magazin *penfriend* rovatát, s már ilyen felületes tájékozódás után is azt kell tapasztalnunk, hogy embertársainkra a zenehallgatást és a filmnézést megelőzve az olvasás szeretete a legjellemzőbb. Néhány egyedi, illetve műfaji kivételtől eltekintve tehát olvasni leginkább szeretünk, nem pedig félünk. Ahogy az életszeretettel szemben nem találjuk párját, az életfélelmet, úgy láthatóan az olvasás rettenetét sem kereshetjük az olvasás aktusán kívül, mert aki fél olvasni, az nyilvánvalóan nem is teszi. Magától adódó közhely, hogy vonzódás és taszítás az olvasásban kibomló szerelem kettős száron csüngő gyümölcse: mindez azonban éppen hogy ellentmondani látszik annak a szándékunknak, hogy e két viszonyrendszer közül bármelyiknek is – hát még éppen a kevéssé szimpatikus *rettenetnek* – különös fontosságot tulajdonítsunk. A fülön függő cseresznyepár egyike feketéllőn hívogat, édes zamatával egyre csak csábít, ám azonos tőről fakadt társa már undok és kukacos – hulljon hát a férgese. De vajon ki tudná megmondani, hogy hol áll meg?

Bevallhatjuk, nem is titkolt szándékunk annak bizonygatása, hogy az olvasás szeretetét fortélyos félelem igazgatja, hogy elválaszthatatlan a jelenlét, a Másik és az élvezet elvesztésétől való félelemtől, így a kedves gyümölcs-hasonlatot elkerülhetetlenül le kell váltania valamilyen illő tiszteletet parancsoló és szikár parabolának.

A nyelvnek – legalább is egy időre – azért is szigorodnia kell, mert félő, hogy az eleddig leírt és eztán leírandó mondatok feltételezte metapozíció erősen kérdéses, hogy minden pontján az, s ha valaki megpróbálná a kérdőjelként kígyózó sárkánynyakról levágni a fejet, rögtön kettő tekeredne elő a vágás helyéről. Ijesztőnek tűnik, hogy

a rettenet nem tettetett: az irodalom riadalom attól, hogy van még valaki a szobában. Az összekuszálódott kérdések labirintusában mégis ellenállhatatlanul von bűvkörébe a kommunikáció szikrázó extázisa. S bár ezen írás vállalkozása, az olvasói bevonódásra való rákérdezés alapvetően narratológiai természetűnek tetszik (és ezenkívül még szemiotikainak, pszichoanalitikusnak, nyelvfilozófiainak, befogadáselméletinek...), e kérdések légiója ezúttal egy szubjektumelmélettel foglalkozó írásban, Slavoj Žižek *A Valós melyik szubjektuma?* című tanulmányában[2] eredt a nyomomba. A teorémák gólemeitől körülvéve, Žižek szövegét rémülettől nyirkos kezemben szorongatva sem vállalkozhatom többre egyetlen fogalom, a *paranoia* körüljárásánál. Ennek következőkben vázolandó elgondolása egyszerű kísérlet a mind neuróziskénti, mind az Ihab Hassan-i értelemben használt tudatállapot újabb bevezetésére.[3] Írásom két része a mottó kettősponttal határolt tagmondatai szerint tagolódik: az első pontban a Lacant elemző Žižekhez igyekszem kommentárokat fűzni, hogy aztán kettős fedezékből szólhassak a másodikban.

I.

A paranoiás, akit rögeszméi bárhol megtámadhatnak, jobban teszi (sőt, ennél jobb dolga aligha is van), ha legalább számon tartja a reá leselkedő veszélyeket. A szorongás, hogy bármily messze kóboroljak is, mindenütt ugyanaz fogad, listát íratott velem, hogy amikor arról olvasok, hogy valaki olvas, mi az, ami bármiről bármikor beugrik. Tehát: *temporalitás/atemporalitás; paradoxitás; a kettős negáció/az ellentétes értelmű összetett mondatok szematikai összekuszálása; véletlen/vakfolt, reflektálatlanság/önreflexió; metaszint/szintváltás; a fenséges; a bevonódás/bevonás aktusa; hatalom/alávetettség; jelentés/jelölés; illúzió/valóság; az önmagát vagy önmagánál nagyobbat inkorporáló rendszer; tudat/öntudat, valami mint valami/valami mint olyan...* Ám ez az enyhet ígérő fogalmiság semmire sem lehet biztosíték, a következő bekezdésekben a felsoroltak valamennyien ott zsizsegnek majd, csak hogy nyugtalanító jelenlétükkel borzolják a kedélyeket.

Hogy a félelem tárgya oka-e vagy terméke a félelemnek, az persze attól is függ, hogy a félelem tárgya maga is paranoid-e, vagy kizárólag az alany az. Ha az olvasó paranoiás, akkor ez az utóbbi kérdés maga a válasz: a semmi körüli mozgás.

Žižek tanulmánya arra vállalkozik, hogy rehabilitálja a félreértelmezett Lacant a posztstrukturalizmus vádjai alól. A lacani elméletben a *nincs metanyelv*-jelmondata nem pusztán a valamiről való beszéd emancipálása valami beszédéhez, elbeszélődéséhez képest, hanem a bármily kijelentésben mindig jelenlévő távolság posztulálása. Éppen ezen a ponton látszik a legvédtelenebbnek a posztstrukturalista poeticimus mint szándék, hiszen a feltételezett pontos jelentés szándékolt szubverziója csak egy leírható teoretikus álláspontból, metapozícióból válik elképzelhetővé. Radikálisabb megoldást ajánl egy Lacantól idézett mondat performanciája: „De ez pontosan az, amit mondani akarok és amit mondok is – mivel, amit mondani akarok, az az, amit mondok." Ehhez mindössze annyit fűz Žižek, hogy az ilyen kijelentések akadályozzák meg a metanyelvi pozíció elfoglalását. Hogy ezt mindketten pontosan miként érthették, talán rekonstruálható abból, ami ténylegesen elhangzott. Ha kísérletképpen úgy fejezzük be az idézetet, hogy „(...) mivel amit mondok, az az, amit mondani akarok", a mondat megőrizni látszik azonosságát. A szemantikai struktúrának a beavatkozással szembeni ezen ellenállása legalábbis árulkodó lehet. Hisz ahogyan az is elképzelhetetlen,

hogy bárki képes legyen valódi szabad asszociációra, úgy az sem gondolható el, hogy valaki képes volna magát megóvni tőle. A szabadság, akárcsak a gonoszság vagy az eredendő szégyenérzet, atemporális kategóriák, csak apriori választásként gondolhatók el. Ezért állítható, hogy a köznapi nyelv egyben önmaga tiszta metanyelve. Bármely kijelentés önmagától való távolsága mindig jelenlévő, időbeliségében meghatározott távolság, ehhez képest lehetetlen bármely metapozíció elfoglalása, hiszen az már egy másik kijelentés lenne, melynek úgyszintén megvolna a távolsága saját magától.

Žižek kommentárjában tehát Lacan nem az üldöző és üldözött metapoziciótapadás felől radikalizálja a megszólalás ontológiáját, hanem a bármely beszédaktus *itt és most*-jában lelepleződő távolság kiterjesztésével. A nyelv mondódása sohasem lehet identikus, vagyis visszatérve a Lacan-idézethez: a szubjektum, melyet a nyelv beszél, azt akarja mondani, hogy mást mond. Žižek egyetlen mondatba sűríti ennek a hatásnak a jellemzését: „önmagára utaló mozgása során a jelölő nem zárt kört, hanem egy bizonyos űr körüli ellipszist ír le."[6] Az elsőre metaforaburjánzás áldozatának látszó mondat úgy ér(t)hető el, ha nem hagyjuk figyelmen kívül, hogy az ellipszis nemcsak hiányt, hanem azt az optimális geometriai formát is jelenti, amelynek két fókusza van. Vagyis a jelölő mozgása az önmaga különbségét hordozó kör alakzatát írja le.

A jelölő Lacannál nem egyszerűen a reprezentáció-idea anyagi reprezentációja, de a reprezentáció hiányát jelöli: az eredendően elveszett tárgy helyén keletkező űrt tölti ki. Lacannál a fallikus jelölőben önnön hiánya (a kasztráció) jut pozitív létre. Amennyiben ez a jelölő nem kapcsolódik az objektum hiányához, vagyis metapozícióba kerül, úgy mester-jelölővé, címmé, a reprezentált valóságon kívül eső valóság reprezentációjává válik. Vagyis megfelelő utat nyit, rendet vág a jelölők kuszaságában, másfelől azonban be is von, magába ránt, így a feltételezett rend feltalálása érdekében megtett út a puszta bevonódás aktusában nyeri el jelentőségét. A mester-jelölő logikája szerint működő viccek (például a Žižek idézte Lenin-vicc[7]) elvesztik hatásukat, ha a mester-jelölőt jelölőként olvassuk.[8] A szövet, azaz bármely szubjektum a Másik mozgásából, az áthaladás aktusából nyeri szorongató és ellenállhatatlanul vonzó hatalomvágyát, a vágy hatalmát: a potenciális potensséget. A szöveg összes metagesztusa így hívógesztussá lesz: a lacani vágy kitermeli tárgyokát, az okozatokként megjelenő, egy másik szintet előfeltevésként tételező metapozíció kikényszeriti az értelmezést. Ezzel szemben a befogadó metanyelvi távolsága meghiúsítja a bevonódást, az áthaladást[9]"

A szimbolizációnak ellenálló, a helyére mindig visszatérő Valós Lacan kései értelmezésében egybeesik a trauma csak hatásaiban, strukturális torzulásokban megkonstruálódó kemény magjával. A *Valós mint kezdőpont* tehát a Képzetes szimbolizációját jelölő, nem bevéshető, hanem önmagát bevéső entitás, míg a *Valóst mint eredményt* az okozatokként megjelenő strukturális hatások megmagyarázására szolgáló erőfeszítések hozzák létre, mégpedig mindig utólagosan. A Valós tehát üres hely, mely ellenáll a szimbolikus bevésésnek. A szubjektum emblémája ehhez viszonyulva leginkább a joggal divatos hagyma lehetne, lévén a szubjektumot a szimbolizációs folyamatok létrehozásának ismétlődő kudarca strukturálja. Ahhoz, hogy a szubjektum a látszatot mint látszatot[10] érzékelhesse, mozgásba kell lendülnie, át kell haladnia rajta (a dolgok mögé kandikálni), de ott nemcsak hogy önmagát mint a látszatot éltető egyetlen energiaforrást találja, hanem a semmit, ami ő maga. Lacan számunkra egyik legfontosabb állítása az, hogy a kérdésre a feleletet, a rejtélyre a megoldást, az okozatra az okot, a saját önazonosságának magvát kereső szubjektum az áthaladással mást nem, csak saját áthaladásának aktusát találja meg. A látszat ilyen fenomenológiája alapvetően paradoxikus és

önreflexiv, hiszen a látszat „azzal téveszt meg, hogy megtévesztést színlel".[11] Az illúzió pusztán létével azt állítja, hogy van mit elrejteni, ám azt eltávolítva csupán strukturális ürességet, derridai értelemben vett nyomot [trace] kapunk. A szubjektum félelme a kudarctól (ahogy a boldogság elszánt akarása ellehetetleníti annak elérését) valójában az igazságtól való rettegést fedi el, hisz az igazság pusztán hatásaiból visszamenőlegesen megkonstruálandó üres hely. Žižek szerint ez a félelem és rettegés teszi kényszerneurotikussá a mindig a Valóssal oppozícióban elgondolt szubjektumot. E félelem és rettegés viszonya mintázza a jouissance iránti vágyban meghatározódó szubjektum kétféle neurózisának paradox kapcsolatát. A kényszeres neurotikus megrögzött kételye, mely az élvezet elviselhetetlen fokától tart, csupán egy elfedő stratégia része, mely leplezni hivatott a szubjektum hisztérikus neurotikus tudatformáját. Ez utóbbi az attól való szorongásnak struktúrája, hogy vágyának nem létezik valós tárgyoka. A szubjektum félelme és rettegése, akárcsak neurózisai, paradox viszonyban állnak egymással: a kényszeres neurózis egyfelől alfaja a hisztérikus neurózisnak, másfelől válfaja is.[12] Vagyis a hisztérikus neurózis mint nem (genus) két fajt rejt magában: a kényszeres neurózist és önmagát mint saját alfaját. A paradoxon itt sem megoldandó talány, hanem maga a talány valamint a talányra adott válasz együttesen. Ugyanez a helyzet Žižek példájában[13] a társadalom organicista és individualista felfogása között feszülő oppozíció esetében. Bár egyaránt igazolhatónak vagy támadhatónak tűnik mindkét meghatározás, mégis kétségtelenül kizárják egymást. Žižek azt állítja, ez az elsőre ismeretelméleti korlátnak tűnő önellentmondás maga a jelenkori társadalom lényegi antagonizmusa, s mint ilyen annak egyetlen lehetséges definiciója. A paradoxon a formalizáció holtpontján képes arra, hogy ha nem is magát a Valóst, de a Valós bevésésének lehetetlenségét, annak hiányát lokalizálja. Ugyanígy a kettős tagadás sem állítja vissza a pozitív azonosságot, a negáció negációja azzal, hogy valamiféleképp megelőzi tárgyát, kívül kerül a pozitív-negatív dichotómián, visszamenőleg pedig megerősíti a tagadás affirmatív szerepét egy kétpólusú rendszer egyik előfeltételeként.

A hiány tulajdonságokkal és minőségekkel bíró üres helyei hitegetik a szubjektumot, bármerre közelítsen is. Ha a fikció *véletlenül* elfoglalja az igazság üres helyét, azt a szubjektum igazság-hatásként érzékeli. A szimbolikus struktúrának pedig tartalmaznia kell azt a saját lehetetlenségét strukturáló egyet[14], mely *esetlegességében* a strukturális szükségszerűség visszaállításának pozitív feltétele.[15] Bármely Valós objektum foglalja is el a Lacan által *das Ding*nek elnevezett szintet, létrejön a fenséges minősége, melyet valójában a távolság szervez, s melyet a hozzá közeledő menthetetlenül pusztulásra ítél.[16]

Žižek szövegének belső logikájából is következik, hogy a térbeli metaforák a bináris oppozíció másik tagját, az időbeliséget hivatottak elfedni. Az apriori döntések lehetőségében feltételezett atemporalitás a saját dichotómiáját megelőző paradoxonok sorába tartozik. Ez a paradox ontológiai állapot lehetővé teszi a nyelv tiszta referencialitását, megszünteti a hiányt, így a Valóst, a szubjektumot és a mozgást is. Az időbeliség az, ami lehetővé tesz különbséget, távolságot, metapozíciót, ami okozatok formájában jelenik meg, s ami a félelemtől, rettegéstől, így hát vágytól eltöltött szubjektum áthaladásával létre hozza az ok visszamenőleges megkonstruálását. Az áthaladás: az értelmezés és olvasat révén, tehát a jelölő szubjektuma reprezentációjának eredményeképp létrejövő, mindig ismétlődő kudarc az, amely lehetővé teszi a szubjektum szerveződését. A jelölő szubjektuma pedig nem más, mint tulajdonságokkal, hatásokkal, okozatokkal felruházott, szubsztanciával nem rendelkező, tehát csak fenoménként érzékelhető és lokalizálható, de meg nem közelíthető üresség és hiány.

II.

Az olvasás alatt álló szöveget, akár csak a kommunikációs folyamat másik végén szereplő olvasót, szintén paranoidnak kell tekintenünk, amennyiben két szubjektum érintkezéseként gondoljuk el az olvasás folyamatát. Ha olyan szövegről van szó, amelyben textuálisan is kimutatható, hogy az a történet elmondódását tematizálja, ebben az esetben a paranoia a szöveg episztemológiai szintjén is meg kell jelenjen. Csak az történhet meg, aminek nem az elmondása történik. Nincs olyan archimedesi pont, amiből a kibeszélés lehetségessé válna, a bekötött metaszint megteremti saját narratív terét és idejét, történetté válik, tehát akcióvá. A véletlenszerűen megjelenő információ töredékekből az érzékelő tudat kényszeresen rejtélyt, vagyis történetet kovácsol, a történet pedig csak elmondásában/olvasódásában létezik. A szubjektum bevonódik, és egyben megteremti az akciót azzal, hogy részese lesz. Így, ha a történet elmondása maga is történetté válik[17], a szöveg idejét a fentiek értelmében neurotikus temporalitásként jellemezhetjük. Roland Barthes narratológiai terminusaival élve a metaszint narratív egységei csak akkor válnak funkcióvá, katalizátorrá, magfunkcióvá, indexikus jellé, nem pedig a kommunikációt gátló narratív formává, ha a szöveg felgerjed, hatványozódik, labirintussá lesz. Megjelenik a *mise en abyme*-ba kódolt paradoxon, az önmagát leplező rejtély, a narratív csapda. Ezzel magyarázható a saját metaszintjét tematizáló szövegben fel-felbukkanó transzcendens jelölők zavarbaejtő jelenléte.[18] Egy metapozícióját inkorporáló szöveg metafizikus jelölői nem mutatnak ki a szöveg testéből, hanem a valóság és fikció különbözőségének játékbahozásával saját maguk is a bevonó hatóerő részeivé válnak.[19] E paranoid temporalitás alakzata az időhurok, s ebben két pont között oszcilláló tüköridőben uralkodik el az eldönthetetlen [undecidables] és a plurális [plural]: ugyanazokra a kérdésekre mindig ugyanazok a feleletek hangzanak el, vagy ami ugyanaz, a megszámlálhatatlan kérdésre érkező megszámlálhatatlan válasz tetszőleges sorrendben köthető össze. A beleértett olvasó szerepe és az olvasói funkció is paranoidként definiálódnak ebben az esetben. A beleértett olvasó kijelölte (vagyis már eleve önkényes értelmezői helyzetből konstruálódó) olvasói pozíció a fokozatos felépülés látszata mögé rejti magát, miközben újra és újra szétzilálja a nyomában koslató olvasói elvárásokat, az azonosság fenntartására tett erőfeszítéseket, a mindannyiszor felépített történetvariációkat: egyetlen szóval az egységet.[20] Mikor becsapja a könyvet (vagy kötelességből saját magát), ennek a pozíciónak áll ellen az az olvasó, aki nem szereti, ha becsapják, akit nem nyűgöz le és szív magába az örvény, akit feldühít a megoldatlan rejtvény, bosszant a paradoxon, aki fogódzókat keres, és nem vállalja az érintettség kockázatát. Fél, hogy rajtakapják.[21] Az olvasás rettenete nem ilyesfajta (v)iszony, hanem az olvasás paranoid aktusának előfeltétele. A paranoid helyzetbe hozott olvasón a kommunikáció extázisa lesz úrrá. Minden provokálja: projektál és introjektál, a folyamatban beáll a szupravezetés hatása, minden összekapcsolódik mindennel, metonimikus hálók bomlanak valamennyi irányba: – egy oximoronnal –, kialakul az alacsony entrópiaszintű káosz.

Aggodalommal tölt el, hogy talán illő és üdvös volna a fentiekben vázolt elméleti apparátus valamiféle hozadékát is fölmutatni végezetül. De mert a metapozíció képtelensége mellett érvelni, majd azt ugyanazzal a lendülettel egyben el is foglalni komolytalan dolog lenne, ezért tág horizontot biztosító tabló megrajzolására semmiképpen sem vállalkozhatom, azonban adósa sem kívánok maradni senkinek – ez végül is politikai kérdés. Annak is eljött az ideje, hogy a nyelv szigora takarodót fújjon a finisben.

A kanonizált és sem nem túl nagy, sem nem túl komoly dolgok egyik gyűjteménye a magyar anekdotakincs[22]. Ebben szerepel a méltán elhíresült *A kétértelmű válasz* című rövid szöveg. Ekként kezdődik:

„Mikor Bánk bán és társai 1213-ben összeesküdtek Gertrudis királyné ellen, János esztergomi érsekhez fordultak tanácsért: megöljék–e a királynét vagy sem." Eddig a pontig a formalista narrativika is megirigyelhetné a probléma modellálhatóságának mértékét. „Az érsek írásban felelt, és pedig így: »Reginam interficere nolite timere bonum est et si omnes consenserint ego solus non contradico.«" A hiányzó vesszők pótlásától függően a mondat kétféleképpen is érthető. Az értelmezések[24] az anekdotában ebben a sorrendben következnek:

I. A királynét meggyilkolni nem kell, félnetek jó lesz, ha mind beléegyeznek, én nem, ellenzem.

II. A királynét meggyilkolni nem kell félnetek, jó lesz ha mind beléegyeznek, én nem ellenzem.

Majd következik a konklúzió: „Az összeesküdtek így olvasták [mármint felbújtó levélként] az érsek válaszát, és Bánk bán megölte a királynét."

Ha az Albericus barát krónikájából vett anekdota szöveghű közléséről van szó, akkor nem Tóth Bélát terheli a felelősség azért az alig leplezett retorikai szándékért, ami már az értelmezések sorrendjében megmutatja, a konklúzióban pedig látványosan leleplezi magát. A szöveg esztétikai értékét így az egyébként megszívlelendő didaxis csorbítja: az ember azt lát, amit látni akar. Szóljon azonban itt egy szó a szabad akarattól nemes (eszményített névrokonával szemben elérhető, sőt megkerülhetetlen) szabadság[25] mellett, szóljon egy másik a szöveg esztétikumáért, valamint egy harmadik is a hősök jellemében megbúvó fenségesség érdekében. A szövegelemzésnek tétje van hát, s ez a tét nem is kicsi.

Az anekdota álságos retorikáját lehántva immár szemünket nyugodtan szegezhetjük az idézett mondatra. A narratív csapdát megásó eszközök itt tulajdonképpen kimerülnek a manipulált grammatikában, valamint a kétértelműséget biztosító szintaktika megteremtésében. Nem a szöveg pluralitása szűkül itt kétértelműséggé; a szöveg magát a kétértelműséget tematizálja. Tehát csak úgy képzelhető el, hogy Bánk bán és társai a saját szándékukat olvasták bele, ha a szöveg ontológiai státuszát figyelmen kívül hagyva kinyilatkoztatásként, Logoszként értették a sorokat, megrekedtek a szöveg csapdájának bejáratánál, a kommunikáció kudarcot vallott. Csak akkor fenntartható a konklúzió, ha Bánk bán és társai elbizakodottságukban és vakmerőségükben megfeledkeztek az olvasás rettenetétől. De hiába való is volna ilyesmit állítani olyan jellemekről, akik hagyományosan magukban hordozzák a fenségesség minőségét. Mind Katona József drámája, mind az anekdota az erősen kanonizált művek közé tartozik, már pedig ilyesfajta ellentmondást a kánon meg nem tűrhet, ez megint csak politikai kérdés.[26]

Mi történhetett hát? Bánkék biztonsággal érezték meg a vesszők hiányát, a szöveg rejtett jambikus emelkedettségét, és bátran szembesültek a következtetéssel, miszerint két értelmezés már elég ahhoz, hogy kívánatosnak látszó hierarchiájuk eldönthetetlenné váljon még akkor is, ha történetesen kizárják egymást. A rehabilitált, tehát romlott szövegvariánsban ez szerepel: „A becsapós érsek írásban felelt, és pedig így"; de módosul a konklúzió is: „Az összeesküdtek bevonódtak az érsek válaszának olvasásába, megértették, hogy egyetért, de nem vállal felelősséget, mert ez végül is politikai

kérdés, és Bánk bán megölte a királynét, mert ez pedig pusztán hatalmi kérdés volt."[27] Bizton állíthatjuk immár: összeesküvők e játék tájékán keresztül sétálhattak be a Bánk bán-dráma cselszövevényének kusza labirintusába.

JEGYZETEK

1 ...attól tartok a szöveg csélcsap cselcsápjai (ha elérik) magukkal rántják az olvasót, becsapják mögötte az ajtót; félelemmel, rettegéssel, örömmel és vággyal vegyes borzongással töltik el a gyanútlan-gyanús arra haladót. Aki titkok, rejtélyek leleplezésére tör, fölkészülhet a legiszonyatosabbra: a kárhozatra, hogy félelmei okát keresve mindig ugyanazt találja. Az esetlegesen kiválasztott olvasmányokban csak megerősítésre lelnek abbéli félelmei, hogy vagy nincsenek működőképes előfeltevések, vagy mind az. Ami megvan (az első olvasat, az érzések, a személyesség), ezért az olvasóval kezdődik, ki bottal üti ezek nyomát, mert az éppen bevésett utolsó ütés helye lesz az egyetlen nyom, amin elindulhat (az elsőből lesz). Ezért hát az olvasó saját félelmei okát kergetheti, ha megtette a kezdő menekülő lépéseket. A szövegben egy tettleges (testbe vágón tetten ért) szándékot leplezhet így le, de tettlegessége mértékének nagyobbodásával e szándék rettenete is nő, attól tartok...

2 Slavoj Žižek: *A Valós melyik szubjektuma*? In: *Testes könyv I.* Szeged, 1996. pp. 194–237, ford.: Csontos Szabolcs

3 Reményeink szerint a lacani szöveget (elsősorban a Harmadik Szemináriumot) értelmező Žižekhez írott megjegyzések létrehoznak egy olyan láncot, amelyben a főszövegek és a „lábjegyzetek" összekuszálódó viszonyai megóvják majd a paranoia terminusát központi, univerzális, valamint denotikus funkcióinak egyértelmű kifejtésétől.

4 És nem ismerek olyat, akit ne erre kényszerítene lélegzésének ritmusa.

5 p. 197

6 p. 200

7 p. 200

8 Ugyanígy egy adott nyelv szójátékára épülő vicc egy másik nyelven elmagyarázva azért válik tökéletesen humortalanná, mert éppen a benne rejlő metapozíció válik érzékelhetetlenné. Ugyanez a helyzet a brechti *dramatis personae* (az önmaga cselekedeteit metapozícióból elbeszélő jellem) esetében is. Žižek nem kommentálja (p. 198), ám az abszurd hatás épp abból fakad, hogy mivel nem lehetetleníti el az akciót, melyre vonatkozik, a metapozíció paradox módon nem konstruálja meg a távolságot saját magától, a belőle kiinduló akciók (itt beszédaktusok) eljátsszák, hogy élősködhetnek a drámai cselekvésben jelenlévő távolságon.

9 A szirének dala elől menekülő Odüsszeusz csak metapozícióból képes *becsukni* fülét, s bár ezzel sikerül megváltoztatnia útirányát, azaz megakadályoznia az áthaladást, de rejtve marad előtte saját, az áthaladásban benne lévő lehetséges szubjektuma is; vagyis amikor nem hallotta, a szirének *valóságosan* nem énekeltek.

10 Žižek Hegelt idézi: „Az érzékfeletti az érzéki és észrevett, úgy tételezve, ahogyan valósággal van; az *érzékinek* és észrevettnek az *igazsága* pedig az, hogy *jelenség*. Az érzékfeletti tehát a *jelenség* mint *jelenség."* Majd kommentálja: „A jelenség valami mögöttest implikál, amely rajta keresztül jelenik meg; elfedi és egyben sejteti is az igazságot; fátyolszerű létezése egyszerre takarja el és tárja fel a mögötte lévő lényeget. De mi rejtőzik a fenomenális látszat mögött? Pontosan az a tény, hogy nincs semmi, amit el kell rejteni. Az elrejtés aktusa semmit nem rejt el – és ez van eltakarva." (p. 232) *A látszat mint olyan* hatásának elérése szintugrást feltételez, a szubjektum tudatból öntudatba való áthaladását követeli meg, mely tehát szimbolizációs folyamat, azaz feltételezi a Másik létét, A szimbolikus rend mint ígéret azonban kudarcra ítélt, így egyben fenyegető kell hogy legyen, hiszen a *látszat mint olyan* (a platóni

idea) megtapasztalására törő szubjektum valójában egy másik transzcendens lényeget keres (tehát előfeltételezi, igazolni kívánja, hogy önmaga mint szubjektum rendelkezik egy központi, kemény maggal).

11 p. 235

12 p. 230

13 p. 217

14 Ez a fogalom ezenkívül még mint folt fordul elő ebben a szövegben, szinte azonos funkcióval mint a dekonstrukció által bevezetett *vakfolt,* illetve *nyelvi pillanat,* és nagyon hasonlóan a Freudnál szereplő *Unheimlich*-hez. Ez utóbbi Lacannál a Valóssal történő teljességgel esetleges és traumatikus találkozás jelölésére módosul, mely találkozásban mindannyiszor a szimbolikus rend szükségszerűsége születik meg újra.

15 Tehát Žižek ismét azt az alakzatot használja fel, hogy létező és nem létező az oppozíción belül előfeltételei egymásnak.

16 Egy sokat idézett példa: Antonioni *Nagyítás* című filmjében egy koncerten a hős kis híján verekedésbe bonyolódik, hogy a gitáros összetört hangszerének az akció révén immáron szakrálissá vált nyakát megszerezze; ám miután ez sikerül, az utcára érve elhajítja a már jelentőségét és funkcióját vesztett tárgyat.

17 Ez történik a már emlegetett *dramatis personae* esetében is.

18 Paul Auster regényei valósággal hemzsegnek ezektől. Gyakran találkozhatunk olyan nagyotmondó címekkel mint az *Üvegváros* (angolul *City of Blass,* az ágostoni monumentális alkotás címe angolul *City of God*), a *Leviathan* vagy a *Vertigo;* szimbólumokkal (a metafizikusan agyonterhelt Hold, a véletlen egybeesésekben rejlő transzcendens aranytartalékok szimbolikus kiaknázása); illetve eseményekkel (a nyelvét, azonosságát elveszítő, majd megtaláló hős története).

19 A *New York triológiá*ban, mely a jelenlét, az Atya, a Logosz hiányának és feltalálásának bűvölete körül zajlik, a szerző, Paul Auster „szereplődése" épp ezt a hatásmechanizmust célozza.

20 A paranoiáról itt elmondottak meglehetős hasonlóságot mutatnak a filmszemiotikában Jacques-Alain Miller által bevezetett és általánosan elterjedt *Suture* terminusával. Bár a copy right veszít éléből, ha figyelembe vesszük, hogy az ehhez hasonló fogalmakat valószínűleg gazdaságosabb volna terminológiaként értelmezni, hiszen az eldönthetetlenségnek ugyanazon formáit mutatják.

21 Természetesen az érintettség kiküszöbölésére számos meglehetősen fejlett technika áll ma már rendelkezésre, melyek népszerűségének töretlenségét a hatalomgyakorlásban bevettnek számító struktúrák látszanak biztosítani.

22 *A magyar anekdotakincs.* Gyűjtötte és magyarázta Tóth Béla, Budapest, 1899.

23 pp. 31–32

24 A fordító kiléte nem világos, mindenesetre a központozás nem a kiadás korának nyelvhelyességi állapotát tükrözi.

25 Megnyugtató, hogy ha már az ember csapdában van, teljesen mindegy, hogy előzőleg egy eszményben botlott meg, vagy csak a saját lábában (esetleg direkte ugrott).

26 Ha fenntartanánk ezt a szövegvariánst, az összeesküdtek helyzetében rejlő drámaiság a JFK-merénylet politikumára szűkülne le, így Katona József drámája és a Tóth Béla gyűjtötte szöveg nem válhatna egymás lábjegyzetévé.

27 („Az olvasás folyamatában tükröződő hatalmi struktúrák vizsgálata pedig a vállból kinövő újabb sárkányfej" – szólhat ez a szöveg.)

FRÁTER VERONIKA

Manfred Frank Én–Ki az ma? (Ich-Wer ist das heute?) című esszéjéről (1995)

Frank dolgozatának alcíme a következő: A szubjektum eltűnés és az önmegjelenítés/ önmaga színrevitele (Selbstinszenierung) között. Előbb a szubjektum, az önazonos jelenlét logosz általi gondolatát és történetét ismerteti röviden, majd e gondolat újkori megbomlását, eltűnését és e történet lezárulását, melyet a bizonytalanság, a keresés lezárhatatlansága követ. Az elméleti diskurzus és a gyakorlati (önmegvalósításra irányuló) technikák és terápiák sokféleségét veti fel és mutatja be – a dolgozat erejéig érvényes minimális konszenzusukra törekedve. Az önazonosság felbomlásának problematizálásától kezdve – a szubjektum rövidtörténetével szemben – következetesen a Selbst szót használja. A Selbst tárgyiasító megnevezés, ezzel a szubjektum–objektum dichotómia és feloldhatatlansága érvényesül.

Az alcímben jelzett köztesség így nem arra utal, hogy Frank szerint a szubjektum visszanyerhetné státuszát. A dolgozat végén a Selbst (s maga a dolgozat is), mint egy színdarab jelenik meg az emberi komédia, ill. tragédia színpadán, mely még ezután is műsoron marad:

„Das Stück 'Selbst' wird allerdings wohl noch des öfteren
auf dem Spielplan der menschlichen Komödie (Tragödie?)
stehen.
Vorhang. Applaus. Aus."

A 'Selbstinszenierung' szó az alcímben az önmaga (az én, az önmagam, az önmagunk) színrevitelét, megrendezését jelenti, színházi értelemben – és nem visszanyert biztonságot, bizonyosságot. A műsoron maradó Önmaga az önmagáért felelős emberi lét (das selbstverantwortliche Menschsein) játékban maradását artikulálja, melyet a szubjektumra való kérdezés tesz lehetővé.

Frank csak kérdéseket tesz fel: kollektív és individuális identitásvesztésre vagyunke ítélve?; az egész önszínrevitel egy nagy semmit palástol el?; csak szimulakrum vagyunk?; és adós marad a válaszokkal, de dolgozatának tétje nemcsak egy illúziókkal leszámoló korkép, illetve kórkép, egy szép összegzés a konszenzus érdekében, hanem a színház és a játék fenntartása.

A szubjektum történetét a jelenlét metafizikája, a logosz keretébe helyezi. Az ember először úgy fogalmazta meg magát, hogy elvonta az őt körülvevő tárgyi világból. A lét hérakleitoszi koncepcióját (tűz, állandó mozgás) lenyomta az (vele szemben ringben maradt) önmagával identikus lét parmenidészi felfogása. Bár az ön-jelenlét a reneszánsz idején kétségessé vált, Descartes éppen azt nem vonta kétségbe, hogy egy én van, amely kételkedik; Kantnál is az én gondolkodik, érzékel és érez, de Kant belátja, hogy az önmaga nem bizonyítható, de nem is cáfolható. A szubjektum és az objektum egyre erősebb szétválása a valóság (valódi mag) és a látszat (saját eszménykép) különb-

ségét vonta maga után, a szubjektum egyre inkább szerepek eljátszására kényszerült, nehogy a társadalmi összhangon kívül találja magát.

Az új időkben a hagyományos szerepek felbomlása vákuumot alkot, az identitásában elbizonytalanodó ember folyamatosan keresi önmagát. Frank ezt N. Luhmann gondolatával magyarázza: az ismeretek vallásos, metafizikus-kozmikus eredetének mellőzése után az ember nem tudta rögtön megtenni a következő lépést, azaz nem tudott lemondani minden gondolat külső megalapozásáról, s a külső megalapozás funkcióját áthelyezte a tudatba. Ezért állítja Frank, hogy a jelenléttel, a logosszal való szakítás óta az Önmaga Selbst folytonos krízisben van. G. Steiner ugyanezt (negatív előjellel) Rimbaud szavaival jellemzi: „Az én – az valaki más!" felfüggesztődik a világ és a szó kontinuitása. Saussure megállapítása után, miszerint a nyelv különbségek rendszere, a diskurzus fókusza a szubjektumról a diskurzusra tevődik át; Foucault a strukturalizmusban a szubjektum eltűnését látja. A szubjektum kritikájának másik vonalán Nietzsche és Freud található, akik kérdésessé teszik a tudatot önmaga bizonyosságában.

Az elméleti diskurzus – Derrida, Foucault, Flusser, Baudrillard, Koslowski, Steiner, Habermas idevonatkozó nézeteinek ismertetése – behelyeződik a történetileg ábrázolt problematikába, a vákuumba. Derrida és Foucalt értelmezésének segítségével Frank saját álláspontját, tehát a kérdés-felvetést körvonalazza. A szubjektum halálának provokatív kijelentésére különbözőképpen válaszoló, egymással vitatkozó nézetek egyike sem, összessége sem oldja fel a kérdést. Frank egymás nyelvére fordítja le e diskurzusokat, vázlatosan, érintőlegesen kommentál (szinte kivonatol), s ennek a terjedelmi fogalmi átláthatóságának köszönhető, hogy az olvasó olyan csárdának kezdi érezni az elméleti vitát, melyben több (furulyássá tompított) dudás is megfér. Itt említem meg, hogy úgy tűnik, Manfred Frank beszéde nem inventív, hanem mozaikdarabokból rakódik ki (vagyis Frank „furulyás").

Derridától a „'sentendre-parler" rendszerét idézi. A szubjektumnak látszólag közvetlen összeköttetése van a gondolattal a beszédben, mintha a beszéd pillanatában beszélni, hallani és érteni ugyanaz a dolog lenne. A kimondott szó, mely önmagát megérti, a szellem visszatérése önmagához, az önmagára irányuló ész reflexiórendszerének tiszta kifejezése. A „s'entendre-parler" illúzió, mert a kimondott szó mindig materiális forma marad, az írott formához hasonlóan csak más formák különbségein keresztül működik. A hang és a hang tudata egy önaffekció fenoménje, mely a différance (elkülönböződés) és a jelölők homályosságának megélt elfojtása, redukciója.

A „s'entendre-parler" a világ ideájának, a jelenlétnek az eredetét teremti meg, s e gondolatot nagyszerűen támasztja alá Frank logosszal összekapcsolt, több oldalról megtámasztott szubjektumtörténete, s ez Frank minimál-konszenzusának egyik alapköve. A différance-ban Derrida arra irányuló kísérlete nyilvánul meg, hogy a fogalmi rendszert belülről, pereméről törje fel, Derrida nem állít fel új fogalmi bázist, hanem a meglévő fogalmak ellentmondásaira hívja fel a figyelmet, más státusba helyezi át őket. A différance ugyanis annak a fogalomnak az elgondolása, mely nem fogalom, nem valami, hanem egy előzetes grafikai nyom.

Foucalt munkásságát Frank hajlamos úgy látni, mint állandó körözést, sürgölődést az Én (Önmaga – Selbst – magyarul ez önmagában visszaható lenne ebben a mondatban) feloldása és konstituálása körül. „Önmagából kioldódni": „sich-von-sich-lösen", önkritikus másképpen gondolás.

Foucault szubjektum-történetének törésvonala Kant nevénél húzódik: az önprezentációt csak a modern korszak szubjektuma, Kant óta, feltételezi magáról. Velazques

festménye, a „Las Meninas", nem jeleníti meg alanyát (a királyi párt), a reprezentáció szubjektumát. Ember és Önmaga a modern kor episztemeje, a transzcendentális szubjektum egyszerre reprezentáló és reprezentált: Kettős. Foucault megállapítja, hogy a szubjektivitás, az intim szféra kinyitása a hatalom produktuma, mely ezen keresztül jut el alattvalóiig. Másrészt polémiát fedez fel e szubjektum-fogalom és az antikvitás görög „én-praktikái" között, ahol az aktív önuralom lehetővé teszi az individuum szabadságát.

Szerinte tehát nincs szuverén és konstitutív szubjektum-fogalom, amely a szubjektum univerzális formája lenne, de a szubjektum az alávetés praktikáin keresztül konstituálja magát, illetve autonómabb módon: a szabadulás és szabadság praktikáin keresztül.

Vilém Flusser elképzelése a szubjektum feloldásának technológiájáról a következő: miután az univerzumot irányító vezérfonalak elszakadtak, és az univerzum kvantumokban, az ítéletek információs bitekben gurulnak szét, az ember egy kibernetikus, technikailag irányított hálóba épül be. Az emberi szabadság ezután nem a világ saját szempont szerint való átformálásában nyilvánul meg, mert ezt a gép jobban csinálja, hanem a gép számára a kívánt forma előírásában, a gép beprogramozásában, előállítás után pedig a gép leállításában. A társadalmat, mint gépek összességét kell programozni, nehogy a programok autonóm formában álljanak szemben az emberrel. A köznapi értelemben vett Én (Ich) csomópont a dialektikusan áramló információk hálójában, a társadalom pedig felsőbb agy (Übergehirn). Amennyiben az Én nincs beépítve egy dialektikus hálóba, annyiban el kell felejteni.

Baudrillard hasonlóképpen gondolkodik el a videó-technika segítségével. A „magamra rákapcsolódottnak lenni" (an sich Selbst angeschaltet zu sein) hálózati kapcsolatot jelent, mely egy agy, egy tárgy, egy diskurzus önmagára való rákapcsolódása révén jön létre. A „fraktális" szubjektum ebben a „videóstádium"-ban (vö. Lacan: tükör-stádium) talál magára.

A szubjektum feloldásával szemben álló felfogások egyike Habermasé, aki a diskurzus és a kommunikatív racionalitás nyelvileg teremtett interszubjektivitásában keresi a szubjektumot.

Koslowski ellentmond annak a konszenzusnak, hogy abszolút szubjektum-fogalom nincs, feltételezi az isteni ént (Pneuma). Az én feladata, hogy koncepcióinak megvalósítására képes legyen. Georg Steiner a problémák okát a világ és a szó közötti egyetértés felmondásából származtatja (a szemében negatív fordulat) és a „szubjektum halálá"-nak, illetve a dekonstrukciónak a provokációja azt mutatja, hogy ahol hiányzik „Isten arca", ott hiányzik a transzcendentális együttérzés/megértés lehetősége.

Gondolni, érezni, biztosnak lenni magadban gyakorlatilag egészen egyszerű. Nem? – kérdi Frank – Lehet, hogy a szubjektum feloldása csak teoretikusan sikeres?

Az Én, az önmegvalósítás gyakorlata manapság kultusszá növi ki magát, mely kollektív őrjöngéssé alakul (Christopher Lasch): egészen az „Ego-társadalom" új etikájáig, mely az Én Önmagával szembeni kötelességeinek princípiumán nyugszik. Óriási figyelem irányul a testre: kozmetika, ruha, fitness, az ember a testén keresztül keres kijáratot önmagához (Flusser szerint ez a test játékeszközzé való degradálása). A filozófiai diskurzus és a mindennapi életgyakorlat a posztmodern két kultúrája (H.-G. Vester), melyek között átjáró-fogalom működik ugyan, de meddig lehet őket izolálni?

Frank rámutat, hogy az Önmaga keresésének erőfeszítései éppen a vákuumra hívják fel a figyelmet, ez a mozgás nem más, mint végtelen körökben való forgolódás

a vákuum körül. Az eredmény az önmenedzselés, a folytonos színrendezés. Már nem az Önmaga autenticitásáról van szó, hanem egy ilyen benyomás kialakításáról – az image-ápolás technikájában (E. Goffmann). A politikai kommunikáció ön-színrevivő művészetté, a színrendezés példaszerű területévé vált. A management, a reklámok látványosan növelik a vákuumot, a mindig új image-ok, eszményképek produkálásával. Mindig új fogódzókra, új szükségletekre való éhséget keltenek fel. A termékek a reklám-kommunikációban üzenetté válnak, melyek az Én számára önmagára-ismerést és öntudatot közölnek.

Az identifikáció kérdése nem azért nem válaszolható meg, mert ne lenne hozzá kínálat (reklám, politika, filozófia, humán tudományok). Frank szerint ez a „multiphren" (a skizophren mintájára, Kenneth Gergen: különböző rész-identitások egy személyben) személyesség beteges dolog. Azonban nem feltétlenül tragikus. Az önszínrevitel Manfred Frank számára egyaránt érvényes a mindennapi gyakorlatban és elméleti fogalomként, saját dolgozatát is annak nevezi: ironikus érték-kettősség vagy -bizonytalanság veszi körül.

PATAKI VIRÁG

Tíz tanulmány A. Rimbaud „Egy évad a pokolban" című ciklusáról

Az utóbbi tíz év Rimbaud-reneszánszának részeként a költő legellentmondásosabb és sokáig utolsónak gondolt műve, az *Egy évad a pokolban* is újra a figyelem középpontjába került. Az 1987-es kritikai kiadás (Pierre Brunel éd., Paris: Corti), valamint Yoshikazu Nakaji (Combat spirituel ou immense dérision? Essai d'analyse textuelle d'„Une saison en enfer", Paris: Corti, 1987) és Danielle Bandelier (Se dire et se taire: l'écriture d'„Une saison en enfer" d'Arthur Rimbaud, Boudry-Neuchatel, La Baconnière, 1988) doktori értekezései után 1994-ben az ismert Rimbauld-specialista, André Guyaux gondozásában külön tanulmánykötet jelent meg a műről. A kötet a költő halálának századik évfordulója alkalmából rendezett marseille-i konferencián (1991. november) elhangzott kilenc dolgozaton kívül a nem sokkal korábban elhunyt Marc Eigeldinger emlékének adózva, a kritikus egy korábbi írását is tartalmazza („L'anotomie dans Une saison en enfer").

A centenárium kapcsán a Rimbaud-mítosz továbbélésére figyelmeztet az első tanulmány szerzője, Jean Molino. Az életmű misztifikálása (vö. például: olvashatatlanság [illisibilité]; vagy: a hermetizmus mindent elfedő varázsszavai), a tetszetős, de megalapozatlan értelmezések ellenében az alaposabb, fegyelmezettebb filológusi munka mellett száll síkra. Dolgozatában („La signification d'Une saison en enfer"), mely a „Módszertani problémák" alcímet viseli, Rimbaud nehezen olvashatóságának egyik okát

Dix études sur Une saison en enfer (recueillies par André Guyaux, Boudry-Neuchatel, La Baconnière © 1994. 152.)

a szövegrészek közötti átmenetek, az egyes mondatok, bekezdések, illetőleg nagyobb egységek egymáshoz kapcsolódásának problematikus voltában látja. Miután hosszan kitér a jelentésképzés és az interpretáció általános problémáira, a lokális és globális jelentés kapcsolatát állítja a középpontba.

Molino a hermeneutikai kört rosszul értelmező, a priori elgondolásokat a szövegbe belevetítő, elnagyolt szövegmagyarázatok helyett olyan átfogó értelmezéseket vár, melyek az elemi jelentésekre alapoznak, és a részértelmezésekkel szembesítve is megállják helyüket. Ehhez az elemi egységek (mondatok) közti logikai, időbeli viszonyok tisztázása elengedhetetlen. Ilyen, az egész szöveg értelmezésére kiható mikroelemzésre mutat példát a szerző dolgozata utolsó részében, ahol – néhány őt foglalkoztató alapprobléma felsorolása után a prológus („Egykor...") két egymást követő mondatának viszonyán keresztül a „charité" kulcsfogalmát vizsgálja.

A „charité" rimbaud-i értelmezésének problémája egyébként Hiroo Yuasa dolgozatában („Lecture de Délires I.") is visszaköszön. Yuasa szerint a fogalom tisztázása (nem keresztényi értelemben vett felebaráti szeretet, együttérzés, irgalom) lényeges a Delíriumok 1. című szövegrész megértése szempontjából. A szerző a biografikus olvasatot megtartva (ti. hogy a „balga szűz" és az „alvilági férj" alakjai mögött áttételesen Verlaine és Rimbaud figurája rejlik), a szöveget tágabb értelemben mint a „másik" megtapasztalásának a történetét értelmezi. A két szereplő viszonyának iskolás boncolgatásán keresztül arra keresi a választ, hogy miért vallott kudarcot a szerelem „újrafeltalálásának" ez a kísérlete, mi az oka a szeretet gyűlöletbe fordulásának.

A tematikus elemzések közül elsőként Mario Richter tanulmányát („L'„âme" dans Une saison en enfer") olvashatjuk. Richter az Évad zárómondatában, tehát kulcspozícióban szerepeltetett „lélek" szó előfordulásait vizsgálja. A lélek rimbaud-i értelmezése a test és lélek alapvető kettősségén alapuló, dualisztikus szemléletű nyugati világnézethez fűződő ellentmondásos viszonyról árulkodik. A szerző olvasatában ez a dichotómiákra épülő szimbolikus rendszer a szövegben mint az igazság birtoklásának, a Szépség megismerésének az akadályozója jelenik meg, a nem egészen érthető végkonklúzió szerint a Búcsú (Adieu) című rész viszont már arról tanúskodik, hogy a narrátornak végül sikerül a nyugati civilizációt megalapozó mítoszt kijátszania, annak erejét a maga javára fordítania.

Az „ismeretlen"-re irányuló rimbaud-i vállalkozás nem egy tekintetben fausti vállalkozás, az Évad narrátorának attitűdje fausti attitűd. Azonos alapszituáció, az igazság birtoklására, az emberi megismerés határainak kitágítására irányuló vágy, az üdvözülés-elkárhozás problematikája, számos közös motívum és hasonlóan szarkasztikus, de egyben szorongással teli hangnem köti össze Rimbaud és Goethe alkotását. Jean-Luc Steinmetz tanulmányában („Rimbaud et le Faust de Goethe") erre az egyértelmű rokonságra mutat rá, Goethe Faustját az Évad lehetséges hypotextusának tekintve. Feltevését többek között arra a tényre alapozza, hogy Rimbaud, az általa említett – és általában az Évaddal, vagy legalábbis annak egy részével azonosított – Livre nègre írása közben egy Delahaye-nak írt levelében arra kéri barátját: küldje el neki Goethe Faustját és egy bizonyos Shakespeare-fordítást. A címváltoztatás és az általa jelzett új irányultság – a Livre nègre sugallta eredendő ártatlanság állapota helyett a kárhozottság alapszituációjának és a „pokoli fikciónak" a választása – talán éppen a Goethe-műnek köszönhető. Direkt, szövegszerű megfelelést ugyan hiába keresünk (ráadásul Faust egyetlen név szerinti említése a költő életművében nem Goethe művére, hanem egy korabeli vígoperára utal), annyi azonban bizonyos, hogy a két szöveg egy tőről fakad,

és hogy Rimbaud – és itt visszaértünk az érvelés kiindulópontjához – tudni akarta, elődje hogyan boldogult azon az úton, melyre maga is rálépni készült.

Nem sok tanulsággal szolgál Pierre Brunel tanulmánya („La folie dans Une saison en enfer") sem. A szerző nem először foglalkozik az őrület tematikájával a rimbaud-i életművön belül; jelen írásában az őrület Évadban előforduló válfajairól (különös tekintettel a látnoki vállalkozás részeként szándékosan előidézett „delírium"-ra) és ellenpólusairól készít leltárt. A dolgozat egyetlen ötletre épül – a szinonimák és antonímák előfordulásainak amúgy elég meddő felsorolása és kommentálása csak ürügyül szolgál ehhez. Brunel megfigyelése szerint a *Délires II.* narrátora a szimulált őrületnek épp oly hirtelen vet véget (éppen, amikor az valódi őrületbe csapna át), mint amilyen váratlan a kárhozattól való megszabadulása a szöveg utolsó részében. Talán mert őrülete éppen az elkárhozástól való rettegésben áll – mondja a szerző, aki állítását alátámasztandó a korabeli orvosi értekezéseket idézi, melyek a kárhozattól való félelmet ténylegesen az őrület egyik típusaként tartják számon.

Yoshikazu Nakaji („Ambivalence et rapidité dans l'écriture d'*Une saison en enfer*. Des brouillons au texte imprimé") az ambivalencia és „gyorsaság" fogalmaival próbálja megragadni Rimbaud szövegének legfőbb sajátosságát. A keresztény értékekhez és azok tagadásához fűződő ambivalens viszony, antagonisztikus erők közti állandó vergődés és ebből fakadó zaklatottság jellemzi az *Évad* nagy részét, különösen az olyan felfokozott, fájdalomkiáltásra emlékeztető részleteket, mint a *Mauvais sang* vagy a *Nuit de l'enfer*. A megformálatlanság érzete, a spontaneitás látszata azonban tudatos alkotói munka eredménye. Nakaji a két utóbbi szövegrész nyomtatásban megjelent formáját a kéziratban fennmaradt első változatokkal összehasonlítva azt vizsgálja, hogy a tudatos változtatásoknak (sűrítés, kihagyott elemek más szövegrészekbe helyezése...) köszönhetően hogyan nőtt a szöveg intenzitása, és ezzel párhuzamosan mennyiben öltött határozottabb jelleget a fent említett kettős determináltság.

Danielle Bandelier-t is („L'expression de la douleur dans *Nuit de l'enfer*") a *Nuit de l'enfer* látszólagos spontaneitása, nyersesége, tagolatlan fájdalomkitörése mögött meghúzódó írói tudatosság, és ezen keresztül a fájdalom közölhetőségének kérdése foglalkoztatja. Az első szövegváltozatot is figyelembe vevő részletes stilisztikai elemzés tanúsága szerint a ciklikus forma, a rendkívül tudatos és szembeötlő központozás, a stílusszintek inkoherenciát növelő keverése, a redundancia különböző válfajai (halmozások, ismétlések, szuperlatívuszok) és a sztereotipikus kifejezésekre, halott metaforákra építő passzusok mind felelősek azért a mesterkéltségért, fals felhangért, melyet a szöveg olvasása közben érzünk. Ez a szándékolt színpadiasság pedig a fájdalmat közvetlen ihletforrásként használó irodalmi hagyomány leleplezését szolgálja.

Az írásjelek egy másik lehetséges funkciójára hívja fel a figyelmet Hermann H. Wetzel dolgozata („Les 'points d'ironie' dans *Une saison en enfer*"). Rimbaud szövegének nehezen olvashatósága többek között hangnemében rejlik. Wetzel elveti a szakirodalomban használt kettős – a keresztény, illetve az utópikus szocialista ideológiát egyaránt érintő – paródia fogalmát. Szerinte a konkrét szövegelőzményekre visszatekintő, stabil ideológiai meggyőződést, esztétikai normát feltételező paródia csak Rimbaud korábbi alkotói korszakára jellemző, az *Évad* kapcsán sokkal helyesebb iróniáról beszélni. A szövegelőzményekkel szemben tanúsított magatartás megváltozásának (utánzás helyett idézés, egyértelmű elutasítás helyett ambivalens viszonyulás) hátterében a beszélő alany státuszának gyökeres változása áll. A szövegben egyetlen hang helyett hangok sokasága szól; az irónia lényege – a szokásos, antifrázisként való értel-

mezésétől eltérően – éppen abban áll, hogy a kijelentés nem a beszélő sajátjaként, hanem valamely más beszélő megnyilatkozásának visszhangjaként vagy éppen egy korábbi tudatállapot tükröződéseként tűnik fel. Az így értelmezett irónia tettenérésében segítségünkre lehetnek többek között az írásjelek is: az idézőjel, a felkiáltójel vagy a gondolatjel – akárcsak a szóbeli megnyilatkozást kísérő különböző metakommunikációs jelzések – egyaránt utalhatnak arra, hogy a narrátor nem a saját nevében beszél, hanem egy másik beszélőt vagy saját korábbi énjét idézi.

Végezetül menekülésképtelenszer és önmagyarázat ellentmondásos „lehetetlen" kapcsolata a témája Attle Kittang tanulmányának. Kittang a *Lehetetlen* c. szövegrészből kiragadott – és dolgozata címében is idézett – két egymást követő felkiáltás („Je m'évade! Je m'explique!") logikai-időbeli viszonyában rejlő, s az egész szövegre kivetítve, annak ok-okozati és narratív logikáját aláásó alapvető paradoxonra hívja fel a figyelmet. Az *Egy évad a pokolban* elsősorban az öntisztulásnak, az én igazság- és identitáskeresésének a története. A saját pokolból való megszabadulás (Je m'évade!) feltétele gyötrelmes önvizsgálat, öntisztázás (Je m'explique!), mely a pokolban lét okaként azonban éppen az önbecsapás bűnét, azon belül is a szökniakarást (Je m'évade!), a menekülés lehetőségének illúzióját leplezi le. Ennek fényében az amúgy is kétes optimizmusú, ellentmondásokkal teli *Búcsú* csak ennek az ördögi körnek folytatódásáról ad hírt.

WÜRTZ ÁDÁM: JELENÉS

SZALAY KÁROLY

Arcok törött tükörben

WÜRTZ ÁDÁM IKONJAI

Ádinak becézték, mindig Ádámnak szólítottam, ahogyan ő is engem Károlynak. *Hazánk tájain* című rézkarc sorozata volt a diploma munkája; akkortájt ismertem meg, amikor befejezte a főiskolát. *Kőbéka* nevezetű kalóz vitorlásomon ültem Szentiványi Lajos festőművésszel, aki lemutatott a vízre:

– Az a fej ott Würtz Ádám, roppant tehetséges, nagy ígéret.

Ha nem tévedek, Szántó Tibor ragadta magával, és első munkája gyermek-könyv illusztráció volt, Mark Twain vagy talán Beecher-Stowe. Első honoráriumát megkapva, vitt a Szép utca sarkán lévő régiségboltba, annak is az emeleti részére. 1953-ban. Tavasszal-e vagy ősszel, nem tudom, de arra emlékszem, szikrázó napsütésben loholtunk végig a Kossuth Lajos utcán és fönt a galérián bágyadt fények égtek, és a fal mentén, kétoldalt vagy kétszer tíz méter hosszan, lapjukra állított ikonok. Több száz. A kisebbek, a harmincszor húsz-huszonöt centisek negyven és nyolcvan forintért, a közepesek és a nagyok, a hatvanszor nyolcvanas körüli méretek, száz, kivételesen százötvenért.

Mint a delirium tremenses, remegő kézzel csapott le a fatáblákra, lapozott közöttük, egyet-egyet kiemelt, véleményemet kérdezte, félretett néhányat, mormogott magában, aztán visszatette a sorba némelyiket, mást emelt ki helyette.

Mesebelien elképesztő volt a választék. Aranyhátteres orosz ikonok, ezeket nem szerettem, ezek nekem túl hidegek, merevek, kemények voltak, de voltak délies posztbizánci származékok, persze csak a tizennyolcadik, tizenkilencedik századból, akadt köztük észak-görögországi és olyan is, amelyen az itáliai és a bizánci stílus keveredett. Előtérben merev figurák, háttérben üde rózsaszín városfalak, apró képzugban fölszikrázó korareneszánsz tájképpel, Szent Györgyök fehér lovakon, Krisztus Pantokrátor, egyik kezében könyvvel, apró kockákra osztott ikonok, a „menologion”-ok, a liturgiai naptár szerint a szentek életének jeleneteivel. Ádám a komorabb, barnás tónusú szenvedéstörténeteket csudálta, az én kedvenceimet nem, a vidámszínű giottós falak előtt játszódó epikusabb előadású ikonokat. Volt ebben némi igaza, mert a derűs itáliai motívumok, mintha idegen test maradtak volna a görög, a bolgár, a szerb, az orosz fatáblákon. Ezért szerethette később a primitívebb kivitelű, de drámai erejű és népi ihletésű román ikonokat.

A délelőtt rám ment a válogatásra, a csemegézésre, a különféle ikoniskolák stílusának a fölismerésére, illetve csak találgattuk, hogy melyek lehetnek az egyes iskolák jegyei. Meg azt is csak találgattuk olykor, mely képek tartozhatnak közös műhelyhez. Végül megállapodott a megvásárolandó anyagban; lehetett vagy tizenöt fatábla, kicsi is, nagy is, vegyesen. Sorba rakta őket, nézegette, közelről, messzebbről, egyet-egyet visszarakott, másikat tett a helyébe, hallatlan türelemmel és odaadással.

Aztán fogta az egészet, darabonként visszahelyezte őket az egyik sor végére, nyögve, sóhajtva fölegyenesedett, rámnézett és azt mondta:

– Ezerötszáz forintot kaptam. Ennyibe került volna ez a húsz ikon. És ennyibe kerül a túloldalon egy kétszemélyes rekamié. Az albérletben nincs tisztességes fekhelyünk. Klárinak minden reggelre megfájdul a dereka.

Szó nélkül otthagyott és átvágott a Kossuth Lajos utca – akkor még gyér – forgalmán keresztül a túloldalra.

Barcsay

Már egyetemista korunkban jártunk műteremről műteremre Dévényi Ivánnal, a később híres műgyűjtővel. Módszeresen foglalkoztunk képzőművészettel. Hallgattuk Cs. Szabó Lászlót a Képzőművészeti főiskolán, hallgattuk a művészettörténeti és a régészeti tanszék előadóit, akkor még azok a személyek nem az ávéhától nyerték el képesítésüket, és persze minden mennyiségben olvastunk szakirodalmat, régit és újat, Lyka Károlyt éppenúgy, mint Kállay Ernőt – A természet rejtett arcát például, vagy az Európai Iskola brosúráit, amit egy népi írók köréhez tartozó lelkész, Szíj Rezső adott ki.

Műteremvándorlásaink során jutottunk el Barcsayhoz. Egy alkalommal éppen Kossuth-díja átvétele utáni hetekben. Azt hiszem, még a Benczúr utcai, udvari sötét és agglegény-rendetlen műterem lakásában fogadott, tőle szokatlanul kitörő lelkesedéssel, bár, ha jól emlékszem, Ivánka vett tőle már valami parasztasszonyfejes komor hangulatú kis festményt.

– Uraim! Önök a világ legboldogabb emberét látják! Az egész Kossuth-díjamat festményekre költöttem. Mind Mednyánszky!

Ha jól emlékszem, darabonként ezerkétszáz vagy ezerötszáz forintért. Ma egy Mednyánszky-olaj akkor is másfél és hárommillió között van, ha hamisítvány.

Áttuszkolt bennünket a kisebbik szobába, ahol a széken, a földön, a falon, a szekrény tetején sorakoztak a remekművek.

– Arról ábrándoztam egész életemben, hogy idővel hozzájutok egy Mednyánszky-rajzhoz legföljebb. És íme! Nézzenek körül.

Körülnéztem és megszámoltam a festményeket. Egy kép hiányzott a Kossuth-díjhoz. Rákérdeztem.

– Igaz, igaz – mondta halkan. – Egy kép árába, ezerötszáz forintomba került az új fekhely. Rossz sodronyágyon aludtam, nem bírta már a derekam.

Azt is megmutatta. Mármint a rekamiét. A kor divatja szerinti, behemót, beépített lámpás, széthúzható szörnyeteg volt. A mai Mednyánszky-árak szerint kétmillió forintért legalább.

Az anatómus Barcsay

Akkor törtünk rá éppen, amidőn nagy, kerek ebédlőasztalán (lehet, hogy nem az volt, de így emlékszem a monstrumra) anatómiai rajzait rendezgette. Vagy a drapéria albumhoz készített vázlatait. Nagy lelkesedéssel magyarázta, mennyi küzdelmébe került egy-egy izomköteg, érhálózat részlet, csontforma pontos megrajzolása. Kiss Ferenc 1946-ban megjelent anatómiai atlaszát is megmutatta, ezt tartotta a legjobbnak, jobbnak, mint a német, az angol egyetemi tankönyveket. Azt hiszem, „konzultált" is Kiss professzorral ez ügyben. Ezt a tényt azért jegyeztem meg, mert a fordulat éve előtti időkben a különböző karok hallgatói keresztbe jártak órákra. Mi hallgattuk Kiss Ferenc anatómiai óráit, az orvosjelöltek hallgatták Hajnalt, Horváth Jánost, Pais Dezsőt, a filozófus Kornis Gyulát.

Akkorra már Barcsay túl volt jó néhány nonfiguratív, „absztrakt” és izmusos korszakán, és titokban ismét kacérkodott a nonfigurációval, azért titokban, mert a hivatalosság azt átmenetileg nem kedvelte. És Barcsay bevallottan gyáva ember volt. Persze az időpontok összemosódnak már bennem, lehet, hogy a legsötétebb ötvenes években történt ez, de én mindenesetre megkérdeztem tőle: ugyan mester! Minek töri magát ezekkel a naturalista részletigazságokkal? Úgyis elnagyoltan fest, ha nem éppen konstruktivista vagy geometrikus szögletesen, akkor kifejezetten nonfiguratív módon.

Azt hittem, menten kidob bennünket pimasz megjegyzésem miatt, de komolyan válaszolt:

– Elvont szellemiségű képeim művészi hitelét éppen az adja meg, hogy a háttérben, mögöttük, ott van anatómiai tudásom is. Csak az merészeljen Picasso-módra elrajzolni egy kezet, egy lábat, egy fejet, aki tökéletesen tisztában van az anatómiával. Máskülönben képi fejlődésemnek megvan a maga logikai útja, függetlenül anatómiai tanulmányaimtól. Ha ezt az utat járom végig, eljutok végeredményként a fehér vásznon fehér négyzet című kompozícióig.

Mertem volna neki megmondani: ez már lejárt lemez mester! Málevics már az első világháború előtt eljutott oda!

Mint ismeretes, később ő is. Egy kiállításon ült fehér vászna előtt, és ájultan fogadta a gratulációkat: rozzant volt már és hiú és érzékeny.

Ádám és a parasztbarokk

Aki ismeri Würtz Ádám Művészetét, rögtön fölismeri rajta a dunántúli népművészet ihletését, azt a fantasztikus mesevilágot, amely belengi a szelíd dombok tövében meghúzódó falvakat, azokat a groteszk rajzos bűvöleteket, amelyek jellemzik a paraszti faragásokat, tükröket, használati tárgyakat, bútorokat. Mintha csak első diploma munkája nyomában járt volna, járta az országot, jártuk az országot, rácsudálkoztunk apró-ékszerdoboz templomokra, nemesi kúriákra, a dunántúli klasszicista építészetre, de a parasztbarokk házakra is. A műemléki felügyelőség katalógusa alapján kerestük meg a védett épületeket, s így jutottunk el Zalába (nem a megyébe, hanem a faluba).

Meglepetten tapasztaltuk, hogy az egyik védett paraszt barokk homlokzatú ház lakatlan. A kiskapu félig nyitva. Bekiabáltunk, majd beléptünk a gazfölverte udvarra. Olyan volt az épület, mintha a műemléki emberek tervezték volna. Kezdődött az utcai tisztaszobával, a szabad kéményes konyhával és előtérrel, folytatódott az ugyancsak abból nyíló hálószobával vagy kisszobafélével. Azután a kamra, a színek, az istállók, az ólak, a ketrecek, az utcai emberlakta résztől lépcsőzetesen alacsonyodtak s végül belesimultak a gyümölcsös és a zöldséges kertbe. Ezt a fajta építkezési módot láttam Podolinban is. A kis város főtere egyemeletes reneszánsz homlokzatú házakból állott. A csehszlovákok 1945 után elűzték onnét a cipszereket, s az ékszerdoboz kis paloták homlokzatát bevakolták szürke malterral. Az emeletes épületrészek mögött hasonlóképpen helyezkedtek el a gazdasági épületek, s végül belesimultak a kertekbe, a legelőkbe, a szántókba, illetve a hátsó gazdasági utacskákba. A társzekerek, az állatok szükségszerűen hátul közlekedhettek. Ott láttam először a múlt pusztulását – nagyban –, amit itt ebben a kis gyönyörű parasztházban, kicsiben.

Ádám minden apró részletet észrevett. A faragott deszkadíszeket, az oszlopok lábazatát és fejezetét, az ereszalja fafaragványait, az ablakkeretek formáit, itta magába a motívumokat, amelyek aztán egyszer előbukkantak képein.

Bementünk az üres szobákba, a keményre döngölt agyagpadlók meg sem rebbentek az elhagyatottságban, de a falak repedeztek, mállott a vakolat, a sötétbarnára mázolt ablakfák azonban ellenálltak az időnek. Az egyik betört ablaküveg mögött kicsi, gömbalakú üvegpilácsot leltem. Ilyesféle hiányzott a gyűjteményemből.

– Tedd el, mit aggályoskodsz? – nevetett Ádám. – Ha ez a gyönyörű ház nem kell senkinek, gondolod, hogy a falusi boltban kapható két filléres pilácsra igényt tartanak?

Aztán egy félig leszakadt, megrepedt faragott és festett deszkalapot, szemöldökfát? mutatott, ujjával követve a kacskaringósan szép vonalvezetést, a formai ötleteket.

Egy alkalommal Szombathelyen, Bálint Endrével néztem meg egy néprajzi kiállítást, Zsennyéről vittem át kocsival, s nem feledem a meglehetősen urbánus Bálint Endre lelkesedését. Ott is efféle festett és faragott deszkatöredékek, falusi templomok kazettás-mennyezetdarabjai voltak kiállítva. Nem hiszem, hogy tévednék, ha azt hinném, ezek után kezdett festeni deszkadarabokra, s kazettás-mennyezetszerű, ikonosztáz-féle képeit is ezek után csinálhatta, mindenféle szürrealisztikus motívumokkal és szentendrei formai elemekkel, vasrács mintákkal. Itt jegyzem meg, hogy érdemes lenne egyszer összevetni, hogy Würtz és Kondor Béla és Bálint Endre szűrrealizmusa mennyiben gyökerezhet a népi művészet szürrealizmusában és mégis, mennyire és miben tér el egymástól.

Helyre kell igazítanom saját magam. Bálint akkoriban már régen festett deszkadarabokra, és egy alkalommal, ismét csak Dévényivel jártunk nála, akkor már nem Jaksival lakott társbérletben, mutogatott nekünk afféle ikontöredék-festményeket és mondta is, hogy a Szombathelyen látott paraszti festmények megerősítették abban, jó úton kutakodik. A famennyezetek, a parasztfestmények másodlagos hatással voltak rá, inkább Szentendre szerb ikonjai indíthatták meg képzeletét. Mellesleg Szentendre nem szerb város. Oda csak később menekültek szerbek a török elől, csak a kádári–aczéli kultúrpolitika próbálta ezt a várost is elorozni a magyar múlttól. Legszebb műemléke máig is a dombtetőn a középkori magyar templom, amit tudatosan hanyagoltak el, nem óvták, nem restaurálták. Jöttünk volna ki a házból éppen, amidőn a nyitott ajtóban megállt, mondhatni, a kijáratot eltorlaszolta egy kékfestő vászon szoknyás parasztasszony, kezében vasvillával.

– Az elvtársak a műemléki irodából jöttek?

– Nem.

– Hát akkor mit keresnek itt?

– Művészek vagyunk és szeretjük a szép falusi épületeket – válaszolt Ádám. – Ki kezeli ezt a házat? Beroppan a tetőgerinc! Egy telet se bír ki.

– Hát akkor mégiscsak az irodából valók? – kérdezte, inkább fenyegetően, mintsem kíváncsian. – Máskülönben a tulajdonos én vagyok. De maguknak ehhez semmi közük.

– Isten ments, hogy közünk legyen hozzá! – mondtam. – De hol tetszik lakni?

– Ehhez sincs semmi köze, de megmondom. Ott ni. Tavaly építettük.

Közben kijöttünk az udvarra, s kiláttunk a kiskapun. A túloldalon ronda, részben még vakolatlan, sátortetős ház, a fal homlokzati részén kívülre ragasztott színes fürdőszoba csempékkel, s amint később megvizslattuk, a ház mögött semmi istálló, semmi ól, semmi kamra, semmi góré. Kert is alig és gazos, műveletlen.

– És azért hagyta oda ezt a gyönyörű, arányos, ízléses épületet? – kérdezte döbbenten Ádám.

A széle-hossza testes nő ripacsos képe, mint a mérges pulyka, elvörösödött.

– Mi köze magának ehhez? – fortyant föl. Azt hittem, a még mindig kezeügyében lévő vasvillával oldalba vágja Ádámot: – Egy tízesért odaadom a műemléki hívatallal együtt. Ingyér is, ráadásnak a hívatalt. És lakjík benne csak az úr! Majd megtudja milyen az, ha télen rohad a fal az ágy mögött a víztől!

Balczó

Ádámmal jártuk az országot, főleg a Dunántúlt, és gyűjtöttük a népművészeti tárgyakat. Még azokban az időkben, amikor ez a tevékenység csak kevesek szenvedélye volt. Kapcsolatban is voltunk néhányukkal, Pécsi Sándorral, a színésszel, Rudnyánszky Istvánnal az újságíróval, akinek hatalmas üvegikon gyűjteménye volt, Román Józsefékkel, akik minduntalan elképesztő történetekkel rukkoltak elő. Csak egyet: találtak egy csirkeólban itatónak használt 17. század eleji habán tálat, trágyadomb alá elrejtett barokk szobrot. Kettő lett a történetből. Tröster Verával, a festőművésszel, aki később Svájcba disszidált, a szentendrei Hemző Ilonával, Göbölyösékkel. De szakmai ismeretségi körünk kiterjedt Erdélyre, a Felvidékre is. Erdélyben a nagyszerű marosvásárhelyi Bandi Dezsővel, aki megszervezte ott a naiv művészeket, a bánfihunyadi Bogdán családdal – nemcsak csodálatos hutaüveg gyűjteményük volt, hanem a ház, amelyben laktak, 17. századi nemesi kúria volt.

A későbbiekben azután hiénák is lecsaptak a kallódó népművészeti tárgyakra, de még az ő tevékenységük is értékelhető, mert nélkülük rengeteg műalkotás veszett volna kárba. Hivatalosan, de csak suba alatt azt sugalmazta a hatalom, hogy nemcsak a magyar, hanem a népi is értéktelen. Egyáltalán megkezdődött a vidéki, a falusi, a népi kultúra fölszámolása, elvették a falutól identitását, s nem adtak mást helyette. A nyugati turisták bagóért vettek faliórákat, rokkákat, cserépedényeket, de tálasokat, szuszékokat, tékákat is. A vámparancsnokság egy darabig elnézte, hogy szállítják külföldre ezeket az értékeket, gyakran a kirabolt kastélyokból származó tárgyakat is, aztán hirtelen megtiltották a kivitelt. A hegyeshalmi átkelő előtt azután kilométer hosszan, az árokban hevertek az elhajigált kincsek, mert a buta nyugati turista nem ismerte föl, ha vámot, büntetést fizet a határon, akkor is szinte ingyért jut a dolgokhoz. Volt, aki össze is törte a rokkát vagy a bokályt, mielőtt eldobta volna, az épen maradt darabokat azután a hiénák csempészték át a határon.

A népművészeti értékek herdálásáról éppen a Tiszatájban írtam cikket, amire válasz a Népszabadságtól érkezett: E. Fehér Pál lenacionalistázott. Mintha a kancsók, köcsögök, tékák soviniszták, revansisták lettek volna. De az értékmentés érdekében nem történt semmi. Az eszmeileg érintettek, a hasonlóképp gondolkodók sem álltak ki mellettem, illetve az ügy mellett. Talán csak Szíj Rezső, aki viszont sohasem gyűjtött néprajzi dolgokat.

Kalandozásaink során – Ádámmal – szinte darabról darabra gyűjtöttem össze egy zöld szemes kályhát, a reneszánsz főúri kályha pórias változatát, amelyben a csempe mélytányérszerű öble, mélyedése megmaradt, csak az öblöt átfogó, áttört figura hiányzik róla.

Ezeket a csempéket a Balatonfelvidéken, Zalában, Somogyban gyűjtöttem össze, emiatt a zöld káprázatosan sok és gyönyörű, megannyi változatában pompázik a kályha. Sokkal nagyobb gond volt a pártázat, a korona, vagyis a „fejfedő" beszerzése. Egy kályha pártázata nyolc-tíz darabból áll, de mivel semmire sem használható, azt összetörték. Ádám mérhetetlen türelemmel autózott velem, mintha az ő személyes érdeke lett volna a pártázat megszerzése. Végül is összeadtuk a megtett utat; nem kevesebb, nem több: hatszáz kilométernél.

A már kész kályhát látta meg nálam Tóth László biológus, neki Pötyi, a fenyvesi régiségkereskedő szerzett vagy kettőt, és őnála Vérteskozmán szeretett bele Balczó András ebbe a kályhatípusba. Azzal az utánfutóval utazott le Pötyivel Berzencére, amiben a lovait szokta volt szállítani. Pötyit szegényt, a házaló ószerest kerülték a helybéliek, de amidőn Balczó magára maradt a főtéren, odament hozzá egy fekete fejkendős parasztasszony.

Mire Pötyi üres kézzel visszatért kereső kereskedő körútjáról, négy teljes cserépkályha volt az utánfutóban. Volt amelyiken évszám és magyar címer is akadt.

Fizetni akarván, az asszonyok nem fogadtak el tőle egy fillért sem, mondván: hát azt meg hogy képzeli, Balczó úr! Annyi de annyi örömet szerzett nekünk, ez a legkevesebb, amivel meghálálhatjuk.

Öttusa világbajnok és berzencei parasztasszonyok. A történet olyan szép, hogy immáron legenda. Nem Balczótól hallottam, a berzenceiektől, akiknél Ádámmal jártam néhány hónappal később.

Mondhatnám azt is, Dunántúl zegzugait Ádámmal ismertem meg. Ádám elment örökre, de a zegzugokat halhatatlanná tette rajzain. Ha hiszik, ha nem, a Rómeó és Júlia és a Szentiváníéji álom illusztrációin az együtt látott dunántúli motívumokat ismerem föl: a shakespeare-i mesevilágban a pannóniai csodavilágot.

WÜRTZ ÁDÁM: W. SHAKESPEARE: SZENTIVÁNÉJI ÁLOMHOZ I.

„A Tisza-parton mit keresek?”

Ady Endre izgatott kérdését/felkiáltását valószínűleg minden olyan művész és tudós magáénak érezheti, aki vidéken próbál – olykor méltánytalan helyzetben – jelentőset, a „helyi értékrenden” messze túlhaladót alkotni. A Tisza-parton azonban nemcsak a lelki nyugtalanság, hanem az elszántság verse. Ezért is választottuk a híres sort sorozatunk címéül, melyben a magyar kultúra és tudományosság Szegedhez is kötődő jeleseit kívánjuk megszólaltatni.

Modernizmus és hagyomány metszéspontján

BESZÉLGETÉS HUSZÁR LAJOS ZENESZERZŐVEL

Ötvenéves Huszár Lajos Erkel-díjas zeneszerző, a szegedi konzervatórium tanára, aki a közeljövőben pályafutása két, mérföldkőnek is nevezhető állomására készül: első szerzői lemezének megjelenésére és *A csend* című Balázs Béla-mesére komponált operájának megmérettetésére. A halk szavú, lírai és meditatív alkatú alkotóművésszel, aki kórusművei, dalai, kamarazenekari és zongoradarabjai révén – és zenepedagógiai munkásságának köszönhetően is – komoly rangot és elismertséget szerzett, pályájáról, Szegedhez való kötődéséről, a hagyomány és modernizmus kérdéseiről beszélgettünk.

– *Gyermekkorát Hódmezővásárhelyen töltötte, véletlen, hogy Szegeden született?*

– Szüleim Hódmezővásárhelyen éltek, édesapám orvos volt, édesanyám pedig a háztartást vezette. Azért Szegeden születtem, mert anyám veszélyeztetett terhes volt, s apám jobbnak látta, ha behozza őt a klinikára, amikor eljött a szülés ideje. Az, hogy itt születtem, kezdetben semmilyen érzelmi viszonyulást nem jelentett. Gyerekkoromban néha bejöttünk Szegedre, olyankor a volt Stühmerben kávézott édesanyám vagy beültünk a Virág cukrászdába.

– *Mikor és kinek a hatására került komolyabban is kapcsolatba a muzsikával?*

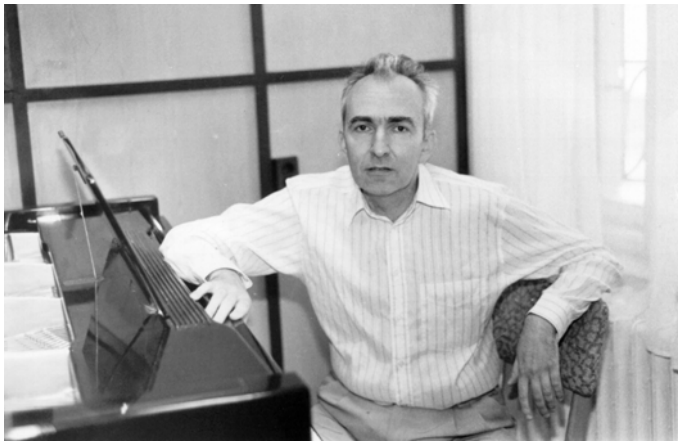

– Anyám szeretett magában énekelgetni, de szorosabb kötődése nem volt a zenéhez. Ennél talán fontosabb, hogy hallatlanul érzékeny, lírai természete volt. Egész családjában ilyen szeretetteljes családi összetartás uralkodott. A családi legendák szerint anyai nagymamám testvére fuvolázott, s asztalos lévén lányai számára készített

egy hárfát. Nem tudom, mennyire lehetett profi hangszer, de az biztos, hogy a lányai játszottak rajta. Apám egyetemista korában énekelt az egyetemi kórusban, de nem volt olyan érzelmi beállítottságú, mint anyám. Későbbi hangszeremmel, a zongorával akkor találkoztam először, amikor Eta néni, anyám unokatestvére – talán egy költözés miatt – egy ideig nálunk tárolta a sajátját. Elkezdtem rajta pötyögtetni mindenféle zenét, amit főként a rádióból hallhattam. Második osztályos voltam, amikor a szüleim beírattak a zeneiskolába, majd amikor zongorázni kezdtem, vettek is egy hangszert. Két jeles egyéniség is tanított a vásárhelyi zeneiskolában, akiknek sokat köszönhetek. A zongoratanárom, Berei Lajosné magánéneket is tanított. Hetedik-nyolcadikos koromban már beállhattam hozzá kísérni az énekeseket. Ma is jól emlékszem rá, milyen darabokat kísértem. Ezek az órák sorsmeghatározó élményeknek bizonyultak. A másik nagy egyéniség Steiner Béla volt, aki óriási pedagógiai tehetség volt, s nemcsak az én jövőmet volt képes kijelölni és előre látni, hanem több kortársamét is.

– *Ő tanácsolta, hogy zeneszerző legyen?*

– Azt mondta, menjek el a Szegedi Zeneművészeti Szakiskolába, majd a Zeneakadémia zeneszerzés szakára. Néhány évvel Szegedre kerülésem előtt lett a szakiskola tanára Vántus István, akinek a zeneszerző-növendéke lettem. Jól emlékszem a felvételimre, amelyen Vántus mellett ott ült a bizottságban Bozay Attila is.

– *Mit lehetett Vántustól tanulni?*

– Kénytelen voltam tudomásul venni, hogy a zenének formája és szakmai fegyelme is van, nem csak érzelmei, amelyeket kifejez. Vántus sokszor csóválta a fejét, amikor nem vittem elegendő darabot az órákra. A szakiskolából a zongoratanárnőm, Nagy Kálmánné, Irma néni is felejthetetlen számomra. Nem készültem zongoristának, de az ő órái mindig nagy élményt jelentettek. Amit tőle tanultam, az mind muzsikusságom alaprétegébe épült be.

– *Vaszy Viktor irányításával azokban az években élte fénykorát a szegedi operatársulat. Vántus István hívta fel figyelmét az opera műfajára?*

– Nem emlékszem rá, hogy Vántus arra biztatott volna bennünket, hogy járjunk operába. Ugyanakkor hallottam róla, hogy akkoriban írta egyfelvonásos operáját, *A három vándor*t, amit aztán többször is megnéztem a színházban. A műfaj iránti szimpátiám, a kiinduló ösztönzés talán onnan eredt, hogy még általános iskolás koromban láttam Vásárhelyen egy operaelőadást Vaszy dirigálásával. Talán a *Nabucco* lehetett. A Szegedi Nemzeti Színházban aztán középiskolásként mindenféle gyönyörűséget hallhattam. Életre szóló élményt jelentett, hogy a zene, az éneklés, a cselekmény drámaisága és a színpadi látvány milyen fantasztikusan tudja egymást erősíteni és áthatni. Olyan alapélményeim voltak Szegeden, mint a Bohémélet. Talán Berdál Valéria és Réti Csaba énekelték a főszerepeket. Vaszy hallatlan ihletettségével és agresszivitásával addig nem hagyott békét még a másodrendű énekeseknek sem, amíg nem csinálták azt, amit ő akart. Felejthetetlen élmény volt Puccini Triptichonjának előadása, katartikus volt megismerkedni ezekkel a művekkel. Nem sok operaelőadást játszottak Szegeden azokban az években nélkülem. A darabokkal is a színházban ismerkedtem meg, bár lemezjátszót már hetedikes koromban vettek a szüleim. A véletlennek köszönhető, hogy épp opera volt az első két lemezem: *A kékszakállú herceg vára* és egy részleteket tartalmazó válogatás Puccini Turandotjából.

– *Mennyire volt más akkoriban a szegedi operaelőadások légköre, fogadtatása?*

– Nehéz erre válaszolni, mert lehet, hogy az operaelőadások is változtak, de én még nagyobb mértékben változtam. Egy érintetlen lelkű és rajongó tizenhat éves fiúra másként hat ugyanaz a produkció, mint egy érettebb, tapasztaltabb, képzettebb komponistára. Ezért nem is lehet a két befogadást objektíven összehasonlítani. Mindazonáltal úgy érzem, hogy a drámai feszültség keltésében Vaszy Viktor utolérhetetlen volt. Sokat beszélnek arról, hogy akkoriban nagyon sok kiváló énekes dolgozott Szegeden, mert a politikai kötöttségek miatt nem nagyon mehettek külföldre. Ma mindenki oda mehet, ahová akar, így nehezebben létezik egy vidéki operatársulat. Vannak hősök, akik itt maradnak és kitartanak. Lehet, hogy titokban ők is szeretnének már elmenni. Mások elmennek és vissza-visszatérnek, a legjobb példa erre Gregor József. Általánosságban azt mondhatom: a zene gyermekkori befogadása valami hallatlanul intenzív és a későbbi befogadásokhoz nem is hasonlítható élmény. Nagyjából húsz évben lehetne ennek a korhatárát megjelölni. Amit az ember húsz éves kora után ismer meg, azt már tudatosabban, kritikusabban, illúziótlanabbul szemléli. A serdülőkori zenehallgatásnak és megismerésnek összehasonlíthatatlan, szinte szűzies varázsa van. Amikor még minden hatás teljesen tiszta lapra kerül, semmit semmivel nem tudunk pontosan összehasonlítani, hiszen nem ismerjük a darabokat a legnagyobb előadók tolmácsolásában.

– *A középiskola után egyenes út vezetett a Zeneakadémiára?*

– Igen, bár a JATE német–olasz szakára is felvételiztem, ahová fel is vettek. Végül a Zeneakadémiára is felvettek, ezért inkább a zeneszerzés tanszak mellett döntöttem. Véletlen, hogy amikor 1967 júniusában felvételiztem a Zeneakadémiára, az Operaházban egyik este a *Borisz Godunov*ot játszották, amit Szegeden addig nem mutattak be. Pillanatok alatt rájöttem, ez a darab számomra talán a legnagyobb operai élmény, amit el lehet képzelni. A következő este Debussy *Pelléas és Mélisande*-ját adták, amiről később ugyancsak kiderült, hogy életem egyik meghatározó élménye. A fővárosi zenei élettel való találkozásom így egészen csodálatos volt. A következő öt év majdnem minden estéjét operában vagy koncerteken töltöttem. Az Operaházban is dolgozott egy karmester, akit Vaszy-szerű jelenségnek éreztem: Erdélyi Miklós is hallatlanul erős érzelmi fűtöttségű és drámai töltésű dirigens volt. A pesti operarepertoár szerencsésen kiegészítette és továbbfejlesztette, amit Szegedről ismertem. Bár Szegeden roppant érdekesek voltak – s ezt ma is nosztalgikusan és követendő példaként kellene emlegetni – Vaszy modern operaprodukciói. Gottfried von Einem operáitól Prokofjev darabjain keresztül egészen a szegedi operai modernizmus csúcsáig, Hindemith Mathis, a festő című operájáig. Bárcsak volna ilyen bátor kezdeményezés ma is Magyarországon! Budapesten akkoriban kicsit talán konzervatívabb volt az operai repertoár, bár hozzá kell tennem, hogy szinte minden évben bemutattak egy-egy új magyar darabot. Ott voltam például Szokolay Sándor *Hamlet*jének, Petrovics Emil *Bűn és bűnhődés* című operájának ősbemutatóján is.

– *A zeneakadémiai mesterei közül ki volt Önre a legnagyobb hatással?*

– Zeneszerzést öt éven át Szervánszky Endrétől tanultam, aki nagy humanista volt. A szoros értelemben vett zenei-szakmai szigor sokszor hiányzott belőle, ugyanakkor a dolgokhoz való filozofikus hozzáállása nagyon mély nyomokat hagyott bennünk. Sokszor olyan katartikus hatású előadásokat tartott, hogy amikor óra után kiment a teremből, szinte ugrándoztunk örömünkben. Korántsem csak zenéről beszélt, hanem

politikáról, vallásról, emberségről. Többször elmondta, hogy amikor végigmegy a folyosón, mindig előre köszön a takarítónőknek, mert az egyszerű embereket meg kell becsülni, hiszen olyasmire vállalkoznak, amire mi nem.

– *Létezett valamiféle ellenzéki hangulat a Zeneakadémián?*

– Nem sokat érzékeltem ebből, nem folytam bele ezekbe a dolgokba. (A szüleim épp eléggé ellenzékiek voltak, tőlük gyakran hallhattam a rendszert szidalmazó megjegyzéseket. Gyerekkoromban állandóan a Szabad Európát és a nyugati adókat hallgattuk.) Szervánszky nagyon sokat beszélt a vallásokról, elmesélte, hogy annak idején levelezést folytatott indiai buddhistákkal, és szeretett volna buddhista szerzetesnek elmenni. Erre valamiért nem került sor, de megmaradt benne a nosztalgia, hogy az igazságot ott keresse. Egyébként különleges életutat futhatott be. Az apja magas rangú katonatiszt volt az Osztrák–Magyar Monarchiában, Szervánszky viszont fiatal zeneszerzőként az illegális kommunista párt tagja lett, fellázadt az ellen a világ ellen, amit az apja képviselt. Az ötvenes évek elején, amikor bekövetkeztek a kommunizmus visszaélései, deportálások kezdődtek, ellene fordult kommunista múltjának, csalódott lett és rezignált. Úgy tudom, politikailag is kegyvesztetté vált. Amikor bennünket tanított, nagy csalódottsággal beszélt a politika csalárdságáról. A Zeneakadémián Durkó Zsolt tartotta a modern zene órákat. Az új zene alapgyakorlatait végeztük el, kortárs műveket hallgattunk és elemeztünk. Ott ismertem meg Witold Lutoslawski műveit, amelyeket Durkó nagyon szeretett. Két évig jártam zenetörténetre Pernye Andráshoz, aki felejthetetlen, óriási tudású és roppant szeretetreméltó egyéniség volt. Máig sem felejtettem el azokat a darabokat – például Berg Wozzeckjét, Schumann Dichterliebe-dalciklusát vagy Brahms C-dúr zongoraszonátáját – , amelyeket az óráin részletesen elemzett.

– *Amikor 1973-ban megszerezte a diplomát, véletlenül került vissza Szegedre vagy tudatosan döntött?*

– Zeneakadémistaként egy évig zongorakísérő voltam a színművészeti főiskolán, s belekóstolhattam az intézmény borzasztóan érdekes, feldobott, kicsit furcsa, mégis inspiráló hangulatába. 1972-ben megjelent a Zeneakadémián Aracsi László, a Tömörkény István Zeneművészeti Szakközépiskola igazgató-helyettese – aki egykor szolfézstanárom volt –, és hívott vissza Szegedre tanítani. Nem mentem. Az ötödévet ugyan befejeztem már 1972 nyarára, de nem diplomáztam, mert nem voltak meg a diplomamunkáim. Aracsi a következő évben újra hívott, és 1973 őszén kezdtem Szegeden tanítani. Nem hiszem, hogy különösebben céltudatos lett volna a választásom, egyszerűen elfogadtam a felkínált lehetőséget.

– *Hogyan teltek az első évek?*

– 1982-ig szinte felhőtlenül jól éreztem magam Szegeden. Bennünket, zenészeket az igazgatónk iránt érzett közös ellenszenvünk is hamar összekovácsolt. A középfokú zenetanítást akkoriban még nem hatotta át annyira a versenyszellem, a minden áron való előbbre jutás és hajtás szelleme, ami mára már uralkodóvá vált. Ezért egészen kedves és családias légkörben dolgoztunk együtt. A mai konzervatóriumban bizony kegyetlen szakmai követelmények határozzák meg az oktatást, s minden növendék tudja, ha egy kicsit rosszabbul játszik, rögtön ott vannak a nyomában azok, akik szintén jól játszanak, és akkor nem juthat be a főiskolára. Ez szinte megöli az emberi kapcsolatokat, egyre önzőbbé teszi a növendékeket, mindenki csak a saját karrierjével van elfoglalva.

– Mennyire volt termékeny ez az időszak a zeneszerzés szempontjából?

– Többnyire csak nyáron komponáltam. Sikerült néhány elfogadható darabot írnom, például 1973-ban a diploma utáni elsőt, ami eredetileg a Csomorkány nevet viselte. 1975 tavaszán féléves tanulmányútra mentem Rómába, ahol az Accademia di Santa Cecilia ösztöndíjasaként Goffredo Petrassi növendéke voltam. Érdekes volt egy kicsit máshol élni, és belekóstolni egy másfajta világba, amit hallatlanul szerettem. Jól tudtam olaszul, de ott erősödött föl bennem az élő beszéd képessége. Nagyon szerettem az ottani dinamikus, feldobott, élettel és aktivitással telített légkört. Goffredo Petrassi zeneszerzés óráira két olasz kollégámmal hárman jártunk. Először néhány hangszerelési gyakorlatot végeztünk, utána pedig neki kellett állnunk saját művet komponálni egy adott hangszeres együttesre, amely a vizsgakoncertünkön is rendelkezésünkre állt. Itt írtam egy darabot *Musica concertante* címmel, amit később idehaza kiadtak és lemezre is vettek. Hazatérésem után, 1976-ban tenorra és zongorára írtam a *69. zsoltár* című darabomat, amit azóta is a pályám egyik csúcspontjának érzek.

– 1984-ben elhagyta Szegedet, s csak 1989-ben tért vissza. A kávéházi estjén úgy fogalmazott, ezek voltak a vándorévek...

– Utólag visszatekintve azt mondom, sok bizonytalansággal és félresikerült próbálkozással jártak ezek az évek, de szegényebb lennék, ha nem csináltam volna végig. Nem szabad az embernek egy életen keresztül egy helyen ülni, és onnan nem kinézni. Fontos volt, hogy Rómába eljutottam, ugyanilyen fontosak voltak a magyarországi vándorlásaim. Három éven át zongorakísérőként dolgoztam a színművészeti főiskolán, majd rövid ideig a rádiónál voltam szerkesztő-gyakornok, amiről hamar kiderült, hogy nem nekem való munka. Azután három évig tanítottam a békéscsabai zeneművészeti szakközépiskolában, ahol egészen másfajta légkör volt, mint Szegeden. Abban, hogy 1989-ben visszajöttem Szegedre, szerepet játszott a Tömörkény igazgatójának, Kühn Jánosnak a támogatása és Weninger Richárd marasztalása. Ő már tudta, hogy egy évvel később megalakul a szegedi konzervatórium, és addig kitartásra biztatott.

– Azóta is tanít a konzervatóriumban...

– Illúzióim már nincsenek, a tanítás olyan, amilyen. Ha van valamilyen eredménye, akkor most is nagyon tudok örülni neki, mint ahogyan annak is, ha egy-egy órám jól sikerül. Csak ahogyan telnek az évtizedek, az illúzióink lassan megszűnnek, és meggyöngül a dolgokhoz való érzelmi viszonyulásunk. A hetvenes években boldog önfeledtségben tanítottam, jól éreztem magam. Ötven évesen a tudatosság bizonyos fokára elérkezve valószínűleg természetes, hogy az illúzióvesztés elkerülhetetlen.

– Az elmúlt negyedszázadban mennyiben változott a zenéről vallott felfogása, zeneszerzői stílusa?

– Pályakezdésem idején eszményképem a modernség volt, így zeneszerzői pályám a magyar és a lengyel avantgárd zene hatása alatt indult. Ebbe az irányba befolyásoltak tanáraim és a római tanulmányút is. Lutoslawski és más kortárs szerzők hatottak rám, s rajta is hagyták az első darabjaimon jegyüket. Akkoriban fedeztem fel Kurtág zeneszerzői nagyságát is, és még virágzott az úgynevezett lengyel iskola, amit nagyon szerettem. A magyar zeneszerzők között is akadt olyan, akit örömmel fedeztem fel. Például Szőllősy András, akit a mai napig nagyon jelentős zeneszerzőnek érzek. Már akkoriban tudtam, hogy létezik olyan irányzat is, ami még annál is sokkal modernebb,

mint amit én követek, de a mérsékelt modernség maradt az eszményképem. 1980 körül valahogyan megváltozott a véleményem. Rendeltek tőlem egy könnyen játszható és megszerethető művet a bajai kamarazenekar számára. Nagyon szerettem modern kórusműveket is írni, ám túl nehéznek bizonyultak. Ha egyáltalán elő tudták adni, akkor sem sikerültek valami fényesen. Rájöttem, hogy kórusra olyan zenét kell írni, ami bőségesen alkalmazza a hagyományos stíluselemeket, hogy ezáltal az intonáció szempontjából megoldható, könnyebben előadható legyen. 1983-ban már két ilyen kórusművet is írtam: a *Dies sanctificatus*t és az *Ave Maria*t. Így kezdődött az átalakulásom, fölfedeztem, hogy ezeket a darabokat – mivel sokkal kevesebb bennük az előadási és befogadási nehézség – pozitívabban fogadják. Tudatában voltam annak, hogy ugyanakkor jelentkezhet az olcsóság kísértése is. Olcsóságnak azt nevezem, amikor valaki már elmondott gondolatokat, már használt nyelven fejez ki, és a felvetődő kérdésekre ugyanazt a választ adja, amit már régebben is adtak. Ettől őrizkedni szerettem volna. Talán így keletkezhetett bennem az az elképzelés, hogy a hagyományos zenei elemeket megpróbáljam vegyíteni, szintézisbe hozni a modern elemekkel. Azóta is ezen az úton haladok. Nem tudom milyen sikerrel, mindenesetre ma már kezdek otthonosan mozogni ebben a zenei szintézisben.

– A Szegedi Nemzeti Színház felkérésére néhány évvel ezelőtt Balázs Béla meséjére, Darvasi László szövegkönyvére A csend *címmel operát kezdett komponálni. Hol tart az alkotómunka, mikor láthatja a közönség a darabot?*

– Molnár Lászlótól, a Szegedi Nemzeti Színház előző zeneigazgatójától kaptam megrendelést az opera megírására. Pál Tamás, a következő zeneigazgató fenntartotta ezt a szándékot, és várta tőlem a művet. Időközben megtudtam, hogy a Magyar Állami Operaház kiírt egy reprezentatív, meghívásos millenniumi operapályázatot. Három egész estét betöltő és nyolc egyfelvonásos operát rendelnek meg, amiért megírási díjat adnak, függetlenül attól, hogy eljátsszák-e a darabot vagy nem. Bekerültem a három egész estés operát komponáló szerző közé, ezért a szegedi színházzal közös megegyezéssel visszavontuk a szerződést. Az operaházi pályázat beadási határideje 1999 márciusa. Addig még egyszer át kell fésülnöm a darab partitúráját. Be kell valljam, ez a munka fogcsikorgató, véres és kicsit ellenszenves foglalatosság. A döntésem rizikója, hogy az Operaházban csak azt a darabot mutatják be 2000-ben, amelyik az első díjat kapja. Ha nem *A csend*re esik a választás, akkor kereshetek egy másik színházat.

– Hogyan találkozott Balázs Béla meséjével?

– A véletlen műve volt, korábban nem ismertem a *Hét mese* című kötetét. Éveken át kétségbeesetten kerestem az operának való témát, a könyvszekrényemen több polc is teli van drámakötetekkel. Hiába olvastam el rengeteg színdarabot, egyik sem bizonyult tökéletesen megfelelő alapanyagnak. Egyszer Papp Györgyné – aki a városházán dolgozott zenei szakreferensként – ajánlotta, hogy nézzem meg Balázs Béla *Hét mese* című könyvét. Csodálatos élményben volt részem, amikor felfedeztem benne *A csend* című mesét, ami filozofikus is, szimbolista is, ugyanakkor nagyon erős érzelmi telítettségű. Rengeteg olyan momentum található benne, ami katartikus erővel hatott rám. Mintha velem történt volna meg, mintha az én érzelmeimet fogalmazta volna meg, mintha anyámmal való kapcsolatom, az ő halála is benne lenne. Az igazi megragadás mindig ezeknél a nagyon finom, szubjektív megfeleléseknél, azonosságoknál történik meg. A mese cselekményének mozgatója a Csend Tündére, aki tulajdonképpen a végtelenbe vonzó vágyakozás, a mindenen túli transzcendens életcél szimbóluma, s aki

a Földön járva meglátja és megszereti Pétert. Csillapíthatatlan, de öntudatlan vágyat kelt a fiú lelkében, aki azonban csak azután fogadhatja el a hívását, miután átélte a három alapvető emberi kapcsolat – az anya–gyermek kapcsolat, a barátság és a szerelem – élményét és csalódását. Darvasi Lászlót sikerült megnyerni a librettó elkészítésére, aki nagyon szép szöveget írt. Az más kérdés, hogy komponálás közben nagyon sokat változtattam rajta, elvettem belőle, Balázs Béla eredetijéből visszatettem, és magam is írtam hozzá bizonyos részeket. A hangszerelés több évig tartó kemény munka volt. Két felvonásra tagolt, négy különálló jelenetből áll a darab. Hat szereplője van, a főszereplő bariton. A kórusnak is nagy feladata van, ugyanis több különböző szituációban és szerepkörben jelenik meg: misztikus, hangulatfestő karként a színfalak mögött, a munkások vagy a kocsmai mulatozás kórusaként.

– Zárt számokra épül a darab?

– Minden jelenete egy-egy önálló egységet alkot, azaz – ha szabad ezt a kifejezést használnom – zenedrámai szerkesztésű.

– Tanárként, komponistaként hogyan látja, milyen ma Szeged zenekultúrája?

– Értékítéletektől függetlenül le lehet szögezni: a teljes szétszabdaltság, széttagoltság állapotában van. Azok az emberek, akik a különböző zenei szervezeteket, intézményeket irányítják, sajnos, nincsenek egymással jó viszonyban. Így egymástól függetlenül zajlanak a különböző események. Minden fronton vannak magas szintű, nagy művészi élményt jelentő események, és vannak csöndesebbek, jelentéktelenebbek és hétköznapibbak. A kamarazene terén meglehetős szimpátiával viseltetem a Musica Parlante Kamarazenekar iránt, akik historikus stílusban játszanak barokk és klasszikus műveket. Nagyon színvonalas koncertjeiknek tapsolhattam. Az opera esetében például feledhetetlen élmény volt számomra a *Turandot* és a *Mefistofele* előadása. Mindkét produkciót Kovalik Balázs rendezte, akit roppant tehetséges fiatal rendezőnek ismertem meg. Boldog lennék, ha majd az én operámat is ő vinné színre.

– Úgy hallottam, a Hungaroton Classic kiadásában szerzői CD-albuma készül. Mikorra várható a megjelenése és mely művei szerepelnek a válogatásban?

– Egy szerzői lemez készítése már a régi rendszerben is fölmerült, mégsem sikerült odáig jutnunk a régi Hungarotonnal, hogy meg is jelenjen. Nemrégiben újítottuk fel a tárgyalásokat Hollós Mátéval, aki nemcsak a Hungaroton Classic igazgatója, hanem zeneszerző kollégám is. Nagyon toleránsan és segítőkészen viszonyult hozzám. Elkészítette a lemezem tervezetét, amelyre a Nemzeti Kulturális Alap megítélte a szükséges támogatást. Öt darabom szerepel majd rajta, amelyek megközelítőleg teljes pályaképet adnak. A hetvenes években született műveim közül szerepel rajta *a 69. zsoltár*. Keönch Boldizsár énekli és jómagam zongorázom. A többi darab, így a Dies sanctificatus című női kar is, a nyolcvanas évekből való. A *Kamarakoncert csellóra és vonószenekarra* című darabot az ősbemutató közreműködőivel, Sin Katalinnal és a Weninger Richárd vezette Weiner Kamarazenekarral rögzítettük. A *Rézfúvós kvintett* egy jól sikerült régebbi rádiófelvételről kerül a lemezre. A kecsua-indián népi szövegekre, szopránra és ütőkre komponált *A magány dalai* című dalciklusomat egy fiatal énekesnő, Skoff Zsuzsanna és két ütős, Varga Zoltán és Láng Zénó előadásában vettük fel. A lemez reményeim szerint 1999 tavaszára megjelenhet.

– A kávéházi estjén hallottam, hogy igyekszik naprakészen nyomon követni a szomszédos országok kortárs zenéjét. Miért tartja ezt ennyire fontosnak?

– Úgy érzem, a környező népek kortárs zenéjére is jobban oda kellene figyelnünk, hiszen sorsközösség alakult ki a közép-kelet-európai népek között. Egymás megnyilvánulásaiból, művészetéből csak tanulhatunk, és önmagunkat is erősíthetjük. A szocialista rendszer idején talán még jobban odafigyeltek erre, sok irodalmi művet lefordítottak. Kortárs zenét akkor is nagyon keveset játszottak, s így van ez azóta is. Ideje volna újra fölfedezni a környező népek kultúráját. Az én kedvencem az orosz és a román kultúra. Valamiféle szubjektív vonzalmat érzek irántuk.

– *Miért?*

– Nem tudom. Lehet, hogy tulajdonképpen az ortodox vallást szeretem, és azért vonzódom a pravoszláv-ortodox vallású népek kultúrája iránt. Persze szeretem a katolikus Lengyelország kultúráját is, de az a bizonyos belső, szívbéli vonzódás mégis csak az oroszokhoz és a románokhoz köt. A zenéjükkel ismerkedve nagyon szimpatikus, magasrendű megnyilatkozásokkal és nagyon jó művészekkel találkoztam. A mai orosz komponisták közül a misztikus-vallásos beállítottságú Gubajdulina a kedvencem, aki az avantgárd eszközeivel képes nagyon intenzív és mély tartalmakat kifejezni. A világ most kezdi újra felfedezni a Szentpétervárott teljesen visszavonultan élő idős zeneszerzőnőt, Galina Usztvolszkaját, aki még a negyvenes években az elsők között kezdett komponálni az új egyszerűség irányzatának jegyében. A román irodalom is szíven ütött, s a zenéjüket is izgalmasnak találtam. A kedvencem egy bukaresti zeneszerzőnő, Doina Rotaru, akinek több művét hallottam már lemezen vagy koncerten.

– *Ha laikus zenebarátokat kérdezünk a mai modern zenéről, a többség finoman szólva nem lelkesedik. Mi lehet a távolságtartás oka?*

– Ebben a kérdésben azóta látok világosabban, amióta a „korunk zenéjének stílusismerete" elnevezésű tantárgyat tanítom a konzervatóriumban. A XX. századi zene, vagy legalábbis annak bizonyos irányzatai eltávolodtak a természetes zenei alapanyagoktól. Attól a harmóniavilágtól, amely az úgynevezett természetes felhangsorból, a természet zengéséből származik, attól a ritmikai és formai szimmetriától, amely a népzenékben található, és attól a fajta dallamosságtól, amely kis hangközterjedelmen belül mozogva a hétfokú, diatonikus skálákhoz kapcsolódik. Ha végigtekintünk a különböző korszakokon, a reneszánsztól a romantikáig azt tapasztalhatjuk, hogy a zene évszázadokon keresztül – hol egyszerűbben, hol bonyolultabban – megmaradt a természetes alapanyagoknál. A XX. században hirtelen forradalmi változások történtek, mert a közönségnek biztonságot nyújtó elemek egyre-másra kezdtek eltűnni a művekből. A zeneszerzők – egyik komponista így, a másik úgy – szinte kirántották a talajt a zenehallgatók lába alól. Voltak egészen radikális újítók is, mint például Schönberg. Emiatt a közönség eltávolodott a modern zenétől. Azon is lehet vitázni, hogy a XX. században jelentkező újfajta élményanyagok, a világ újdonságai mennyiben teszik szükségszerűvé a zenei stílus modernizálódását, megváltozását. Úgy vélem, szükségszerű bizonyos modernizálás, egyszerűen azért, mert a feszültségek, amelyek a régebbi évszázadok zenéjében mindig egyértelműen feloldódtak, a XX. században egyáltalán nem biztos, hogy feloldódhatnak, mivel a világ ilyenné változott. Nem biztos, hogy a problémáinkra megoldásokat találunk, egyre jobban félünk a jövő bizonytalanságától. Nem tudjuk, mi lesz. Ilyen és ehhez hasonló érzések vezethetik a mai művészeket, hogy a kor bizonytalanságát és megoldhatatlanságát valamiképpen kifejezzék. Így jöttek létre több avantgárd hullámban is a modernizmus különböző eszközei. A zenében a tízes-húszas évek avantgárd hulláma volt az egyik, beleértve a bécsi iskolát, de akár

Bartókot és Sztravinszkijt is. A második avantgárd hullám az ötvenes-hatvanas évek nyugati zenéjében jelentkezett. Olyan alapvető fontosságú mesterekkel, mint Boulez, Stockhausen, Nono és Ligeti. A hetvenes évek közepétől mégis elindult egy változás, valamiféle ellenreakciója az avantgárdnak. Egyes szerzőkben olyan kívánság jelentkezett, hogy ismét visszaforduljanak a hagyomány bizonyos elemeihez. De nem olcsón, hanem magas művészi színvonalon. Új típusú művek jelentek meg, amelyek a tonalitást visszahozták, de egészen másképpen. Ezek közül például a lengyel Henryk Mikolaj Górecki műveit nagyon szeretem, és nagy igazságot érzek mögöttük. Az észt származású, alapvetően misztikus-vallásos alkatú Arvo Pärt zenéje is roppant közel áll hozzám. Neki is jelentős dolgokat sikerült kimondania azáltal, hogy a muzsikájában speciális módon szintetizált XX. századi és középkori elemeket. Ide tartozik a lengyel avantgárd korábban sok megbotránkozást okozó mestere, Krzysztofl Penderecki is, aki a hetvenes évek közepén stílust váltott, és visszatért egyfajta mahleri vagy Richard Strauss-i értelemben vett neoromantikához. Ezzel a fordulattal nem feltétlenül szimpatizálok, s a Penderecki-jelenség vesztett előttem a hiteléből. Ma azt a korszakot éljük, amikor az ötvenes–hatvanas évek avantgárdja fokozatosan lecseng, és a hetvenes évek óta egyre erősödnek a visszatekintő, tonalitás felé mutató törekvések. Reménykedem benne, hogy ez nem a közönség kegyeinek olcsó keresése, hanem valódi, újfajta művészi értékek megnyilvánulása. Én is ide szeretnék tartozni azzal, hogy a magam módján szeretném vegyíteni a modernizmus és a hagyomány bizonyos elemeit.

Hollósi Zsolt

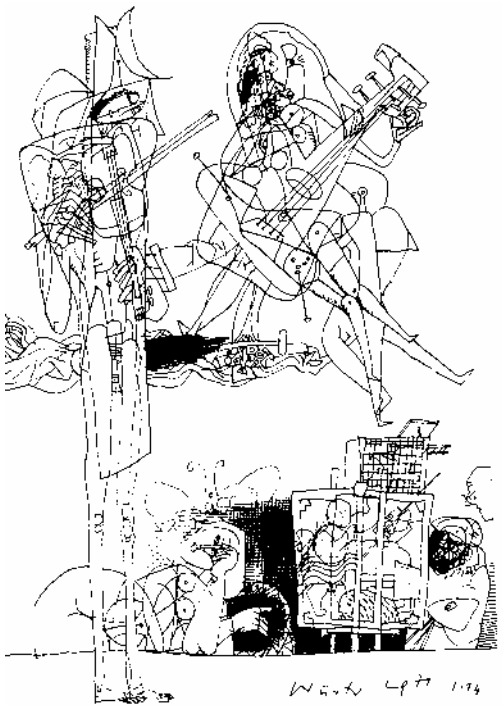

WÜRTZ ÁDÁM: SZERENÁD

Szerkesztői asztal

A Tiszatáj Alapítvány (Szeged, Rákóczi tér 1.) tájékoztatja az adományozókat, hogy az 1996 évi SZJA-ból felajánlott, összesen 64.326 Ft támogatást a folyóirat előállításához szükséges számítógépes berendezések korszerűsítésére használtuk föl. Köszönjük támogatásukat!

*

Szeptember 24-én a szegedi *Grand Café*ban rendezett irodalmi esten mutattuk be a *Tiszatáj orosz számát*. Az érdeklődők Szőke Katalint és Bagi Ibolyát, a JATE tanárait hallhatták a 20. századi orosz irodalomról. A Tiszatáj több mint negyedszázados kelet-közép-európai érdeklődését, s az ezzel kapcsolatos tematikus számokat Olasz Sándor főszerkesztő jellemezte.

*

A hódmezővásárhelyi Hódtói Általános Iskola és Gimnázium Környezet- és Természetvédelmi Oktató Központja – a Tiszatáj közreműködésével – *Liget és vadon* címmel kötetet adott ki. A „kortárs írók és képzőművészek tájról, természetről, szülőföldről" alcímű válogatásban – többek között – Jókai Anna, Levendel Júlia, Szabó Magda, Annus József, Csukás István, Horgas Béla, Pintér Lajos, Simai Mihály, Szepesi Attila és Utassy József művei jelentek meg. A könyvet 21 vásárhelyi képzőművész illusztrálta. Október 3-án, a Fekete Sas nagytermében a Liget és vadon szerzői részvételével nagysikerű irodalmi est volt, melyet Olasz Sándor (a kötet szerkesztője) vezetett.

*

Néhány szerzőnkről. Novemberi számunkban ORBÁN JÁNOS DÉNES, FEKETE VINCE és LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ képviseli az erdélyi irodalom legfiatalabb nemzedékét. Fekete Vince a kolozsvári Helikon mellékletének (Serény Múmia) a szerkesztője, Orbán János Dénes az Előretolt Helyőrség felelős szerkesztője. ORBÁN JOLÁN a pécsi tudományegyetem Irodalomelméleti Tanszékének tanára. TVERDOTA GYÖRGY a Nemzetközi Hungarológiai Központ igazgatója.

Decemberi számunk tartalmából:

ORAVECZ IMRE, VERESS MIKLÓS versei

DARVASI LÁSZLÓ, KÁLNAY ADÉL prózája

SÁNDOR IVÁN esszéje

„Honnan jövünk? Mik vagyunk? Hová megyünk?"

(Miskolczy Ambrus, Nemeskürty István, Szépfalusi István,

Pomogáts Béla írása)

Diákmelléklet: Debreczeni Attila *Fazekas Mihály*ról és *Csokonai Vitéz Mihály*ról

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

1998. NOVEMBER 55. SZÁM

TVERDOTA GYÖRGY

József Attila: Flóra 1. Hexaméterek

A vers születésének legkorábbi stádiumáról Vágó Márta emlékezése számol be. 1937 februárjában meglátogatta a költőt a Siesta szanatóriumban: „Azt ajánlottam, hogy sétáljunk egyet a kertben, süt a nap. Kijött, és az olvadó hókupacok között járkálva, miközben a bádogereszből csurgott a hólé, kezdte mondani, hogy verse van készülőben, és elmondta, a Flóra-hexameterek első sorait. Aztán így szólt: Nem neked írom, mert nézd, azelőtt azt hittem, hogy a nevedhez egészen különös közöm van, már három Márta nevű nőbe voltam szerelmes, és azelőtt ez a név nekem nagyon tetszett, mintha ez volna a legszebb női név a világon, de most már nem... Van itt egy ápolónő, akit Flórának hívnak, ez nagyon szép név, gyönyörű tradíciói vannak. Azt hiszem, ezt a nevet fogom választani, ehhez fogok verset írni."

A beteglátogatás nem sokkal február 20. után lehetett. Mivel február 20., a költővel való megismerkedésének estéje Kozmutza Flóra feljegyzései szerint szombatra esett, Vágó Márta pedig úgy emlékezett, hogy az ő szanatóriumi látogatása pénteki napon volt, a fentebb idézett beszélgetés, amelyen a Flóra név már szóba került, február 26-án zajlott le. A vers ekkor már készen vagy legalább is készülőben volt.

Flóra emlékezéséből tudjuk, hogy a két fiatal egy baráti társaságban ismerkedett össze. Flóra, mint pszichológus, tesztet készített a költővel, aki – mondhatni – eközben nyomban beleszeretett. Február 24-én, szerdán találkoztak másodszor. Ekkor József Attila néhány új versét mutatta meg a fiatal lánynak. „Csaknem mindegyikben benne volt a nevem, sőt, az egyikben a teljes vezeték- és keresztnév is." Nincs kizárva, hogy a *Hexaméterek* egyik változata már közöttük lehetett. A harmadik találkozásuk során a költő már

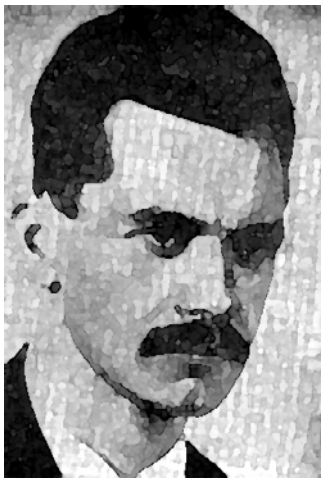

JÓZSEF ATTILA
(1905–1937)

A névvarázs poétikuma a Hexaméterekben a tavaszábrázolás elemi költőiségével ötvöződik össze. József Attila az évszakok festésének egyik legnagyobb mestere a modern magyar költészetben. Pontos, tárgyias s egyben bensőséges képet nyújt a tavaszról, a nyárról, az őszről és a télről. Ugyanakkor azonban ebben a képben mindig van valamilyen önmagán túlmutató többletjelentés.

meg is kérte Flóra kezét, s ellenvetéseire úgy nyilatkozott, hogy „Ő nem szokott házasságot ígérgetni, nőket »csak úgy« megkérni. Együtt akar velem élni és dolgozni, minél előbb. »Belehalok, ha ez nem sikerül«, mondta komoran, és végtelenül szomorú tekintettel nézett hosszan a szemembe: »Belehalok.«"

A versnek fennmaradt egy töredékes, korábbi fogalmazványa. A végső változattal való összevetése arra utal, hogy a költő egy készülő, játékos tavasz-versét fejlesztette tovább a Flóra-élmény hatása alatt szerelmes verssé:

Roskad a kormos hó, csepereszget a bádogeresz már
s mintha csak egy millió, aranyos kis kékszemü lányka
venne körül mosolyogva, ha ébredezel, csacsi medve,
ugy nevet itt a derűs ég

Az önarckép József Attila egyik jellegzetes önstilizációjával, a medve-képzettel él: a „szabad medvék komája", a *Medvetánc* „fürtös, láncos, táncos" mackója, a *Hazám* „buksi medvéje" itt téli álmából ébredező „csacsi medve"-ként mutatkozik be, aki fölé úgy borul a koratavasz enyhült ege, mint (barokkos túlzásában ugyancsak ironikus–önironikus jellegű képpel) egy millió, a bumfordi állat ébredését bámuló mosolygó, aranyos, kékszemű kislány. A kissé groteszk nyelvi játék ebben a korábbi változatban hangsúlyosabban ugrik ki, mint az áhítatosabb kész versben. A „csep*ereszget* a bádog*eresz*" szintagmában a paronomázia egy árnyalattal szembeötlőbb, mint a „cseper*észget*" variánsban, s az antikizáló, ünnepélyesebb prozódia és a profán modern tárgyat jelölő „bádogeresz" szó közötti feszültségre építő ironikus gesztus is erősebben érvényesül itt mint később. A stíluskeveredésben rejlő ironikus lehetőségekkel ugyanilyen módon él Weöres Sándor híres, „utcán látott" pentameteres cégtáblája: „Tóth Gyula bádogos és vízvezetékszerelő".

A szerelmes verssé történt továbbfejlesztés egyértelműen tompít – ha nem is a játékosságon, könnyedségen, de – az önironikus hangvételen. A kész változat egyértelműen áhítatos, a társra találás boldog érzésében fogant. Kozmutza Flóra, a későbbi Illyés Gyuláné alighanem közel jár az igazsághoz, amikor a hirtelen és rendkívül heves szerelmi fellobbanást (amely egyébként, mint az *Óda* esete mutatja, nem volt olyan idegen a költőtől!) így magyarázza: „Menedéket keresett. Az elképzelt minta lehetett meg benne, annyi csalódás, keserűség, »árvaság« után még fokozottabban, s erre a kész helyre tett be most, azonnal engem." Ez az élmény váratlanul olyan versek sorával ajándékozta meg irodalmunkat, amelyek – a költő állapotáért már ekkor is egyre jobban aggódó barátok nagy megelégedésére – boldog, derűs, olykor ujjongó hangvételükkel élesen kiütköztek a komor, reménytelen kései líra hátteréből. Ennek a szerelmi költészetnek a tárgyalása nélkül a József Attila-kép csonka maradna. Vizsgáljuk meg, hogyan transzformálja József Attila az élményt magasrendű költészetté!

A költőiség döntő elemét képezi a ciklus fölé írt név: *Flóra.* „Azt hiszem, ezt a nevet fogom választani, ehhez fogok verset írni." – idéztük Vágó Márta emlékezéséből a költő szavait. A fiatal lány nem akarta felfedni kilétét, s a költő engedett ennek a rejtőzködési igénynek. Már Vágó Márta félrevezetésében, amely szerint Flóra egy ápolónő neve lenne, a költő alighanem a fiatal lány diszkréciót igénylő kérésének tett eleget. Igaz, az „ápolónő" képzet a versben átvitt értelemben szerepet kap, hiszen Flóra az, aki a lírai én lelki sebeiről leoldozza a kötést! Mindenesetre a két titkolózó szerelmes dolgát megkönnyítette a név varázsa, elemi költőisége. A kíváncsi ismerősök gon-

dolhattak arra, hogy a múzsának választott költői álnévről van szó, amely takarja a voltaképpeni nevet. Ez a bújócska, az igaz névbe burkolózás tökéletesen egybevágott a költő névtani beállítottságával. A névvarázs jelensége igen nagy szerepet játszott gondolkodásában. Az ekkortájt írt *Curriculum vitae* legismertebb részletei közé tartozik a következő idézet:

„A harmadikos olvasókönyvben azonban érdekes történeteket találtam Attila királyról és rávetettem magam az olvasásra. Nem csupán azért érdekeltek a hun királyról szóló mesék, mert az én nevem is Attila, hanem azért is, mert Öcsödön nevelőszüleim Pistának hívtak. A szomszédokkal való tanácskozás után a fülem hallatára megállapították, hogy Attila név nincsen. Ez nagyon megdöbbentett, úgy éreztem, hogy létezésemet vonták kétségbe. Az Attila királyról szóló mesék fölfedezése azt hiszem döntően hatott ettől kezdve minden törekvésemre, végső soron talán ez az élményem vezetett el az irodalomhoz, ez az élmény tett gondolkodóvá, olyan emberré, aki meghallgatja mások véleményét, de magában fölülvizsgálja; azzá, aki hallgat a Pista névre, míg be nem igazolódik az, amit ő maga gondol, hogy Attilának hívják."

A *Curriculum vitae* idézett részletében egy jellegzetes atavizmus, a modernség kora előtti civilizációknak és a természeti népeknek a tulajdonnév varázserejébe vetett hite nyilatkozik meg. Nagyon sokféle megnyilvánulása közül az egyik legfontosabb a névvel végzett jó- és rossz szándékú műveletek sora. A nevet úgy tekintik, mint tulajdonosának szerves részét. A rajta végzett műveletek révén hatni kívánnak annak viselőjére. A másik fontos terület a névadás: olyan nevek kiválasztása, amelyek biztosítják a gyermek jövőbeli boldogulását. Gyakran istenek, vagy a keresztény kultúrkörben szentek neveit választják a szülők, hogy a természetfölötti lények, vagy a földön túli hatalmakkal érintkező személyek oltalma alá helyezzék a név viselőjét. A neurotikusok, a gyermekek, a magas civilizáció alatt élő néprétegek és a művészek körében a jelenkorig fennmaradtak a névhez fűződő mágikus és szakrális asszociációk.

A *Hexaméterek* költői hatását József Attila a név varázserejére építi. A névvel való játékban esetünkben a név és viselője közötti tökéletes összhang állítása rejlik. A vers valóban a Flóra névhez szól. „Ez nagyon szép név, gyönyörű tradíciói vannak" – emlékezik Vágó Márta a költő szavaira. Melyek ezek a gyönyörű tradíciók? „*Florá*t, a növényvilág, a virágok istennőjét is meg lehet görög névvel nevezni: *Khlóris*, a.m. »Zöldellő«, »Viruló«, Zephyrosnak, a virágzást segítő langyos szélnek volt a hitvese. Flora Mars születésének egy olyan mítoszában jut szerephez, amelyet a görög Arésszal [Mars görög változata] kapcsolatban legalábbis a ránk maradt források nem említenek: csodálatos virágot nyújt át Junónak s a virág illata teszi anyává az istennőt. Mars születése a római naptár szerint március 1-re esett, Juno találkozását Florával kilenc hónappal korábbra, a legdusabb virágzás havának, júniusnak 2. napjára teszi Ovidius." – írja Trencsényi-Waldapfel Imre.

Kerényi Károly görög eredetire vezeti vissza a római mítoszt és Florában Gaia, a hatalmas ősi Földistennő alakmását látja. A Flora kezében lévő virág illata vagy Héra–Juno megérintése a virággal termékennyé teszi az istenek királyának feleségét. Flora ebben a szerepben termékenység istennő. Ezekből a történetekből József Attilának ismernie kellett valamennyit, különben nem beszélt volna a név gyönyörű tradícióiról, s főleg nem kapcsolta volna össze az újonnan megismert szép fiatal lányt mitológiai névadójával, s nem azonosította volna mindkettőjüket az újraéledő természettel, illetve a tulajdonnévben rejlő köznévvel (például fleur franciául a.m. virág).

A költő ezzel az etimológiai összefüggéssel természetesen tökéletesen tisztában volt. Az 1937-ben Flórához írott levelek erről éppúgy világosan tanúskodnak, mint a fenti Vágó Márta emlékezés vagy Szántó Judit erre utaló mondatai: „A név varázsa, ami Attilára mindig hatott mint költőre, különös jelentőséget kapott. Verseit is sokszor talán mindig egy szónak a felvetése indította el. »Flóra, ugye szép név?« – kérdezte tőlem Attila. »Igen, szép név.« »Látod, okos ember volt Móricz Zsigmond. Lánya is Flóra volt, Virág. De milyen rosszul hatott volna és tehetségtelennek tartottam volna, ha lányát Móricz Flórának nevezi. Móricz Virág. Ugye milyen más? Itt a Flóra, ő Kozmuca, Kozmuca".

A névvarázs poétikuma a *Hexaméterek*ben a tavaszábrázolás elemi költőiségével ötvöződik össze. József Attila az évszakok festésének egyik legnagyobb mestere a modern magyar költészetben. Pontos, tárgyias s egyben bensőséges képet nyújt a tavaszról, a nyárról, az őszről és a télről. Ugyanakkor azonban ebben a képben mindig van valamilyen önmagán túlmutató többletjelentés. A *Nyár* című vers például első megközelítésre júniusi pillanatképnek látszik. Figyelmesebben szemlélve a természet koratavaszi, nyári, őszi és téli állapotát egyaránt felvillantja. Ennél is fontosabb, hogy az évszakok egyben az emberi élet stádiumainak, s ezáltal az élet végességének jelentését is magukba szívják: „Ily gyorsan betelik nyaram" – utal a vers az emberi élet nyarára, a férfikor pillanatára. Szinte-szinte szimbolikus jelentőségű, hogy az *[Ime, hát megleltem hazámat...]* kezdetű vers, a költő utolsó költeménye, tehát voltaképpen az életmű az évszakok körképével zárul: „Szép a tavasz és szép a nyár is, / de szebb az ősz s legszebb a tél, / annak, ki tűzhelyet, családot, / már végképp másoknak remél."

A koratavasz nagyon gyakran a hajnal vagy a reggel képével ötvöződik, a természet újjászületése a nappal újjászületésével társul. A világteremtés mindennapi megismétlődésének legszebb példáját az *Eszmélet I.* verse nyújtja. Középpontjában egy jól felismerhető, de nem könnyen azonosítható mitológikus nőalak áll, aki az egymásra kötözött eget és földet eloldozza egymástól, s „tiszta, lágy szavával" megeleveníti a természetet. A koratavaszi reggel képezi a *Hexaméterek* születéséhez időben közel eső játékos Flóra-vers, a *Reggeli fény* tárgyát is. Ebben a versben ugyancsak egy mitikus női figura, egy „jól sikerült angyal-hamisítvány" dereng föl. A hangvételben rokon költeményekkel történő összevetésnél azonban beszédesebb a kontraszt: a *Hexaméterek* sajátos arculata akkor tűnik élesen szembe, ha József Attila egyik olyan, 1936 február végén vagy március elején keletkezett versének megfelelő részletét szembesítjük vele, amely ugyancsak a télvégi hóolvadásról és a tavasz első pillanatáról szól, ám gyökeresen más tónusban:

Mire ébredek, ég a nap, olvad a jég,
szétfreccsen iromba szilánkja,
mint déligyümölcs-kirakat üvegét
öklével a vágy ha bevágja.

Elalél a fagy istene, enged az ég.
Már unja az ördög a poklot,
ideönti a földre kövér melegét –
zöld lángba borulnak a bokrok.

Roskad a kásás hó, cseperészget a bádogeresz már,
elfeketült kupacokban a jég elalél, tovatűnik,
buggyan a lé, a csatorna felé fodorul, csereg, árad.
Illan a könnyü derű, belereszket az égi magasság
s boldog vágy veti ingét pírral a reggeli tájra.

A *Ha a hold süt...* című versből idéztünk. Benne is megtaláljuk a mitológiai elemet, hiszen „a fagy istenét" említi a költő, aki helyét az ördögnek adja át, hogy az a földre öntse „kövér melegét". Megtaláljuk az olvadás rajzát: „olvad a jég", valamint a természet újjászületését, a nap erejének növekedését, a bokrok zöldjének látványát. Itt is korareggeli időpontot idéz föl a költő: „mire ébredek". Figyelemre méltó szóegyezésekre is bukkanunk a két költemény között. Ilyen az elalél ige: „*elalél* a fagy istene", illetve „a jég *elalél*", vagy a „vágy" főnév: „öklével a *vágy* ha bevágja", illetve „boldog *vágy* veti ingét". Elég azonban a kiemelt szavak kontextusára pillantani, hogy a két idézett részletnek ne a tematikai rokonságát, hanem éles hangulati kontrasztját állítsuk figyelmünk előterébe.

A *Ha a hold süt...*-ben a mitológiai elem mintha valamiféle gigantomachiából származna. A tél és a (nyár hevességével támadó) tavasz birkózásából a tél kerül ki vesztesen, elernyed, ájultan esik össze: „elalél a fagy istene". A *Hexaméterek*ben a tavaszi szél hitvesének, a bájos Florának alakja diadalmasan, de szelíden bontakozik ki, mint az *Eszmélet I.* „tiszta, lágy szavú" istenasszonyáé. Ha a korábbi verset a harc, az utóbbit a béke képzete uralja. A *Ha a hold süt...* tavasza szinte ijesztő gyorsasággal bontakozik ki. A részlet első sorában még csak „olvad a jég", néhány sorral alább ellenben már „zöld lángba borulnak a bokrok". A *Hexaméterek*ből hiányzik ez a sietség. A költő nem mozdítja ki a képet a tél–tavasz fordulójának pontszerűségéből.

S ha a korábbi versben a folyamatok gyorsan bontakoznak ki, nem túlzás robbanásszerűségről beszélni: „*ég* a nap", „*szétfreccsen* iromba *szilánkja*", „zöld *lángba borulnak* a bokrok". Ez utóbbi sor szinte kényszerítő erővel idézi emlékezetünkbe Van Gogh jellegzetes, idegesen vibráló tájképeit, amelynek fái mintha zöld lánggal lobognának. A robbanás, égés, lángolás pokoli eredetű („ideönti a földre kövér melegét") képzete teljességgel hiányzik a Flóra-versből. Itt a halmazállapotváltozás, a természet jótékony metamorfózisa dominál. A szilárd, rideg, hideg, hallgatag elem, a hó, a jég barátságos, megenyhülő, felfakadó és beszédes elem, a földet termékenyen átitató hólé alakját ölti. Az „elalél" ige a benne rejlő hangtani potenciált csupán ebben a kontextusban fejtheti ki akadálytalanul. Az olvadó, laterális „l" itt kerül tökéletes összhangba a szó „elolvad" jelentésével. A *Ha a hold süt...* című versben megidézett vágy agresszív, a vágy tárgyát erőszakosan elragadni kívánó erő: „mint déligyümölcs-kirakat üvegét / *öklével* a vágy ha *bevágja*.", a *Hexaméterek*ben ellenben „*boldog* vágy *veti ingét*".

A névvarázsból és a tavaszi és reggeli tájrajz kettős világteremtéséből eredő mitologikum magától értetődő módon a vers voltaképpeni mondandóját, a szerelmi tárgyat szolgálja. A lenyűgöző női szépség nagyon gyakran idéződik meg József Attila verseiben hozzá illő táji környezetben. Jó példa erre a sokat vitatott *Az a szép, régi asszony*, legjobb példa mégis az *Óda.* Nemcsak a varázslatos mikroklímájú lillafüredi táj és a verset ihlető asszonyi szépség összetartozása miatt, hanem azért is, mert ez a vers rávilágít József Attila szerelmi élményének egy másik domináns jellemvonására: arra, hogy a szerelmi elragadtatottság az az élmény, ami képes feltépni a magány zárjait, megteremteni az akadálytalan emberi kommunikációt, s ennek révén a világba való harmonikus beilleszkedést az elszigeteltségtől súlyosan szenvedő egyed számára.

Csöppet sem meglepő, hogy ebben a tájversben is rálelünk arra a pontra, amelyen az évszak és a táj tárgyi értelmén túl mélyebb lélektani többletjelentésre tesz szert. A hó, a jég, a hideg, a tél hagyományosan jelöli a művészetben az emberi magány, elszigeteltség, a fizikai és lelki ridegség állapotát. Esetünkben az ilyen értelemben vett

tél a személyes múlt indexét viseli magán: „nélküled éltem". A szerelem, a társra találás eufóriája a tavasz képeibe öltözködik. A bekövetkező változás lényege azonban itt is a meginduló kommunikáció. A tavaszi napforduló, a természet metamorfózisa, a halmaz-állapotváltozás ennek az emberi kommunikációnak a metaforája. Az erre közvetlenül utaló szavak: „csevegő", „szól" a második strófában bukkannak föl, ám az olvadással kapcsolatos minden természeti jelenség a természetnek ezt a beszédét tárgyiasítja. A „csereg" ige egyszerre mutat a madarak „nyelve", valamint a hóolvadás hangja felé. Az említett „csevegő" szó ugyanilyen természetességgel köti össze a feloldódó, „szóra bírt" embert és a hóolvadás „zenéjétől" hangos természetet. Jól szemlélteti ezt a természetes átjárást a kommunikáció és a szilárdból a folyékony irányába történő halmazállapotváltozás képzetköre között a „beléfagyott a szó" – „megeredt a beszéd, folyik a tárgyalás" köznapi metaforáinak ellentéte.

Az átjárás azonban egy másik vonatkozásban is megtörténik: a szerelmi élmény, a „boldog vágy" kivetítődik a természetre, erotizálja a tavaszi reggel impresszióját. A tájképen nemcsak egy istennő alakja dereng át, hanem egy isteni rangra emelt nőé, az eszményített szeretőé. A reggeli táj halvány pirossága (József Attila máskor is ilyen pirosságot észlel a reggeli tájban: „A fákon hajnali pirosság") a vetkőző fiatal nő szemérmes elpirulását asszociálja: „s boldog vágy veti ingét pírral a reggeli tájra." A tavaszi derűnek, a föld könnyű párájának felszállása az „égi magasságot" telíti szerelmi vággyal: „Illan a könnyü derű, belereszket az égi magasság". Föld és ég kommunikációja ez, de erősen erotikus értelmű érintkezés, amely talán még a mitologikus vonatkozásokat (Gaia–Uránosz) sem nélkülözi. A nedvek parttalan áradása, a belső folyamatok mozgásba lendülése ugyancsak a természet (biologisztikus vagy mélylélektani irányba mutató) erotizálásának eszköze. Az „olvadozás" szó egyszerre bontakoztatja ki mindkét, természeti és emberi jelentését: a hóolvadást és a szerelmi megindultságot.

Ám az a kései József Attilára jellemző – nyilván pszichoanalitikus eredetű – felfogás is erősen befolyásolta a kompozíció kiformálását, amely szerint a szerelem gyógyító hatalommal rendelkezik, írt hoz a lélek sebeire. Vágó Márta emlékezése szerint a költő a boldogtalan, kudarc-élménnyel járó Gyömrői-szerelem idején szerelmet követelt tőle, a következő érveléssel: „Nem tudod, hogy szerelmet csak szerelemmel lehet gyógyítani?". A *Tiszta szívvel* „se csókom, se szeretőm" panasza élete utolsó évében azzá a felismeréssé forrott ki, hogy egyensúlyának fenntartása érdekében nélkülözhetetlen szüksége van egy olyan „tündéri nőre", aki kiszabadítja őt a magány fogságából, és sérelmeit begyógyítja. Ez az igény fogalmazódik meg a második strófa második és harmadik sorában: „a gyászt a szivemről, / mint sebről a kötést, te leoldtad – ujra bizsergek." A szerelem itt nem kaland, sőt, nem is „csupán" komoly emberi vállalkozás. A gyógyító funkció hangoztatása arra utal, hogy a fiatal lány meghódításának ennél is nagyobb tétje van: egzisztenciális siker vagy kudarc számba megy, a betegség vagy az egészség irányába igazítja a férfi sorsát.

A vers uralkodó hangulata homogén: egymást erősítő érzelmi összetevők közös eredője. A tavasz-élmény, mint a vers korábbi, töredékes változatában láttuk, önmagában is derűre hangolta a lírai ént, noha ez a derű önironikus, játékos, valamennyire távolságtartó volt. Ehhez járultak a szépségnek és az erotikának az egyént az „égi magasság" felé emelő minőségei, amelyek a magányt feloldó, az egyetemes kommunikációban való részvételt biztosító hatóerővé terebélyesedtek, s végül terápikus funkcióban csúcsosodtak ki. Ha halványan is, de azért mégis észlelhetők eme érzelmi lendületet fékező ellenerők is. A múltba visszatekintő embert a rossz esélyre emlékeztető jelek

a „gyász" főnévben, a „beleborzongok" igében, a „nélküled éltem" tagmondatban némi árnyékot vetnek a bontakozó boldogságra. A „törékeny báju" kifejezés első szavában nemcsak a báj szinte kötelező attributumát kell látnunk, hanem az új kapcsolat szilárdságát illető kételyt és félelmet is. A „félve-ocsudva" összetétel első szava az induló új szerelem és az ígéretes tavaszkezdet pillanatában teljesen természetes bizonytalan, jövőt féltő, remény és csüggedés közötti érzelmi ingadozást jelzi.

A negatív hangulati hullámvölgyek azonban minden kezdődő szerelem velejárói, s jelentőségük csak annyiban nagyobb az átlagosnál, amennyiben – mint fentebb megállapítottuk – a szerelem tétje is nagyobb volt a költő számára annál, ami szokásos, s esetleges kudarca súlyosabb következményekkel járhatott a kívánatosnál. „»Belehalok, ha ez nem sikerül«, mondta komoran, és végtelenül szomorú tekintettel nézett hosszan a szemembe: »Belehalok.«" – idézi Flóra a költő szavait, amelyeket szerelmi vallomásához fűzött. Igaz, a szenvedélyek épp azért szenvedélyek, hogy ne lehessen őket lényegük meghamisítása nélkül normákhoz igazítani, korlátok közé szorítani. A boldogtalan szerelem nyomán bekövetkező gyötrődést, még ha akár öngyilkosságba torkollik is, nem lehet minden további nélkül betegesnek nyilvánítani.

Egészében tehát a derű és a boldogság (akár indokoltnak, reálisnak, akár irreálisnak ítéljük) szilárdan uralkodik a versen. A szöveg legfontosabb mondata (ha úgy tetszik: alapmondata) ezt a domináns elemet sűríti magába. A „Szól örökös neved árja, törékeny báju verőfény," sorra gondolunk, amelyben az emberi, az isteni–mitikus és a természeti szétválaszthatatlanul és körkörösen áttűnik egymásba. A név közösséget teremt a szeretett nő és névadója, az örökéletű Flora között, a név jelentése és az a természeti szféra, amelyet megtestesít pedig egységet biztosít istennő és tavaszi táj között. Végül a tavaszi hajnal a szeretett nő alakjának természetes keretéül szolgál. A vers nem más, mint ennek a hármas képzetnek a kibontása.

A hármasképzet kibontása, a formaadás során a költő nagymértékben kiaknázza (különösen az első strófában van így) az igehasználatban rejlő lehetőségeket. A mondatok felépítésére, s ebben az igék által játszott szerepre már felületes rápillantásra is jellemző, hogy a költemény a „Roskad" igével kezdődik, az első strófa hat sorából az öt első sor élén igealakot találunk. Még akkor is így van ez, ha az „elfeketült" nem múlt idő egyes szám harmadik személyű igének, hanem múlt idejű melléknévi igenévnek bizonyul. Az első impressziót a további vizsgálódás nyomán jóváhagyhatjuk, amennyiben kitűnik, hogy a mondatszerkezetek élén többnyire igék állnak, azaz többségben vannak az állítmány–alany szerkezetű mondatok: „Roskad a kásás hó", „Cseperészget a bádogeresz", „buggyan a lé", „Illan a könnyü derű", „belereszket az égi magasság". Az alany–állítmány szerkezetű mondatok magva: „a jég elalél", „vágy veti ingét". Harmadik típust képvisel az „a csatorna felé fodorul" tagmondat, amennyiben alanyát, a „lé" főnevet a költő az előző tagmondatba választotta le.

Tovább vizsgálódva kitűnik, hogy az igehalmozásos szerkezet esetével állunk szemben, s ezt az öt igei kiindulású mondatnak nekifordított két főnévi kiindulású szerkezet annyiban is fokozza, hogy a találkozási–ütközési pontokon szabályos igetorlódásos helyek képződnek: „a jég *elalél, tovatűnik, / buggyan* a lé"; „(a lé) *fodorul, csereg, árad. / Illan* a könnyü derű". Mindkét példában a halmozást megtörő sorhatár is hangsúlyozza a felsorolás tényét. A kezdő („roskad"), a gyakorító („cseperészget"), a mozzanatos („buggyan, illan"), a hangutánzó („csereg") igék ugyanabban az irányban hatnak: elaprózódó, könnyed, mozgalmas összfolyamat ábrázolásának mozaikdarabkái,

s magukhoz hasonítják a kevésbé markáns jellemű igéket is. A második strófában az igék aránya valamivel szerényebb, de elszaporodnak a más szófajú, ám igei eredetű szavak: „félve-ocsúdva, csevegő, olvadozás, kötés, látván".

Ebben az igehasználatban a legkisebb manierizmusra sincs okunk gyanakodni. Három fontos változást érzékeltet a költemény: a tél–tavasz fordulatát (a halmazállapotváltozás ábrázolásával), a szerelem születését és szárba szökkenését és a kommunikáció megindulását. E három egyirányú, egymásba torkolló és egymásból elágazó folyamat teljes mértékben indokolja, sőt nélkülözhetetlenné teszi az ige funkcionális szerepének számottevő megnövekedését.

Olyan kompozícióval állunk itt szemben, amely hangtani mikroelemekből építkezik, vagy talán inkább a szerkezetet egészen a nyelvi atomokig művészi hatóelemekké szervezi. A vers korábbi, töredékes változatáról szólva felhívtuk a figyelmet egy látványos paronomáziára, amely tompítottabb formában itt is előfordul: „csep*erész*get a bádog*eresz*". Mellesleg megjegyezzük, hogy nemcsak a korábbi, hanem a végleges változat is kétségkívül játszik az emelkedett, antikizáló forma és a modern kor banális, hétköznapi tárgyai között feszülő ellentéttel, amennyiben például a „cseperészget a bádogeresz" szólama az „égi magasság" szerkezettel szembesül. A szöveg a fono-poétikai nézőpontú elemzőnek ezen túl is valóságos kincsesbánya lenne. A hanggyakorisági statisztika, a hangkapcsolat-vizsgálatok, az anagrammatikai szempontú analízis ígéretes voltára enged következtetni, például a „cs" hangok sorozata: „*cs*eperészget, *cs*atorna, *cs*ereg, *cs*evegő"; az első versszak geminált mássalhangzói: „bu*gg*yan, i*ll*an, kö*nny*ü, magasság, pí*rr*al, re*gg*eli"; az alliterációk: „felé fodorul", „vágy veti"; a József Attila által olyannyira kedvelt „k"– „l" oppozíció; az „sk", „ks", „szk" hangkapcsolat, stb.

A leginkább szembetűnő formaképző elv, amelyre a cím külön is felhívja a figyelmet: az antik forma újraélesztése, a hexameter megszólaltatása lírai témájú és hangvételű versben. A versforma, a fürgévé, gördülékennyé kottázott hexameter szemérmes „hosszú redőzetű tógája" nagyon is méltó köntös a témához, a versben hangsúlyt kapó görög–római mitologizáláshoz, s a kompozíció legmélyebb gyökerét alkotó névmágiához, a Flóra név etimológiájára, „gyönyörű tradícióira" épülő szerkezethez. Flora varázserejű virágának szerepét Juno megtermékenyülésében Ovidius *Ünnepek* című sorozatának egyik darabjában olvashatta a költő. *(Fasti V. 183–380.)* A hexameteres formát nem kölcsönözhette közvetlenül Ovidiustól, mert az esetleges forrás versformája disztichonos.

Akár ismerte ezt a művet, akár nem, bizonyos, hogy élete utolsó éveiben őt is megérintette az a kordivat, amely újra kivételes tiszteletet és érdeklődést tanúsított a görög–latin antikvitás költői teljesítményei iránt, s az ókori klasszikusok példájának követését tűzte ki célul, s amely az antik versforma modernizálásához, korunk nyelvével való összeegyeztetéséhez nagymértékben hozzájárult. Arról az újklasszikus irányról van szó, amelynek a magyar költészetben egyik legismertebb képviselője az a Radnóti Miklós volt, aki az eclogákhoz előhangnak szánt *Száll a tavasz*...-ban, talán a klasszicizáló költők szokását követve, tisztelt mesterével, József Attilával is versenyre kelve, oly gyönyörű hexameterekbe öntötte a tavasz születésének témáját. József Attila *Hexaméterek* című darabja ennek az antikizáló újklasszikus iránynak az egyik legszebb példája.